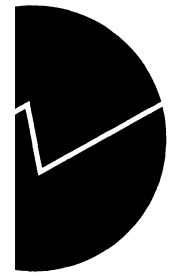

*Grete Dahl, Else Flittig, Jorunn Lajord og
Dennis Fredriksen*

Trygd og velferd

Rapport

*Grete Dahl, Else Flittig, Jorunn Lajord og
Dennis Fredriksen*

Trygd og velferd

Standardtegn i tabeller	Symbols in tables	Symbol
Tall kan ikke forekomme	Category not applicable	.
Oppgave mangler	Data not available	..
Oppgave mangler foreløpig	Data not yet available	...
Tall kan ikke offentliggjøres	Not for publication	:
Null	Nil	-
Mindre enn 0,5 av den brukte enheten	Less than 0.5 of unit employed	0
Mindre enn 0,05 av den brukte enheten	Less than 0.5 of unit employed	0,0
Foreløpige tall	Provisional or preliminary figure	*
Brudd i den lodrette serien	Break in the homogeneity of a vertical series	—
Brudd i den vannrette serien	Break in the homogeneity of a horizontal series	
Rettet siden forrige utgave	Revised since the previous issue	r

ISBN 82-537-4198-7

ISSN 0806-2056

Emnegruppe

25 Sosiale forhold og sosialvesen

1995: 03.04 Sosiale tjenester, trygd og sosialhjelp

Emneord

Enslige forsørgere

Formue

Inntekt

Levekår

Pensjonister

Trygdebegrep

Trygdemottakere

Design. Enzo Finger Design

Trykk: Statistisk sentralbyrå

Sammendrag

Grete Dahl, Else Flittig, Jorunn Lajord og Dennis Fredriksen

Trygd og velferd

Rapporter 95/29 Statistisk sentralbyrå 1995

Trygd og velferd gir et bilde av de økonomiske levekårene og velferdssituasjonen for mottakere av pensjon og overgangsstønad fra folketrygden. Levekårene er kartlagt ved hjelp av opplysninger om trygdemottakernes inntekt og formue, boligforhold, deltakelse i yrkesaktivt arbeid etc. Opplysningene gjelder for begynnelsen av 1990-årene, men det er også gitt trekk for utviklingen i det siste tiåret. Publikasjonen inneholder i tillegg en oversikt over framveksten av trygdesystemet i Norge. Det er også foretatt beregninger som viser veksten i utgiftene til alders- og uførepensjon i årene som kommer.

Det er store levekårsforskjeller blant pensjonistene. Etterlattepensjonistene kommer gjennomgående bedre ut enn alders- og uførepensjonistene, men innen hver pensjonistgruppe er det også betydelige forskjeller. Enslige forsørgere med overgangsstønad er en svakstilt gruppe, og spesielt vanskeligstilte er stønadmottakere som ikke deltar i yrkesaktivt arbeid. Utviklingen i sentrale levekårskomponenter viser at pensjonistene i gjennomsnitt har bedret sine økonomiske levekår på 1980-tallet. Dette gjelder også i forhold til befolkningen generelt. Det finnes ikke offisiell statistikk som viser levekårsutviklingen for enslige forsørgere med overgangsstønad.

Det er første gang Statistisk sentralbyrå gir ut en så mangesidig og sammenfattet publikasjon om trygdemottakeres levekår. Publikasjonen er delt i 8 hovedkapitler. Kapittel 1 gir en oppsummering av de viktigste resultatene som presenteres i boka, og kapitlene 2-8 inneholder en detaljert og emnevis framstilling av disse resultatene. Kapitlene 1-7 er skrevet av Grete Dahl, Else Flittig og Jorunn Lajord. Grete Dahl har også ledet arbeidet med publikasjonen. Kapittel 8 er skrevet av Dennis Fredriksen.

Et redaksjonsutvalg har gitt faglige merknader og råd til opplegget og innholdet av publikasjonen. Redaksjonsutvalget har bestått av underdirektør Odd Helge Askevold, Sosial- og helsedepartementet, ekspedisjonssjef Bjørn Halvorsen, Sosial- og helsedepartementet, fagdirektør Gunvor Iversen, Statistisk sentralbyrå, forsker Arne S. Andersen, Statistisk sentralbyrå og førstekonsulent Jon Epland, Statistisk sentralbyrå. Som stedfortredere for Bjørn Halvorsen (tidl. avd. direktør i Rikstrygdeverket) har deltatt kontorsjef Grete Michaelsen, Rikstrygdeverket og førstekonsulent Michael B. Nielsen, Rikstrygdeverket.

Emneord: Alderspensionister, uførepensionister, etterlattepensjonister, enslige forsørgere, inntekt, formue, yrkesaktivitet, boligforhold, trygdebegrep, utgiftsvekst.

Innhold

1. Innledning og sammendrag	9
1.1 Folketrygden - en grunnpilar i velferdssamfunnet	9
1.2 Formål med publikasjonen	9
1.3 Datagrunnlag og definisjoner	9
1.4 Innhold og disposisjon av publikasjonen	10
1.5 Sammendrag	11
2. Framveksten av trygdesystemet	21
2.1 Innledning	21
2.2 Trygdesystemet før folketrygden kom i 1967	21
2.3 Folketrygdens utvikling som trygdesystem	23
2.4 Folketrygdens utvikling i tall	24
2.5 Nærmere om utviklingen fra 1980 til 1993 for utvalgte pensjonist- og stønadsmottakergrupper	27
2.6 Regionale fordelinger	28
3. Utdanning	31
3.1 Utdanningsnivået for pensjonister	32
3.2 Utdanning blant enslige forsørgere med overgangsstønad	34
4. Sysselsetting	35
4.1 Sysselsetting blant pensjonister og enslige forsørgere med overgangsstønad	35
4.2 Yrkesfordelinger	38
4.3 Endringer i pensjonistenes yrkesaktivitet på 1980-tallet	41
5. Inntekt	43
5.1 Endringer i pensjonistenes inntekter i 1980-årene	43
5.2 Inntektsnivå for grupper og undergrupper av pensjonister	47
5.3 Inntekt for husholdninger hvor minst én person mottar pensjon eller overgangsstønad fra folketrygden	51
5.4 Bruk av sosialhjelp	60
5.5 Økonomiske problemer	61
6. Formue	63
6.1 Finanskapital og gjeld	63
7. Materiell velferd	67
7.1 Boligforhold	67
7.2 Andre materielle goder	71
8. Den framtidige veksten i utgiftene til alders- og uførepensjon	73
8.1 Beregning av pensjoner	74
8.2 Analysemetoder og forutsetninger	75
8.3 Noen hovedresultater	76
8.4 Analyse av forsørgelsesbyrden	79
Litteratur	82
Vedlegg	
1. Sentrale trygdebegrep, definisjoner og regler	83
2. Regelendringer	87
De sist utgitte publikasjonene i serien Rapporter	91

Figurregister

2. Framveksten av trygdesystemet

2.2.1. Oversikt over trygdesystemet 1894-1994	22
2.4.1. Folketrygdens utgifter i alt, etter type utgifter. 1967-1993. Milliarder 1993-kroner	24
2.4.2. Grunnbeløpet. 1967-1993. 1 000 kroner	25
2.4.3. Utgiftsutviklingen i grunnelementene. 1967-1993. Milliarder 1993-kroner	25
2.4.4. Antall personer med pensjon og overgangsstønad fra folketrygden. 1967-1993. 1 000 personer	26
2.4.5. Folketrygdens inntekter etter inntektskilde. 1967-1993. Milliarder 1993-kroner	26
2.6.1. Alderspensjonister i prosent av befolkningen 16-66 år. Fylke. Pr. 31. desember 1993	28
2.6.2. Alderspensjonister med minstepensjon i prosent av alle alderspensjonister. Fylke. Pr. 31. desember 1993	29
2.6.3. Uførepensjonister i prosent av befolkningen 16-66 år. Fylke. Pr. 31. desember 1993	29
2.6.4. Uførepensjonister med minstepensjon i prosent av alle uførepensjonister. Fylke. Pr. 31. desember 1993	29
2.6.5. Etterlattepensjonister i prosent av alle enker/enkemenn 16-66 år. Fylke. Pr. 31. desember 1993	30
2.6.6. Etterlattepensjonister med minstepensjon i prosent av alle etterlattepensjonister. Fylke. Pr. 31. desember 1993	30

3. Utdanning

3.1.1. Minstepensjonister og pensjonister med større pensjon enn minstepensjon, etter nivået for høyeste fullførte utdanning. Prosent. 1991	32
3.1.2. Befolkningen 16 år og over og uførepensjonister i grupper for alder, etter nivået for høyeste fullførte utdanning. Prosent. 1991	32
3.1.3. Etterlattepensjonister i grupper for alder, etter nivået for høyeste fullførte utdanning. Prosent. 1991	33
3.2.1. Enslige forsørgere med overgangsstønad og gifte og samboende mødre og fedre med barn i alderen 0-10 år, etter nivået for høyeste fullførte utdanning. Prosent. 1990	34

4. Sysselsetting

4.1.1. Andel sysselsatte pensjonister og enslige forsørgere med overgangsstønad. Prosent. 1991	36
4.1.2. Sysselsatte uførepensjonister i grupper for uføregrad. Prosent. 1991	36
4.1.3. Andel sysselsatte pensjonister i grupper for utdanningsnivå. Prosent. 1991	37
4.1.4. Sysselsatte pensjonister og enslige forsørgere med overgangsstønad, etter avtalt arbeidstid. Prosent. 1991	37
4.3.1. Andel pensjonister som er yrkesaktive. Prosent. 1982, 1986 og 1990	41

5. Inntekt

5.1.1. Gjennomsnittlig årlig økning i realverdien av samlet inntekt pr. person for pensjonister, personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 16 år og over. Prosent. 1982-1986, 1986-1990 og 1982-1990	45
5.1.2. Gjennomsnittlig årlig økning i den nominelle verdien av samlet inntekt og i underposter av samlet inntekt pr. person for pensjonister. Prosent. 1982-1990	46
5.1.3. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister, etter inntektsart. Prosent. 1982 og 1990	46
5.2.1. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister. 1990. Kroner	48
5.2.2. Andel alders- og uførepensjonister med/uten andre inntekter enn folketrygdpensjon. Prosent. 1990	48
5.2.3. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for alderspensjonister, i grupper for alder. 1990. Kroner	49
5.2.4. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for uførepensjonister og yrkesaktive, i grupper for alder. 1990. Kroner	50
5.2.5. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister, i grupper for utdanningsnivå. 1990. Kroner	51
5.3.1. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. husholdning for husholdninger med minst én folketrygdpensjonist og for alle husholdninger, etter inntektsart. Prosent. 1990	53
5.3.2. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. husholdning for enslige alderspensjonister og enslige i alderen 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon, etter inntektsart. Prosent. 1990	54
5.3.3. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. husholdning for enslige uførepensjonister og alle enslige i alderen 16-66 år, etter inntektsart. Prosent. 1990	55
5.3.4. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. husholdning for par uten barn, etter inntektsart. Prosent. 1990	57
5.3.5. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. husholdning for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år, etter inntektsart. Prosent. 1990	58
5.4.1. Andel husholdninger som mottar sosialhjelp i grupper for enslige pensjonister, husholdninger barn og alle husholdninger. Prosent. 1990	60
5.4.2. Gjennomsnittlig inntekt, eksklusiv sosialhjelp, pr. husholdning for enslige forsørgere med overgangsstønad. 1990. Kroner	61

5.5.1. Økonomiske problemer for pensjonister, personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 6 år og over. Prosent. 1991	61
5.5.2. Økonomiske problemer for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år. Prosent. 1991	62
<hr/>	
6. Formue	
6.1.1. Gjennomsnittlig finanskapital og gjeld pr. husholdning for pensjonisthusholdninger, husholdninger hvor hovedinntektstaker er 60-66 år og ikke mottaker av folketrygdpensjon og alle husholdninger. 1990. Kroner.....	64
6.1.2. Gjennomsnittlig finanskapital og gjeld pr. husholdning for enslige forsørgere med overgangsstønad i grupper for ekteskapelig status/alder. 1990. Kroner.....	66
<hr/>	
7. Materiell velferd	
7.1.1. Bomiljø for pensjonister, personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 16 år og over. Prosent. 1991	70
7.1.2. Bomiljø for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år. Prosent. 1991	71
7.2.1. Materielle goder for pensjonister, personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 16 år og over. Prosent. 1991	72
7.2.2. Materielle goder for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år. Prosent. 1991	72
<hr/>	
8. Den framtidige veksten i utgiftene til alders- og uførepensjon	
8.0. Antall fødsler pr. år. Kohortstørrelse	73
8.1.1. Pensjoner etter inntekt	74
8.3.1. Befolkningen etter alder	76
8.3.2. Arbeidsstyrken.....	77
8.3.3. Antall pensjonister i folketrygden.....	77
8.3.4. Yrkesaktive per pensjonist	77
8.3.5. Pensjoner etter fødselsår.....	78
8.3.6. Pensjoner etter år	78
8.4.1. Pensjonsavgifter	79

Tabellregister

4. Sysselsetting

4.2.1. Sysselsatte alderspensjonister i grupper for kjønn og alder, etter yrke. Prosent. 1991	38
4.2.2. Sysselsatte i alt og sysselsatte uførepensjonister, etter yrke. Prosent. 1991	39
4.2.3. Sysselsatte etterlattepensjonister etter yrke. Prosent. 1991	40
4.2.4. Sysselsatte enslige forsørgere med overgangsstønad, etter yrke. Prosent. 1991	41

5. Inntekt

5.1.1. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister, personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 16 år og over. 1982, 1986 og 1990. Løpende kroner	44
5.1.2. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister og for personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon i forhold til gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for alle personer 16 år og over. 1982, 1986 og 1990. Løpende kroner	44
5.1.3. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister i forhold til gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon. 1982, 1986 og 1990. Løpende kroner	45
5.2.1. Gjennomsnittlig inntekt pr. person for pensjonister og personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon. 1990	47
5.2.2. Alders- og uførepensjonister med minstepensjon og med andre inntekter i tillegg til folketrygdpensjonen, etter størrelsen på andre inntekter. Prosent. 1990	49
5.3.1. Gjennomsnittlig inntekt pr. husholdning for husholdninger med minst én folketrygdpensjonist og for alle husholdninger. 1990	53
5.3.2. Gjennomsnittlig inntekt og sosialhjelp pr. husholdning for enslige alderspensjonister og enslige i alderen 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon. 1990	54
5.3.3. Gjennomsnittlig inntekt og sosialhjelp pr. husholdning for enslige uførepensjonister og alle enslige i alderen 60-66 år. 1990	55
5.3.4. Gjennomsnittlig inntekt pr. forbruksenhet pr. husholdning for par uten barn. 1990	57
5.3.5. Gjennomsnittlig inntekt pr. husholdning for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år. 1990	58
5.3.6. Gjennomsnittlig inntekt pr. forbruksenhet pr. husholdning for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år, i grupper for barnas alder. 1990	59
5.3.7. Gjennomsnittlig inntekt pr. forbruksenhet pr. husholdning for enslige forsørgere med overgangsstønad i grupper for ekteskapelig status/yrkesinntekt. 1990	59

6. Formue

6.1.1. Gjennomsnittlig brutto finanskapital og gjeld pr. husholdning for pensjonisthusholdninger, husholdninger hvor hovedinntektstaker er 60-66 år og ikke er mottaker av folketrygdpensjon og alle husholdninger. 1990-kroner. 1982, 1986 og 1990	65
6.1.2. Gjennomsnittlig finanskapital og gjeld pr. husholdning for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år. Kroner. 1990	66

7. Materiell velferd

7.1.1. Boforhold for pensjonister, personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 16 år og over. Prosent. 1991	68
7.1.2. Boforhold for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år. Prosent. 1991	70

8. Den framtidige veksten i utgiftene til alders- og uførepensjon

8.2.1. Overgangssannsynligheter	75
8.2.2. Forutsetninger	75
8.4.1. Virkninger på pensjonsavgifter	80

1. Innledning og sammendrag

1.1 Folketrygden - en grunnpilar i velferdssamfunnet

Et velferdssamfunn er kjennetegnet ved at befolkningen er sikret en høy grad av økonomisk og sosial trygghet. I tillegg til et generelt høyt velferdsnivå er sosiale nettverk bygget ut, og materielle og sosiale goder er fordelt eller omfordelt slik at levekårene skal være tilfredsstillende for alle lag av befolkningen.

I oppbyggingen av velferdssamfunnet har de sosiale trygdeordningene en sentral plass. I Norge har slike ordninger utviklet seg gradvis siden slutten av forrige århundre. Året 1894 markerer begynnelsen med innføringen av en ulykkesforsikring for industriarbeidere. Etter dette har det vært flere store utbyggingsperioder for vårt trygdesystem. Parallelt med denne utbyggingen har det også skjedd vesentlige endringer i synet på sosialpolitikken. Mens de tidligste trygdeordningene bare gjaldt spesielle befolkningsgrupper og behov, er de senere ordningene mer universelle og dekker flere behov.

Ved innføringen av folketrygden i 1967 (lov av 1966) ble kravet om like rettigheter til alle, ytterligere forankret i norsk sosialpolitikk. Dette har også vært rådende sosialpolitiske synspunkter ved den videre utbyggingen av folketrygden. Først i de aller seneste årene er det reist en politisk debatt om nødvendigheten av å innføre mer selektive trygdeordninger, foreta regelverksendringer som innskrenker enkelte ytelser fra folketrygden, og sist men ikke minst, utvikle et trygdesystem som hindrer unødig utstøting eller utestenging av utsatte grupper fra arbeidslivet. Denne debatten skyldes flere forhold, og må blant annet ses på bakgrunn av den sterke økningen som har vært, og som forventes i folketrygdens utgifter. I den offentlige debatten på dette område synes det likevel å råde tverrpolitisk enighet om at folketrygden også i framtiden skal være en grunnpilar i vårt velferdssamfunn.

Folketrygden gir den enkelte rettigheter og økonomisk trygghet ved sykdom, uførhet, arbeidsløshet, tap av forsørger eller oppnådd pensjonsalder. I tillegg er utsatte grupper spesielt ivaretatt. De stønadsformene i

folketrygden som omfatter flest personer, er ordningene med pensjon og overgangsstønad. Pensjonsytelsene er langtidsytelser som består av alderspensjon, uførepensjon og etterlattepensjon. Overgangsstønad er også en pensjonslignende ytelse, men sammenlignet med pensjonene ytes overgangsstønaden vanligvis i en kort periode. De viktigste korttidsstønadene er sykepenger, attføringspenger, fødselspenger og dagpenger.

1.2 Formål med publikasjonen

Hovedformålet med denne publikasjonen er å gi et bredt bilde av de økonomiske levekårene og velferdssituasjonen for trygdemottakere som mottar enten pensjon eller overgangsstønad fra folketrygden. Disse utgjør knapt 950 000 personer eller to tredeler av alle som mottar ytelser fra folketrygden. Publikasjonen omfatter således de stønadsmottakerne i folketrygden som kanskje er mest varig avhengig av trygdeytelser som kilde til livsopphold, mens mottakere av korttidsytelser ikke er inkludert. Denne avgrensningen av publikasjonens innhold betyr ikke at det ikke er knyttet stor offentlig interesse til velferdssituasjonen for mottakere av korttidsytelser. Det er her nok å nevne den oppmerksomhet som i senere tid er viet til for eksempel langtidssykmeldtes og langtidslediges levekår.

Det er også to andre formål med denne publikasjonen. Ett formål er å gi en oversikt over framveksten av de sosiale trygdeordningene. I denne framstillingen er det spesielt lagt vekt på å beskrive utviklingen av og endringene i folketrygdesystemet. Et annet formål er å studere utviklingen i utgiftene til alders- og uførepensjon fram til midten av neste århundre. Den beregnede utgiftsveksten bygger på visse forutsetninger om blant annet befolkningsutviklingen, yrkesdeltakingen og opptrappingen av pensjonsytelsene.

1.3 Datagrunnlag og definisjoner

De statistiske opplysningene i publikasjonen bygger dels på utvalgsundersøkelser og dels på administrative registre. De utvalgsundersøkelsene som det er nyttet opplysninger fra, er Statistisk sentralbyrås inntekts- og

formuesundersøkelse, levekårsundersøkelse og arbeidskraftundersøkelse. Registerdata er hentet fra personregisteret, utdanningsregisteret og flere større trygderegistre. På grunnlag av registerdata og annen statistisk informasjon er det gjennomført en modellbasert analyse av utviklingen i de framtidige utgiftene til alders- og uførepensjon.

Publikasjonen er temamessig inndelt i kapitler, og begrep og kjennemerker som er nyttet under de forskjellige temaområdene, er definert i de tilhørende kapitlene. Både person og husholdning er nyttet som analyseenhet. Publikasjonen gir statistisk informasjon om personer og husholdninger som mottar alders-, uføre- og etterlattepensjon og overgangsstønad som

enslig forsørger. Analyseenheterne er definert omtrent likt på tvers av temaområdene, og de ubetydelige definisjonsforskjellene som finnes er gjort rede for under de respektive kapitlene. En grov definisjon av mottakergruppene er gitt i boks 1.3a, nedenfor.

1.4 Innhold og disposisjon av publikasjonen

For å belyse hovedtrekkene ved levekårene for pensjonister og enslige forsørgere med overgangsstønad, er nyttet opplysninger om forhold som både direkte og indirekte betyr mye for personers og husholdningers økonomiske og sosiale kår. Velferdssituasjonen for disse gruppene er belyst ved informasjon om utdanning, sysselsetting, inntekt, formue og materiell velferd.

Boks 1.3a

Alderspensjonist: Person 67 år eller eldre som mottar alderspensjon fra folketrygden.

Uførepensjonist: Person mellom 16 og 66 år som mottar uførepensjon fra folketrygden.

Etterlattepensjonist: Person mellom 16 og 66 år som mottar etterlattepensjon (pensjon som etterlatt ektefelle) fra folketrygden. I deler av kapittel 2 er det også gitt noen opplysninger for alle personer som mottar etterlattepensjon, det vil si for personer med pensjon enten som etterlatt ektefelle, etterlatt familiepleier eller etterlatt barn.

Minstepensjonist: Pensjonist (alders-, uføre- og etterlattepensjonist) som mottar folketrygdens minsteytelse. Minsteytelsen består av grunnpensjon og særtillegg for de som ikke har tjent opp tilleggspensjon, og av grunnpensjon og kombinert særtillegg/tilleggspensjon for de som har tjent opp tilleggspensjon som er lavere enn særtillegget. Særtillegget avkortes krone for krone mot tilleggspensjonen.

Pensjonist med større pensjon enn minstepensjon: Pensjonist som har tjent opp tilleggspensjon som er større enn særtillegget.

Enslig forsørger med overgangsstønad: Mor eller far som bor alene med barn og hvor moren eller faren mottar overgangsstønad fra folketrygden. Overgangsstønad er en stønad til livsopphold som på visse vilkår gis til ugifte, skilte eller separerte enslige forsørgere. Overgangsstønaden faller som oftest bort når yngste barn er rundt 10 år.

I kapittel 2 er det nyttet en noe videre definisjon av begrepet enslig forsørger med overgangsstønad. Dette er den definisjonen som følger av folketrygdens regelverk. Ifølge folketrygdens regler kan overgangsstønad på visse vilkår også gis til samboere med bare særkullsbarn, men rett til overgangsstønad faller bort for enslig forsørger som gifter seg eller som flytter sammen med den andre av barnets foreldre.

Referansegrupper: De statistiske opplysningene for stønadmottakere som mottar enten pensjon eller overgangsstønad, er sammenlignet med tilsvarende data for befolkningen generelt. Som referansegrupper er i tillegg nyttet grupper av personer eller husholdninger som det er relevant å sammenligne stønadmottakerne med. De fleste pensjonistene er eldre personer, og pensjonistene er ofte sammenlignet med befolkningen i alderen 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon. 40-50 prosent av uføre- og etterlattepensjonistene er i alderen 60-66 år, og alle alderspensjonistene er eldre enn 66 år. Siden overgangsstønad til enslig forsørger som oftest faller bort når yngste barn er rundt 10 år, er par med barn i alderen 0-10 år nyttet som en sentral referansegruppe for enslige forsørgere med overgangsstønad. Det er også foretatt sammenligninger med alle enslige forsørgere. Denne gruppen består av mor eller far som er alene med barn i alderen 0-15 år.

Statistikkopplysningene gjelder begynnelsen av 1990-årene. For alders- og uførepensjonistene er det gitt informasjon for undergrupper av pensjonister. Etterlattepensjonistene utgjør en liten gruppe av befolkningen, og for disse pensjonistene er det, stort sett, gitt opplysninger for hele gruppen samlet. Publikasjonen inneholder også opplysninger som belyser utviklingen av enkelte sider ved levekårene i det siste tiåret. Denne informasjonen gjelder bare for pensjonistgruppene. Tidsseriedata har ikke vært tilgjengelig for enslige forsørgere med overgangsstønad.

Publikasjonen er disponert på følgende måte:

Delavsnitt 1.5, som følger nedenfor, er et sammendrag av de viktigste resultatene og statistiske funn. *Kapittel 2* beskriver framveksten av de sosiale trygdeordningene. I denne framstillingen har folketrygdsystemet en sentral plass. I *kapittel 3* er det gitt informasjon om utdanningsnivået for pensjonister og enslige forsørgere med overgangsstønad, og *kapittel 4* inneholder opplysninger om sysselsettingsforhold og yrkestilknytning. *Kapittel 5* belyser inntektsforholdene for både personer og husholdninger som mottar pensjon eller overgangsstønad fra folketrygden. I dette kapitlet er det også fokusert på grupper som har økonomiske problemer og på bruk av sosialhjelp som supplement til annen inntekt. *Kapittel 6* inneholder formuesopplysninger. *Kapittel 7* gir opplysninger om materiell standard, og *kapittel 8* inneholder en analyse av utviklingen i folketrygdens utgifter til alders- og uførepensjon fram til midten av neste århundre.

1.5 Sammendrag

Folketrygdens utvikling er preget av en sterk utgiftsvekst. Dette skyldes endringer i samfunnsforhold og trygdesystemets utforming og virkemåte. Siden folketrygden ble innført i 1967, har befolkningen økt og familiemønsteret er endret. Problemer på arbeidsmarkedet har til tider influert ganske mye på trygdeutbetalingene. Det har skjedd omfangsutvidelser, regelendringer og en gradvis utbygging av folketrygden. I tillegg er stønadssatsene endret i den hensikt at stønadsmottakernes inntekter skal holde tritt med den generelle pris- og velstandsutviklingen i samfunnet. Regnet i faste priser er trygdeutgiftene vel 4-doblet fra 1967 fram til i dag. Folketrygdens utgifter utgjorde i 1967 8 prosent av bruttonasjonalproduktet (BNP), og tilsvarende andel var 16 prosent i 1993.

En tredel av befolkningen mottar nå ytelser fra folketrygden. Blant disse mottar to av tre personer, eller knapt 950 000 personer, enten pensjon eller overgangsstønad. En av tre personer mottar korttidsstønader som sykepenger, dagpenger, attføringsstønad etc.

Blant personene som mottar enten pensjon eller overgangsstønad er alderspensjonistene den største gruppen. Ved utgangen av 1993 mottok 624 000 personer alderspensjon. På samme tidspunkt var det 232 400

uførepensjonister, 33 600 etterlattepensjonister og 46 000 enslige forsørgere med overgangsstønad.

Alderspensjonistene er 67 år eller eldre. Seks av ti alderspensjonister er kvinner. Kvinneandelen er enda høyere blant de eldste pensjonistene. De tradisjonelle kjønnsforskjellene i yrkesdeltagelse og lønn avspeiles i pensjonsforskjellen mellom menn og kvinner. Litt under halvparten av alle alderspensjonistene har minstepensjon. Kvinnene har i mindre grad enn mennene tjent opp tilleggspensjon, og over 80 prosent av dagens minstepensjonister er kvinner.

Uførepensjonistene er i alderen 16-66 år. Det er flere eldre enn yngre uførepensjonister, og over 40 prosent av uførepensjonistene er i alderen 60-66 år. Ved beregning av uførepensjon legges til grunn både opptjente pensjonspoeng og framtidige pensjonspoeng fra uføretidspunktet fram til fylte 67 år. Andelen minstepensjonister er derfor lavere blant uførepensjonistene enn blant alderspensjonistene, og bare hver fjerde uførepensjonist har minstepensjon. Vel halvparten av alle uførepensjonister er kvinner. Kvinnene er sterkt representert blant minstepensjonistene. Som for alderspensjonistene, er kvinneandelen over 80 prosent blant uførepensjonistene med minstepensjon. Uførepensjonen reduseres i forhold til uføregraden. Uføregraden er knyttet til restarbeidsevnen, og blant dagens uførepensjonister har om lag en av fem pensjonister så stor arbeidsevne i behold at de får redusert uførepensjon.

Etterlattepensjonistene er i alderen 16-66 år, og vel 40 prosent er mellom 60 og 66 år. Over 95 prosent av etterlattepensjonistene er kvinner, og bare om lag hver sjuende pensjonist har minstepensjon. Ved beregning av etterlattepensjon blir avdøde ektefelles opptjening lagt til grunn. I og med at kvinneandelen er så høy blant etterlattepensjonistene, og menn ofte har tjent opp tilleggspensjon, er andelen minstepensjonister lavere blant etterlattepensjonistene enn blant andre pensjonister. Etterlattepensjonen avkortet mot egen yrkesinntekt.

Overgangsstønad til enslig forsørger er en pensjonslignende ytelse som beløpsmessig svarer til folketrygdens minstepensjon. Gruppen enslige forsørgere med overgangsstønad har likevel få fellestrekk med pensjonistgruppene. Gruppen består hovedsakelig av unge kvinner med barn. Kvinneandelen i gruppen er 99 prosent, og vel åtte av ti stønadsmottakere er under 35 år. Overgangsstønad ytes til enslig forsørger som midlertidig ikke kan forsørge seg selv ved eget arbeid enten på grunn av omsorg for barn eller fordi vedkommende er under utdanning. Overgangsstønaden faller bort når yngste barn er om lag 10 år. Overgangsstønaden avkortet mot egen yrkesinntekt.

Det er store levekårsforskjeller blant pensjonistene. Dette gjelder både mellom pensjonistgruppene og

innen hver pensjonistgruppe. Utviklingen i sentrale levekårskomponenter som inntekt og formue, viser at pensjonistene i gjennomsnitt har bedret sine levekår på 1980-tallet. Dette gjelder også i forhold til befolkningen generelt. Enslige forsørgere med overgangsstønad er en svakstilt gruppe, og det er forholdsvis små levekårsforskjeller internt i denne gruppen. Det finnes ikke offisiell statistikk som viser levekårsutviklingen for disse stønadsmottakerne.

Folketrygdpensjonen er en vesentlig, men ikke eneste inntektskilde for pensjonistene. Ni av ti pensjonister har inntekter i tillegg til folketrygdpensjonen. Tilleggsinntektene er skjevt fordelt, og mange pensjonister har små tilleggsinntekter. I gjennomsnitt for alle pensjonistene utgjør likevel tilleggsinntektene et ganske betydelig beløp.

I 1990 utgjorde folketrygdpensjonen to tredeler, og tilleggsinntektene en tredel av gjennomsnittlig samlet inntekt (brutto skattepliktig og skattefri inntekt) både for alders- og uførepensjonistene. Alderspensionistene har gjennomsnittlig stor finanskapital (bankinnskudd etc.), og kapitalinntektene (bl.a. renteinntektene) er største tilleggsinntekt for alderspensjonistene. En del alderspensjonister har også ganske stor tjenestepensjon. Yrkesinntekt er største tilleggsinntekt for uførepensjonistene. Yrkesinntekten er hovedsakelig tjent opp av de uførepensjonistene som har størst arbeidsevne i behold. I 1991 var åtte av ti av de minst uføre pensjonistene sysselsatt (utførte inntektsgivende arbeid av minst en times varighet i uken).

Blant etterlattepensjonistene og enslige forsørgere med overgangsstønad utgjorde folketrygdpensjonen en tredel av gjennomsnittlig samlet inntekt i 1990. Kombinasjonen av arbeid og trygd er ganske vanlig blant disse stønadsmottakerne, og spesielt blant etterlattepensjonistene utgjør yrkesinntekten en betydelig del av samlet inntekt. I 1991 var tre av fem etterlattepensjonister og to av fem enslige forsørgere med overgangsstønad sysselsatt. Kapitalinntekter og tjenestepensjon er også ganske store tilleggsinntekter for etterlattepensjonistene, mens barnetrygd, bidrag og sosialhjelp utgjør de største tilleggene for enslige forsørgere med overgangsstønad.

En persons økonomiske velferd avhenger ikke bare av egen inntekt, men også av inntekten til øvrige husholdningsmedlemmer. Økonomisk velferd er videre avhengig av den delen av inntekten som er disponibel for forbruk og eventuelt sparing, etter at skatt er trukket fra. Et bestemt inntektsbeløp strekker ikke like godt til for store som for små husholdninger. Dette skyldes forskjellig forbruksbehov i husholdningene. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet er et inntektsmål som tar hensyn til disse forholdene. Denne inntekten omfatter husholdningens samlede inntekt, fratrukket skatt. Inntekten er videre "justert" i forhold til forbruksbehovet i husholdningen slik at det er mulig å

nytte dette inntektsmålet til å sammenligne økonomisk velferd på tvers av husholdninger av ulik størrelse og sammensetning. De fleste alders- og uførepensjonistene er enslige (bor alene) eller tilhører husholdninger som består av to voksne personer (par uten barn). Flesteparten av etterlattepensjonistene er enslige (bor alene). Enslige forsørgere med overgangsstønad er husholdninger med barn (hovedsakelig mødre med yngste barn 10 år eller yngre).

Enslige alderspensjonister, enslige uførepensjonister og pensjonistektepar har omtrent like høyt økonomisk velferdsnivå (gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet). Innen alle pensjonistgruppene er det likevel store forskjeller i velferdsnivået mellom delgrupper av husholdninger etter hovedinntektstakerens kjønn, alder, pensjonsstørrelse og utdanning. De enslige etterlattepensjonistene er en ressurssterk gruppe, og disse husholdningene kommer velferdsmessig mye bedre ut enn de enslige alders- og uførepensjonistene. For par som består av en pensjonist og en yrkesaktiv er det økonomiske velferdsnivået svært høyt, og velferdsnivået for disse parene er like høyt eller høyere enn for de enslige etterlattepensjonistene og for alle par uten barn.

Sammenlignet med pensjonisthusholdningene, er det økonomiske velferdsnivået for enslige forsørgere med overgangsstønad svært lavt. Enslige forsørgere med overgangsstønad kommer også dårlig ut sammenlignet med par med barn i samme aldersgruppe. Spesielt ikke-yrkesaktive enslige forsørgere med overgangsstønad er meget vanskeligstilt. I en eventuell konkurranse på arbeidsmarkedet om inntektsgivende arbeid er utdanningsnivået av stor betydning for disse stønadsmottakernes levekår. Dette vil kanskje gjelde i enda større grad når overgangsstønaden i sin tid faller bort. Enslige forsørgere med overgangsstønad har lav utdanning. Generelt i befolkningen avtar utdanningsnivået med alderen, men til tross for at enslige forsørgere med overgangsstønad tilhører den yngre delen av befolkningen, tilsvarer utdanningsnivået for denne gruppen omtrent gjennomsnittlig utdanningsnivå for pensjonistene. En del enslige forsørgere forsøker likevel å styrke sin yrkesmessige kompetanse ved å ta videre utdanning. Ved inngangen til 1990-årene var hver fjerde unge, enslige mor under utdanning.

Bruk av sosialhjelp indikerer også at enslige forsørgere med overgangsstønad er en svært svakstilt gruppe. Over halvparten av alle enslige forsørgere med overgangsstønad mottok sosialhjelp i 1990, og blant stønadsmottakere som ikke er yrkesaktive, mottok to av tre slik hjelp. Blant de enslige uførepensjonistene er hver sjettede pensjonist sosialhjelpsmottaker, mens det er svært få alders- og etterlattepensjonister som mottar sosialhjelp.

Alderspensionisthusholdningene (husholdninger hvor hovedinntektstaker mottar alderspensjon) har høy

netto finanskapital. Disse husholdningene har hatt mange år til rådighet for å legge til side penger og nedbetale gjeld. Uføre- og etterlattepensjonisthusholdningene har også i gjennomsnitt positiv netto finanskapital, men finanskapitalen er lavere for disse gruppene enn for alderspensjonistene. Enslige forsørgere med overgangsstønad har gjennomsnittlig negativ netto finanskapital, og gjennomsnittlig netto finanskapital for denne gruppen er omtrent like sterkt negativ som gjennomsnittlig finanskapital for alle husholdninger.

Husholdningenes formue består av både finanskapital og realkapital. Vi har ikke opplysninger om verdien av husholdningenes realkapital, men eie av materielle goder som bolig og fritidshus kan gi et visst bilde av husholdningenes realkapitalsituasjon. Andelen pensjonister med selveid bolig eller fritidshus avviker ikke sterkt fra tilsvarende andeler generelt i befolkningen. Blant enslige forsørgere med overgangsstønad er det forholdsvis få som har selveid bolig, og nesten ingen av disse stønadmottakerne eier fritidshus.

Utviklingen i de to leveårskomponentene, inntekt og finanskapital, viser at pensjonistene har bedret sin økonomiske situasjon i løpet av 1980-årene. Realinntekten for disse gruppene har økt i perioden, og gruppene har bedret sin økonomiske stilling sett i forhold til befolkningen generelt. Det har ikke vært mulig å følge utviklingen for enkeltindivider over tid, men i denne perioden har realverdien av gjennomsnittlig samlet inntekt for pensjonistene økt i gjennomsnitt 3-6 prosent pr. år. I befolkningen generelt har tilsvarende realinntektsøkning vært om lag 2 prosent pr. år. Blant pensjonistene har stadig flere tjent opp tilleggspensjon. Andre inntekter har likevel økt prosentvis sterkere enn folketrygdpensjonen, og for pensjonistene har folketrygdpensjonens andel av samlet inntekt gått ned på 1980-tallet. For alders- og etterlattepensjonistene har spesielt kapitalinntektene og tjenestepensjonen økt sterkt. Blant uføre- og etterlattepensjonistene har yrkesinntektene økt ganske mye, siden stadig flere pensjonister har kombinert pensjon og yrkesaktivt arbeid i denne perioden. Yrkesaktiviteten har økt spesielt blant de kvinnelige pensjonistene, og dette må ses i sammenheng med den generelle økningen i yrkesaktivitet blant kvinner på 1980-tallet.

Økningen i kapitalinntektene for pensjonistene i 1980-årene skyldes en sterk økning i pensjonistenes brutto finanskapital i perioden. Også gjennomsnittlig netto finanskapital har økt sterkt, og økningen har vært størst for alderspensjonisthusholdningene. I gjennomsnitt for alle landets husholdninger er netto finanskapitalen blitt enda sterkere negativ på 1980-tallet. Dette skyldes store låneopptak.

Opptrappingen av tilleggspensjonene vil fortsette helt til folketrygden er ferdig utbygget i 2007. Nye pensjonistkull vil normalt kunne motta større pensjoner og

komme opp på et høyere økonomisk velferdsnivå enn dagens pensjonister, gitt at det ikke skjer en betydelig skjerping i skattleggingen av pensjonistene. Samfunnsøkonomisk sett vil også opptrappingen av tilleggspensjonene og de økte pensjonsutbetalingene kunne få betydning. Etter 2010 vil det i tillegg skje en sterk vekst i antallet alderspensjonister. Hvordan tallet på pensjonister og stønadmottakere for øvrig vil utvikle seg i de nærmeste tiårene er mer usikkert, men utviklingen i folketrygden vil et stykke inn i neste århundre kunne by på store utfordringer.

KAPITTEL 2: FRAMVEKSTEN AV TRYGDESYSTEMET

Ett hundre år siden første offentlige trygdelov

1894 ble den første offentlige trygdeloven innført i Norge med lov om ulykkesforsikring for industriarbeidere. Det var den første av forløperne til lov om folketrygd som kom i 1966. I årene fra 1894 til 1966 kom det en rekke stønads- og trygdeordninger. Vi fikk sykestrygd, alderstrygd, arbeidsledighetstrygd, blinde- og vanførehjelpen, uføretrygd, attføringshjelp, forsørgertrygd for barn og enke og morstrygd. Alle disse ordningene ble i løpet av årene fra 1966 til 1971 innlemmet i folketrygden.

Med folketrygden ble det innført en ordning med en pensjon som avhenger av pensjonistens tidligere inntekt og antall yrkesaktive år - den såkalte tilleggspensjonen. Denne kommer i tillegg til grunnpensjonen som skal sikre alle trygdemottakere en viss minstestytelse uavhengig av tidligere inntekt. Hensikten med tilleggspensjonen er å sikre den enkelte pensjonist en levestandard på linje med den vedkommende hadde som yrkesaktiv. For de trygdene som inngår i folketrygden, har det opp gjennom årene og fram til i dag, vært foretatt en rekke endringer. Nye stønadsgrupper er innlemmet, stønadsatser er økt og tildelingskriterier er endret.

Fra 1946 til 1957 kom en del trygder som har fortsatt å eksistere som egne trygdeordninger utenfor folketrygden. Disse er barnetrygd, krigspensjon og pensjonstrygdene for sjømenn, fiskere og skogsarbeidere.

De totale trygdeutgiftene utgjorde 119 milliarder kroner i 1993

Utgiftene til folketrygden er store, og de finansieres hovedsakelig ved arbeidsgiveravgift, statstilskudd og medlemsavgift. De totale folketrygdutgiftene utgjorde i 1993 119 milliarder kroner, eller 16 prosent av bruttonasjonalprodukt (BNP). Siden folketrygden ble innført, har det også vært en sterk vekst i utgiftene. Regnet i 1993-kroner utgjorde de totale utgiftene i 1967 27 milliarder kroner, og folketrygdutgiftene er således vel 4-doblet fra 1967 til 1993.

Dobling i antallet personer med pensjon eller overgangsstønad siden 1967

Antallet trygdemottakere har økt kraftig over årene. I 1993 var om lag en tredel av befolkningen trygdemottakere. To av tre trygdemottakere mottok enten pensjon eller overgangsstønad som enslig forsørger, og antallet personer som mottar enten pensjon eller overgangsstønad er tilnærmet doblet i perioden fra 1967 til 1993. I de siste ti årene har det vært arbeidet med å redusere utgiftene til folketrygden. Det har resultert i innstramminger i enkelte ytelser, men også i omprioritering og omfordeling mellom ulike mottakergrupper.

Alderspensionistene utgjør den største mottakergruppen

Alderspensionistene utgjør den største mottakergruppen i folketrygden. I 1993 mottok om lag 950 000 personer enten pensjon eller stønad som enslig forsørger. Av disse utgjorde alderspensionistene 66 prosent, uførepensionistene 24 prosent, og personer med etterlattepensjon og enslige forsørgere med overgangsstønad henholdsvis 5 prosent hver. Som personer med etterlattepensjon er da regnet både etterlatte ektefeller, etterlatte familiepleiere og etterlatte barn.

Det har vært en økning i tallet på alderspensionister i alle årene etter 1967. Det samme gjelder for uførepensionistene, med unntak for de siste par årene da det totale antallet uførepensionister er gått noe ned. Antallet nye uførepensionister er redusert hvert år siden 1988. Antallet etterlattepensionister (personer med pensjon som etterlatt ektefelle), som utgjør vel 70 prosent av alle personer med etterlattepensjon, er redusert i nesten alle år etter 1977. Antallet enslige forsørgere med overgangsstønad er derimot klart økende. Dette gjelder både absolutt sett og i prosent av alle enslige forsørgere med barn i alderen 0-15 år.

Andelen pensjonister varierer noe mellom fylkene

Regionale fordelinger viser at andelen alders- og uførepensionister regnet i prosent av befolkningen i yrkesaktiv alder, varierer noe mellom fylkene. I 1993 var andelen alderspensionister i prosent av befolkningen i alderen 16-66 år høyere i Hedmark enn ellers i landet. Ikke noe fylke skilte seg ut med en spesiell høy andel uførepensionister i 1993, men andelen var lavest i Akershus. Andelen etterlattepensionister sett i forhold til alle enker og enkemenn i alderen 16-66 år, var i 1993 størst i Sogn og Fjordane. For alders-, uføre- og etterlattepensionistene er det også noen fylkesvise variasjoner i andelen minstepensionister sett i forhold til alle pensjonister i de tre gruppenene.

KAPITTEL 3: UTDANNING

Utdanningsnivået er av betydning for stønadmottakernes levekår. Dette gjelder for stønadmottakere som ønsker å delta i yrkesaktivt arbeid. Høy utdanning gir også som oftest høy lønn og høy pensjonsopptjening i yrkesaktiv alder, og dermed større pensjon ved pensjonering.

Utdanningsnivået er økt blant pensjonistene i de senere år

Sett under ett for både alders-, uføre- og etterlattepensionistene, er nivået for høyeste fullførte utdanning hevet i løpet av de seneste årene. Blant pensjonistene har andelen med høyeste fullførte utdanning fra videregående skole og universitet og høyskole økt fra henholdsvis 31 prosent og 6 prosent i 1986 til 35 prosent og 7 prosent i 1991. Dette er tilsvarende utvikling som for befolkningen generelt, men utdanningsnivået er generelt mye høyere i befolkningen. I 1991 hadde 50 prosent av alle personer 16 år og over utdanning fra videregående skole og 17 prosent hadde utdanning på universitets- og høyskolenivå.

Lavt utdanningsnivå blant de eldste pensjonistene

I befolkningen varierer utdanningsnivået med alder, og nivået er lavest i den eldste delen av befolkningen. Flesteparten av pensjonistene er middelaldrende eller eldre, og sammenhengen mellom alder og utdanningsnivå er en vesentlig årsak til at pensjonistene har forholdsvis lav utdanning sammenlignet med befolkningen generelt. Utdanningsnivået er spesielt lavt blant de eldste alderspensionistene.

Minstepensionistene har lavere utdanning enn andre pensjonister

For både alders-, uføre- og etterlattepensionistene varierer utdanningsnivået med størrelsen på pensjonen. Andelen pensjonister med utdanning på grunnskolenivå er høyere, og andelen med utdanning på universitets- og høyskolenivå er lavere blant minstepensionistene enn blant pensjonistene med større pensjon. Disse forskjellene skyldes at kvinner, som gjennomgående har lavere utdanning enn menn, er overrepresentert blant minstepensionistene. Blant alderspensionistene er også minstepensionistene overrepresentert blant de eldste pensjonistene, og disse har lav utdanning.

Lavt utdanningsnivå blant de yngste uførepensionistene

I alle aldersgrupper har uførepensionistene lavere utdanning enn befolkningen generelt. Uavhengig av alder, har flere blant uførepensionistene utdanning på grunnskolenivå og færre har utdanning på universitets- og høyskolenivå enn blant alle personer 16 år og over. Forskjellene i utdanningsnivå mellom uførepensionistene og befolkningen generelt, er størst i aldersgruppene under 50 år, og spesielt markert for personene

under 30 år. Det er mange forklaringer til disse funnene, men resultatene synes uansett å indikere at uførhet som inntreffer tidlig i livet, kan virke hemmende for den uføres muligheter og evne til å ta videre utdanning.

Lav utdanning blant enslige forsørgere med overgangsstønad

Selv om enslige forsørgere med overgangsstønad tilhører den yngre delen av befolkningen, har disse stønadsmottakerne gjennomgående lavere utdanning enn befolkningen generelt. Blant enslige forsørgere med overgangsstønad er andelen med høyeste fullførte utdanning på universitets- og høgskolenivå omtrent den samme som for gjennomsnittet av folketrygdpensjonistene. Enslige forsørgere med overgangsstønad har lavere utdanning enn gjennomsnittet for alle enslige forsørgere. Utdanningsnivået for enslige forsørgere med overgangsstønad er også lavt sammenlignet med nivået for gifte og samboende mødre med barn i samme aldersgruppe. I 1990 hadde 24 prosent av alle enslige forsørgere med overgangsstønad utdanning på grunnskolenivå som høyeste fullførte utdanning, og 41 prosent hadde 10-årig utdanning, det vil si grunnskole og ett år i tillegg. Blant gifte og samboende mødre med barn i alderen 0-10 år var tilsvarende andeler henholdsvis 14 prosent og 35 prosent. Andelen med universitets- og høgskoleutdanning er også vesentlig lavere blant enslige forsørgere med overgangsstønad enn blant gifte og samboende mødre. Andelen med slik høy utdanning var i 1990 henholdsvis 6 prosent blant enslige forsørgere med overgangsstønad og 25 prosent blant gifte og samboende mødre med barn i alderen 0-10 år.

KAPITTEL 4: SYSSELSETTING

Stor variasjon i sysselsetting blant pensjonister og enslige forsørgere med overgangsstønad

I 1991 var 65 prosent av alle personer 16-74 år sysselsatt (utførte inntektsgivende arbeid av minst en times varighet i uken). Til sammenligning er sysselsettingsandelen lav blant alderspensjonistene. Bare 9 prosent av alderspensjonistene i alderen 67-74 år var sysselsatt i 1991. Blant alderspensjonistene er andelen sysselsatte høyest blant de aller yngste pensjonistene, det vil si blant pensjonistene i aldersgruppen 67-69 år. Sysselsettingsandelen er også nesten dobbelt så høy blant menn som blant kvinner. Blant uførepensjonistene var 18 prosent sysselsatt i 1991. I gjennomsnitt for alle uførepensjonister er det ingen forskjell i sysselsetting mellom menn og kvinner, men yngre uførepensjonister er oftere sysselsatt enn eldre. Som ventet er sysselsettingsandelen høyest blant de som er minst uføre. I 1991 var 78 prosent av uførepensjonistene med uføregrad 50-59 sysselsatt, mens sysselsettingsandelen bare var 8 prosent blant de med uføregrad 100. De sysselsatte uførepensjonistene har omtrent samme diagnosefordeling som uførepensjonister generelt. I 1991 var

64 prosent av alle etterlattepensjonister sysselsatt. For enslige forsørgere med overgangsstønad var andelen 38 prosent. For alle pensjonist- og stønadsmottakergruppene øker yrkesaktiviteten med utdanningsnivået.

Deltidsarbeid er mest vanlig

En forholdsvis stor del av de sysselsatte alders- og uførepensjonistene arbeider deltid. Av de sysselsatte alderspensjonistene arbeidet 74 prosent deltid i 1991. Blant uførepensjonistene var tilsvarende andel 79 prosent. Som deltid er regnet 1-34 timer i uken. Heltidsarbeid er mer vanlig blant etterlattepensjonister og enslige forsørgere med overgangsstønad. I begge disse to gruppene arbeidet fire av ti av de sysselsatte pensjonistene eller stønadsmottakerne heltid i 1991. Heltid utgjør 35 timer eller mer i uken.

De vanligste yrkene

For sysselsatte alderspensjonister utgjør jordbruksarbeid og servicearbeid de to største yrkesgruppene. Alderspensjonister som har jordbruksarbeid som yrke, utgjorde i 1991 29 prosent av de sysselsatte alderspensjonistene. Andelen med servicearbeid som yrke var 24 prosent. Blant de sysselsatte uførepensjonistene er teknisk arbeid og industriarbeid de mest vanlige yrkene, og omtrent 20 prosent av de sysselsatte uførepensjonistene hører til hver av disse to yrkesgruppene. Både blant sysselsatte etterlattepensjonister og sysselsatte enslige forsørgere med overgangsstønad utførte en av tre servicearbeid i 1991.

Økning i yrkesaktivitet blant uføre- og etterlattepensjonistene på 1980-tallet

Blant uføre- og etterlattepensjonistene har yrkesaktiviteten (andelen personer med positiv yrkesinntekt) økt ganske mye i løpet av 1980-årene. Økningen har vært sterkest for uførepensjonistene, og blant disse pensjonistene har økningen i yrkesaktivitet vært størst for de minst uføre. Yrkesaktiviteten har også økt mer blant kvinnelige enn blant mannlige uførepensjonister, og økningen har vært større blant uførepensjonister over 50 år enn blant yngre pensjonister. Blant alderspensjonistene har yrkesaktiviteten endret seg lite på 1980-tallet.

KAPITTEL 5: INNTEKT

Inntekt er en viktig levekårskomponent. Høy inntekt medfører som oftest en romslig og trygg økonomisk situasjon og lett tilgang til de fleste velferdsgoder. For pensjonister så vel som for andre grupper i befolkningen, er det en nær sammenheng mellom størrelsen på inntekten og nivået på materiell velferd.

Omtrent like stor gjennomsnittsinntekt for alders- og uførepensjonistene i 1980-årene

Gjennom hele 1980-årene hadde alderspensjonistene og uførepensjonistene omtrent like stor gjennomsnittsinntekt. For alderspensjonistene var gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person, regnet i nominell verdi, 47 300 kroner i 1982, 71 800 kroner i 1986 og 99 400 kroner i 1990. I 1982 hadde etterlattepensjonistene nesten 50 prosent høyere gjennomsnittlig samlet inntekt enn alders- og uførepensjonistene, og i 1990 var inntektsnivået 60-70 prosent høyere for etterlattepensjonistene enn for alders- og uførepensjonistene. Samlet inntekt er lik sum skattepliktig og skattefri bruttoinntekt, før skatt og gjeldsrenter er trukket fra. På hele 1980-tallet var inntektsnivået for alders- og uførepensjonistene lavt sammenlignet med det generelle inntektsnivået for alle personer 16 år og over. Gjennomsnittlig samlet inntekt for etterlattepensjonistene var lavere enn det generelle inntektsnivået i 1982, og høyere enn dette nivået i 1990.

Gjennomsnittlig årlig realinntektsøkning på 3-6 prosent på 1980-tallet

Gjennomsnittlig realinntekt økte ganske betydelig for pensjonistene på 1980-tallet. Regnet i faste priser økte gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for alders- og uførepensjonistene i gjennomsnitt 3-4 prosent pr. år i perioden 1982-1990. For etterlattepensjonistene var den årlige inntektsøkningen i samme periode nesten 6 prosent og for befolkningen generelt om lag 2 prosent. Veksten i realinntekten var spesielt sterk i første halvdel av 1980-årene. På grunn av forskjeller i inntektsbeskatningen mellom pensjonister og andre, er imidlertid samlet inntekt (inntekt før skatt og andre fradrag) lite egnet til å studere eventuelle endringer i gruppenes velferdssituasjon.

Folketrygdpensjonen betyr stadig mindre, og andre inntekter mer

Samlet inntekt består av yrkesinntekt, kapitalinntekter og overføringer. Folketrygdpensjonen utgjør en stor del av overføringene.

På 1980-tallet var det ulik vekst i disse inntektspostene, og pensjonistenes inntektssammensetning endret seg. Folketrygdpensjonen økte mindre enn gjennomsnittlig samlet inntekt, og dette hang sammen med en sterk økning i andre inntekter, som yrkesinntekt, kapitalinntekter og tjenstepensjon. For pensjonistene har således folketrygdpensjonens andel av samlet inntekt gått noe ned, selv om pensjonen fortsatt er den helt sentrale inntektskilden for de fleste pensjonistene. For alderspensjonistene utgjorde folketrygdpensjonen 72 prosent av gjennomsnittlig samlet inntekt i 1982, mot 64 prosent i 1990. For uførepensjonistene var de tilsvarende andelene henholdsvis 74 og 68 prosent, og for etterlattepensjonistene 48 og 32 prosent.

Kapitalinntektene og tjenstepensjonen er de inntektspostene som har økt mest for pensjonistene på 1980-

tallet, og økningen i disse inntektene har vært spesielt sterk for alders- og etterlattepensjonistene. Blant uføre- og etterlattepensjonistene har også yrkesinntekten økt ganske mye, og stadig flere uføre- og etterlattepensjonister kombinerer pensjon og yrkesaktivt arbeid.

Overføringene utgjør fire femdeler av samlet inntekt for alders- og uførepensjonistene

Selv om folketrygdpensjonen betyr stadig mindre for pensjonistene, er overføringene likevel den største inntektsposten for alle grupper av pensjonister. For alders- og uførepensjonistene utgjorde overføringene i 1990 om lag 80 prosent av gjennomsnittlig samlet inntekt. Kapitalinntektene utgjorde 17 prosent av samlet inntekt for alderspensjonistene, mens andelen bare var 8 prosent for uførepensjonistene. Uførepensjonistene har imidlertid klart størst yrkesinntekt av disse to pensjonistgruppene. For etterlattepensjonistene utgjorde overføringene i 1990 46 prosent av samlet inntekt, kapitalinntektene utgjorde 11 prosent og yrkesinntekten 43 prosent.

Stor inntektsforskjell mellom mannlige og kvinnelige pensjonister

Blant alderspensjonistene var gjennomsnittlig samlet inntekt i 1990 48 000 kroner lavere for kvinner enn for menn. For uførepensjonistene var inntektsforskjellen i disfavør av kvinnene 38 000 kroner. Disse inntektsforskjellene er forklart ved kjønnsforskjeller i pensjon så vel som i andre inntekter. Gjennomsnittlig samlet inntekt for menn med alderspensjon var 128 700 kroner og for menn med uførepensjon 125 600 kroner. Gjennomsnittlig samlet inntekt for etterlattepensjonistene var 166 900 kroner i 1990. De fleste etterlattepensjonistene er kvinner, og inntekten for disse er betydelig høyere enn inntekten for kvinner og menn med alders- og uførepensjon.

Flest kvinnelige minstepensjonister uten andre inntekter enn folketrygdpensjon

I 1990 hadde 9 prosent av alderspensjonistene og 10 prosent av uførepensjonistene ikke andre inntekter enn folketrygdpensjon. For etterlattepensjonistene var andelen 4 prosent. Det er oftest minstepensjonistene som ikke har andre inntekter enn folketrygdpensjon. Andelen minstepensjonister uten andre inntekter enn folketrygdpensjon var i 1990 15 prosent både blant alders- og uførepensjonistene, og kvinnene er overrepresentert blant disse pensjonistene.

Minstepensjonistene har som oftest små inntekter i tillegg til pensjonen

For de 85 prosent av minstepensjonistene som har andre inntekter i tillegg til folketrygdpensjonen, utgjorde andre inntekter i gjennomsnitt i 1990 21 000 kroner for alderspensjonistene og 21 800 kroner for uførepensjonistene. For de fleste minstepensjonistene var tilleggsinntektene små. For nesten halvparten av alderspensjonistene med minstepensjon og andre inn-

tekter i tillegg, var størrelsen på andre inntekter i 1990 inntil 20 prosent av folketrygdens minstepensjon (10 600 kroner) eller lavere. Blant uførepensjonistene med minstepensjon og andre inntekter i tillegg, hadde 40 prosent så små inntekter i tillegg til pensjonen.

Variasjoner i inntekt med pensjonistenes alder og utdanning

De eldste alderspensjonistene har lavere gjennomsnittlig samlet inntekt enn yngre alderspensjonister. Blant de eldste pensjonistene er det både en høy andel minstepensjonister og en høy kvinneandel. Blant uførepensjonistene er det små aldersvariasjoner i inntekt, og nivået for gjennomsnittlig samlet inntekt er omtrent like høyt for yngre og eldre uførepensjonister. Både blant alders-, uføre- og etterlattepensjonistene er inntektsnivået høyere for de med høy enn for de med lav utdanning.

Lavere inntektsnivå for enslige alders- og uførepensjonister enn for enslige etterlattepensjonister

Inntektsnivået er ikke vesentlig forskjellig for enslige alders- og uførepensjonister. I 1990 var gjennomsnittlig inntekt etter skatt (samlet inntekt - skatt) pr. husholdning 84 600 kroner for enslige alderspensjonister, og 91 200 kroner for enslige uførepensjonister. For både alders- og uførepensjonistene har kvinner lavere inntekt enn menn og minstepensjonistene har lavere inntekt enn pensjonistene med større pensjon enn minstepensjon. Eldre enslige uførepensjonister har høyere inntektsnivå enn yngre, mens det omvendte er tilfelle blant enslige alderspensjonister. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt for enslige etterlattepensjonister var i 1990 124 200 kroner, og for alle enslige i alderen 16-66 år var gjennomsnittsinntekten 117 900 kroner.

Pensjonistpar har omtrent samme økonomiske velferdsnivå som enslige alders- og uførepensjonister

I 1990 var nivået for gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet omtrent like høyt for alle grupper av pensjonistpar. For par med to alderspensjonister utgjorde gjennomsnittsinntekten 86 400 kroner, og for par med to uførepensjonister 89 600 kroner. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet er nyttet som et mål på husholdningenes økonomiske velferd, og inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for par eller større husholdninger tilsvarer inntekt etter skatt pr. husholdning for enslige. Pensjonistparene kommer velferdsmessig ikke bedre ut enn de enslige alders- og uførepensjonistene, og dårligere ut enn de enslige etterlattepensjonistene.

Høyt inntektsnivå for par som består av en pensjonist og en yrkesaktiv

Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet er vesentlig høyere for par som består av en pensjonist og en yrkesaktiv enn for pensjonistpar. I 1990 var inntekt etter skatt pr. forbruksenhet 142 700 kroner

for par som består av en alderspensjonist og en yrkesaktiv, mot 86 400 kroner for par som består av to alderspensjonister. Tilsvarende var gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet 131 500 kroner for par som består av en uførepensjonist og en yrkesaktiv, og 89 600 kroner for par der begge er uførepensjonister. Gjennomsnittsinntekten for par som består av en pensjonist og en yrkesaktiv er like høy eller høyere enn gjennomsnittet for alle par uten barn.

Enslige forsørgere med overgangsstønad har lav inntekt

Enslige forsørgere med overgangsstønad har gjennomgående lav inntekt, sammenlignet både med hovedgrupper av pensjonister og med par med barn i samme aldersgruppe. I 1990 var gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet 70 900 kroner for enslige forsørgere med overgangsstønad, mot 105 100 kroner for par med barn 0-10 år. Mest vanskeligstilt av alle enslige forsørgere med overgangsstønad er de som ikke er yrkesaktive. For disse var gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet 65 200 kroner i 1990, og de yngste foreldrene (småbarnsmødrene) er overrepresentert i denne gruppen.

Bruk av sosialhjelp

Det har opp gjennom årene vært en del diskusjon om folketrygdens ytelsesnivå. Spesielt er det diskutert om nivået for folketrygdens minstepensjon er tilstrekkelig siden sosialhjelp i en del tilfeller tilstås personer som mottar pensjon eller overgangsstønad fra folketrygden.

Blant pensjonistene er det spesielt de enslige uførepensjonistene som mottar sosialhjelp. I denne husholdningsgruppen mottok 17 prosent sosialhjelp i 1990, og blant de enslige uførepensjonistene med minstepensjon var tilsvarende andel hele 33 prosent. Sosialhjelp forekommer ellers ganske sjelden i husholdninger med minst en folketrygdpensjonist. Bare 2 prosent av de enslige alderspensjonistene mottok sosialhjelp i 1990, og ingen pensjonistpar mottok slik hjelp.

Andelen sosialhjelpsmottakere blant enslige forsørgere med overgangsstønad er meget høy. Blant disse stønadsmottakerne mottok 55 prosent sosialhjelp i 1990. Blant par med barn i samme aldersgruppe mottok bare 7 prosent sosialhjelp i 1990, og dette tilsvarer gjennomsnittet for alle husholdninger i landet. Sosialhjelp er også vanligere blant enslige forsørgere med overgangsstønad enn generelt blant enslige forsørgere. I 1990 mottok 34 prosent av alle enslige forsørgere sosialhjelp.

Uførepensjonister har oftere økonomiske problemer enn andre pensjonister

Pensjonisters og stønadsmottakeres oppfatning av egen økonomi har trolig sammenheng både med størrelsen på egen inntekt og inntekten til den husholdningen personen tilhører. Andre faktorer som er av

betydning for disse gruppenes økonomiske situasjon er for eksempel alder, livsfase, etableringssituasjon og forsørgelsesbyrde.

Blant pensjonistene er det uførepensjonistene som oftest har økonomiske problemer. I 1991 hadde 9 prosent av uførepensjonistene ofte problemer med å klare løpende utgifter, og 27 prosent oppgav at de ikke klarte en uforutsett regning på 2 000 kroner. Blant alders- og etterlattepensjonistene var de tilsvarende andelene vesentlig lavere.

Enslige forsørgere med overgangsstønad har ofte økonomiske problemer

Sammenlignet med pensjonistene, har enslige forsørgere, og spesielt enslige forsørgere med overgangsstønad, ofte økonomiske problemer. Blant enslige forsørgere med overgangsstønad oppgav 32 prosent i 1991 at de ofte hadde problemer med å klare løpende utgifter, og 73 prosent klarte ikke en uforutsett regning på 2 000 kroner. De tilsvarende andelene blant par med barn 0-10 år var henholdsvis 5 og 13 prosent, og blant alle enslige forsørgere 25 og 56 prosent. Spesielt de yngre stønadsmottakerne med lav inntekt har ofte økonomiske problemer.

KAPITTEL 6: FORMUE

En husholdnings formue består av realkapital og finanskapital. Begge disse delene av formuen påvirker husholdningens levekår, men siden finanskapitalen er den delen av formuen som lettest lar seg omsette i penger, vil det kanskje føles ekstra trygt for husholdningen å ha en finanskapital av en viss størrelse. Brutto finanskapital omfatter bankinnskudd, aksjer, obligasjoner etc. Netto finanskapital er lik brutto finanskapital fratrukket gjeld.

Alderspensionisthusholdningene har forholdsvis høy finanskapital

Alderspensionisthusholdningene, det vil si husholdningene med en alderspensjonist som hovedinntektstaker, har forholdsvis høy netto finanskapital. I 1990 var gjennomsnittlig netto finanskapital for disse husholdningene 213 000 kroner, og til sammenligning var netto finanskapitalen negativ, regnet i gjennomsnitt for alle landets husholdninger. Den forholdsvis høye netto finanskapitalen blant alderspensjonisthusholdningene skyldes først og fremst at disse husholdningene har liten gjeld. I 1990 var gjennomsnittlig gjeld for disse husholdningene 32 000 kroner.

Også positiv netto finanskapital i andre pensjonisthusholdninger

Uføre- og etterlattepensjonisthusholdningene har lavere brutto finanskapital og høyere gjeld enn alderspensjonisthusholdningene. Begge disse husholdningene kommer likevel ut med en positiv netto finanskapital. I 1990 utgjorde gjennomsnittlig netto finanskapital for

uførepensjonisthusholdningene 46 000 kroner og for etterlattepensjonisthusholdningene 83 000 kroner.

Økning både i brutto og netto finanskapital for pensjonisthusholdningene på 1980-tallet

Realverdien av pensjonisthusholdningenes brutto finanskapital har økt på 1980-tallet. For disse husholdningene har det vært en større økning i brutto finanskapital enn i gjeld, og realverdien av pensjonisthusholdningenes netto finanskapital har økt ganske jevnt i denne perioden. Økningen har vært mye større for alderspensjonisthusholdningene enn for de øvrige pensjonisthusholdningene. I gjennomsnitt for alle landets husholdninger har det i samme periode vært en sterkere økning i gjeld enn i brutto finanskapital, og husholdningenes netto finanskapital har blitt enda sterkere negativ.

Enslige forsørgere med overgangsstønad har negativ netto finanskapital

For enslige forsørgere med overgangsstønad var gjennomsnittlig brutto finanskapital i 1990 vel 19 000 kroner. Gjennomsnittlig gjeld var over seks ganger så stor som brutto finanskapital, og gjennomsnittlig netto finanskapital for enslige forsørgere med overgangsstønad var sterkt negativ og lå på omtrent samme nivå som gjennomsnittlig netto finanskapital for alle husholdninger i 1990. Enslige forsørgere med overgangsstønad har likevel i gjennomsnitt klart mindre gjeld og ikke så stor negativ netto finanskapital som par med barn i alderen 0-10 år og alle enslige forsørgere.

KAPITTEL 7: MATERIELL VELFERD

En husholdnings boligforhold, boligstandard og eie av øvrige materielle goder avspeiler husholdningens materielle velferdsnivå.

Selveid bolig er mindre vanlig blant alders- og uførepensjonistene enn generelt i befolkningen

Om lag seks av ti alders- og uførepensjonister bodde i selveid bolig i 1991. Andelen selveiere i disse pensjonistgruppene er lavere enn generelt i befolkningen, og mye lavere enn blant etterlattepensjonistene. Av alle personer 16 år og over bodde sju av ti i selveid bolig, og blant etterlattepensjonistene bodde vel åtte av ti i selveid bolig i 1991. Bolig som eies gjennom borettslag, aksjeselskap e.l. er ikke regnet som selveid bolig.

Svært få enslige forsørgere med overgangsstønad eier sin egen bolig

Selveid bolig er en sjelden boform for enslige forsørgere med overgangsstønad. Dette gjelder både ved sammenligning med pensjonistene og med befolkningen generelt. I 1991 bodde bare 24 prosent av alle enslige forsørgere med overgangsstønad i selveid bolig. Selveierandelen for enslige forsørgere med overgangsstønad er lav, også sammenlignet med par med barn i samme aldersgruppe og med alle enslige forsørgere. I

1991 bodde 78 prosent av par med barn i alderen 0-10 år i selveid bolig, og for alle enslige forsørgere var selveierandelen 39 prosent. Nesten halvparten av alle enslige forsørgere med overgangsstønad bodde i leid bolig i 1991, og leid bolig er langt vanligere blant enslige forsørgere med overgangsstønad enn ellers i befolkningen.

Bra boligstandard både for pensjonistene og for enslige forsørgere med overgangsstønad

Det er generelt god boligstandard i Norge. Hele 90 prosent av alle personer 16 år og over bodde moderne i 1991. Med moderne bolig menes bolig som har bad og WC, og ingen kalde eller fuktige rom. Blant alders- og uførepensjonistene var andelen som bodde i moderne bolig bare litt lavere enn landsgjennomsnittet, og blant etterlattepensjonistene var andelen høyere. Også enslige forsørgere med overgangsstønad har forholdsvis bra boligstandard. I 1991 bodde 77 prosent av alle enslige forsørgere moderne, mens andelen for par med barn i samme aldersgruppe var omtrent lik landsgjennomsnittet.

En av fire uførepensjonister eier fritidshus og sju av ti disponerer bil

Blant pensjonistene er det flest blant uførepensjonistene som eier fritidshus. I 1991 eide 26 prosent av uførepensjonistene fritidshus, og andelen med fritidshus var like høy blant uførepensjonistene som generelt i befolkningen. Blant alders- og etterlattepensjonistene var tilsvarende andel noe lavere, henholdsvis 23 prosent og 18 prosent.

Andelen som disponerer bil, er vesentlig høyere blant uføre- og etterlattepensjonistene enn blant alderspensjonistene. I 1991 disponerte bare vel 40 prosent av alderspensjonistene bil, mens tilsvarende andel var nær 70 prosent for de to andre pensjonistgruppene. Til sammenligning var landsgjennomsnittet om lag 80 prosent i 1991.

Få med fritidshus eller bil blant enslige forsørgere med overgangsstønad

Når det gjelder eie av fritidshus og bil, kommer enslige forsørgere med overgangsstønad svært dårlig ut sammenlignet både med befolkningen generelt og med par med barn i samme alder. Bare 2 prosent av enslige forsørgere med overgangsstønad eide fritidshus i 1991. Blant par med barn i alderen 0-10 år var tilsvarende andel 19 prosent, og blant alle enslige forsørgere 9 prosent.

Andelen som disponerer bil er også veldig lav blant enslige forsørgere med overgangsstønad. I 1991 disponerte bare 53 prosent av disse husholdningene bil, mens det å disponere bil er svært vanlig for andre barnefamilier. Blant par med barn i alderen 0-10 år disponerte 96 prosent bil i 1991, og blant alle enslige forsørgere var tilsvarende andel 70 prosent.

KAPITTEL 8: DEN FRAMTIDIGE VEKSTEN I UTGIFTENE TIL ALDERS- OG UFØREPENSJON

Dette kapitlet tar for seg utviklingen i folketrygdens utgifter, og ser dette i sammenheng med befolkningsutviklingen, yrkesdeltakingen og opptrappingen av pensjonsytelsene. Sammen med en beskrivelse av beregningsreglene for pensjonsytelser, gis en kort presentasjon av modellverktøyet MOSART, som er egnet til analyser av disse forholdene. Videre redegjøres for utviklingen i utgiftene til alders- og uførepensjon under ett sett av rimelige forutsetninger. Veksten i folketrygdens utgifter vil bli betydelig etter år 2010 samtidig som veksten i arbeidsstyrken stanser opp. Det redegjøres også for beregninger som viser effekten av andre forutsetninger, og et sammenfall av en rekke heldige eller uheldige omstendigheter kan i betydelig grad endre konklusjonene. En gunstig demografisk utvikling, eller en tilstrekkelig underregulering av grunnbeløpet, kan sikre at forholdstallet mellom pensjonsutgifter og lønnsinntekter ikke behøver å stige. Dette understreker at utviklingen er usikker, og at familiemønstre, situasjonen på arbeidsmarkedet og valg av pensjonssystem vil være av vesentlig betydning.

2. Framveksten av trygdesystemet

2.1 Innledning

I 1894 ble den første offentlige trygdeloven innført i Norge med lov om ulykkesforsikring for industriarbeidere. Ordningen ble administrert av Riksforsikringsanstalten. Denne loven var den første av forløperne til folketrygden. Mye har skjedd på dette området i løpet av de hundre årene som har gått siden den gang (Statistisk sentralbyrå 1994). Det har vært en utvikling fra trygder som kun gjaldt visse grupper av yrkesaktive personer, til trygder som omfatter alle som har bodd i landet en viss tid. Videre har det vært en utvikling fra trygder for spesielt utsatte grupper og med stor grad av behovsprøving, til et mer universelt trygdesystem med inntektsprøving bare for visse trygder og over et visst inntektsnivå. Trygdene var, og er, hovedsakelig ment som kompensasjon for inntektsbortfall som følge av tapt arbeidsevne i arbeid utenfor hjemmet. Utviklingen har imidlertid gått i retning av at trygdesystemet også omfatter personer som på grunn av omsorgsarbeid, ikke kan ta inntektsgivende arbeid. Eksempler på dette er overgangsstønaden til enslige forsørgere og den nye ordningen med omsorgspoeng. Sist, men ikke minst, har det vært en sterk utvikling i stønadsnivået, noe innføringen av tilleggspensjonsordningen i folketrygden har bidratt mest til. Videre er det et sosialpolitisk mål at trygdene skal følge den alminnelige velferdsutviklingen i samfunnet.

2.2 Trygdesystemet før folketrygden kom i 1967

Lov om ulykkesforsikring for industriarbeidere ble vedtatt i 1894 og var, som nevnt, den første trygdeloven i Norge. Den markerte et brudd med tidligere tiders mer veldedighetspregede system, forsorgen, i og med at loven gav den skadde et rettskrav på penger. I 1908 kom en ulykkesforsikringslov for fiskere og i 1911 kom en tilsvarende lov for sjømenn. Disse trygdene ble i 1958 avløst av en yrkesskadelov for alle arbeidstakere, skoleelever og studenter mv.

Behovet for slike ulykkesforsikringer vokste fram av de samfunnsendringene som fant sted på slutten av forrige århundre, endringer som hovedsakelig knyttet seg til industrialiseringen. Den førte til en økning i antall skader og omfanget av dem. Videre var det flere som

ble helt avhengig av lønnsinntekt enn tilfellet var med tidligere tiders naturalhushold.

Industrialiseringen førte også til at familiestrukturen ble endret fra storfamilier til kjernefamilier. De økonomiske konsekvensene av at en person i familien for eksempel ble syk eller ufør, ble større for kjernefamilien enn for storfamilien, siden det i storfamilien ofte var flere om å skaffe inntekter. Dette medførte et stort behov for trygdeordninger som sikret den enkeltes livsgrunnlag ved inntektsbortfall på grunn av sykdom, uførhet, alderdom og arbeidsløshet.

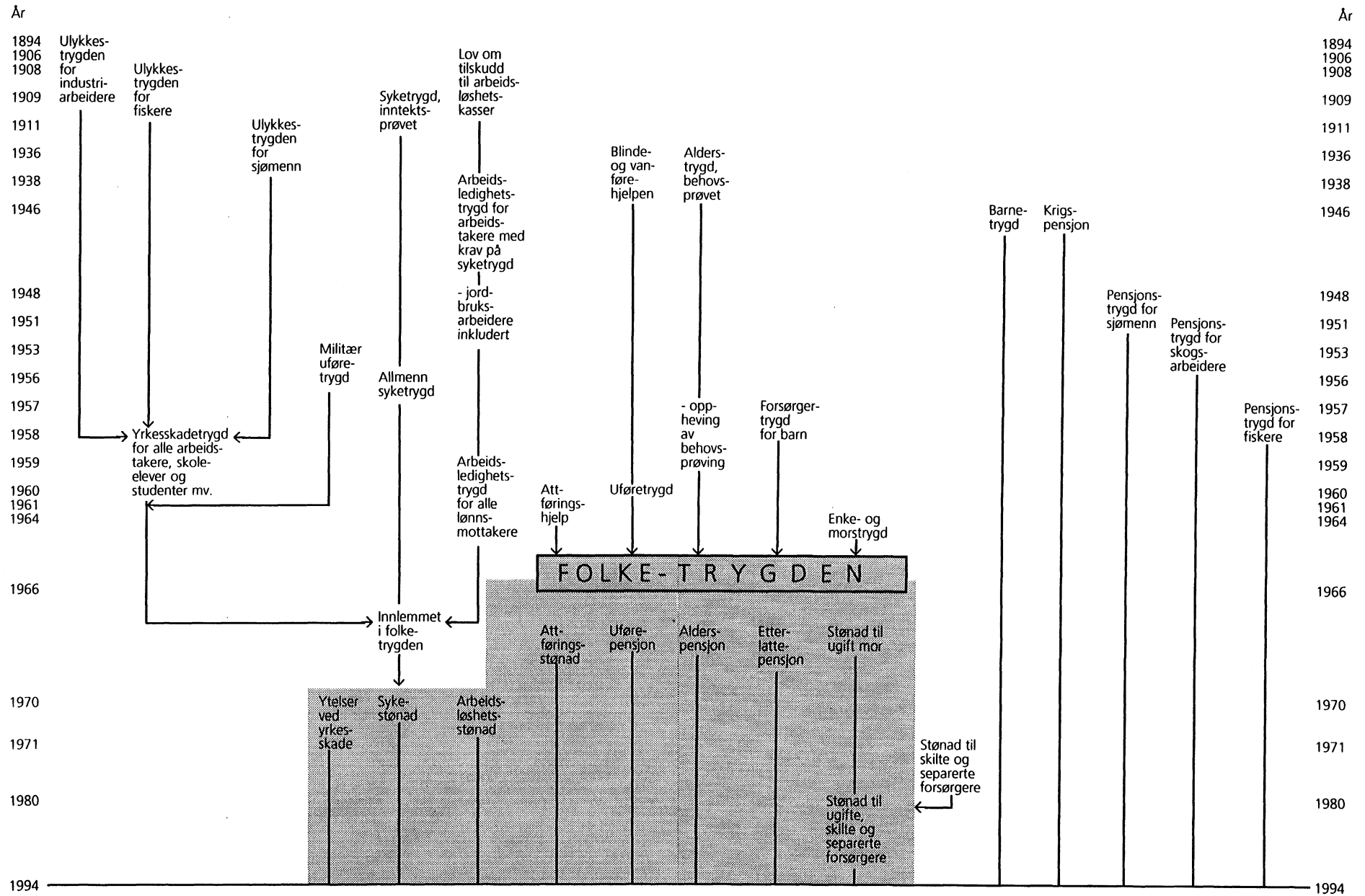
I 1909 kom da også en obligatorisk syketrygd. Den gjaldt i første omgang bare for de lavere inntektsgruppene. Først i 1956 fikk vi en syketrygd for alle arbeidstakere.

En lov om allmenn, behovsprøvd alderspensjon ble vedtatt i 1936 og trådte i kraft i juli 1937. At alderspensjonen var allmenn, innebar at den også ble gitt til personer som ikke hadde hatt egen inntekt. Behovsprøvingen av alderspensjonen ble opphevet i 1957.

I 1936 ble det også vedtatt en midlertidig lov om hjelp til blinde og vanføre. Loven ble avløst av en allmenn uføretrygd i 1960. Denne dekket flere uføretilstander enn de som kom inn under blinde- og vanførehjelpen.

På bakgrunn av stor arbeidsløshet i begynnelsen av 1930-årene, ble det i 1938 innført obligatorisk arbeidsledighetstrygd for alle arbeidstakere som hadde krav på syketrygd. I 1948 ble trygden utvidet til å gjelde også for jordbruksarbeidere, og i 1959 ble det vedtatt en ny lov om arbeidsledighetstrygd som gjaldt for alle lønnsinntakere.

Årene etter 2. verdenskrig og fram til folketrygden ble innført i 1967 (lov av 1966), utgjorde en ekspansiv periode på trygdeområdet. I 1946 kom tre nye ordninger: barnetrygd og krigspensjoner for militære og sivile. Pensjonstrygd for sjømenn ble innført i 1948. I de første etterkrigsårene ble også stønadsnivåene på eksisterende trygder økt betraktelig, og det ble innført

Figur 2.2.1. Oversikt over trygdesystemet 1894-1994¹¹ Årstallene i figuren gjelder vedtaksåret for de ulike lovene.

hustru- og barnetillegg for alle trygder som omfattet lønnsinntakere.

Som vist til i framstillingen ovenfor, ble det i perioden 1950-1960 vedtatt en del nye lover som gjaldt allerede etablerte trygdeordninger. Lovendringene innebar som regel en utvidelse av lovenes omfang i den forstand at nye grupper av personer kom inn under trygdeordningene.

En del nye trygder kom også til i 1950- og 1960-årene. Pensjonstrygden for skogsarbeidere kom i 1951. I 1957 ble pensjonstrygden for fiskere etablert. Samme år kom lov om forsørgertrygd for barn som hadde mistet en av eller begge foreldrene. En lov om attføringshjelp kom i 1960 samtidig med uføretrygden. Endelig, i 1964, kom enke- og morstrygden som gav stønader til enker, etterlatte familiepleiere og ugifte mødre.

Utvidelsene og nyvinningene på trygdeområdet i disse årene førte til et behov for en samling og koordinering av de ulike ordningene. Allerede i 1948 la regjeringen fram en stortingsmelding (nr. 58) om folketrygden. Den foreslo en trygdeordning som dekket alle behovsområder ved inntektsbortfall som følge av alder, uførhet, sykdom, arbeidsløshet og tap av forsørger. Videre skulle den gi et tilstrekkelig stønadsnivå; et sosialt forsvarlig minstenivå. Regjeringen ønsket også en mer ensartet ordning når det gjaldt omfang, stønadsnivå, finansiering og administrasjon.

I 1966 ble lov om folketrygd vedtatt av Stortinget. Loven trådte i kraft 1. januar 1967. Loven avløste de tidligere lover om alderstrygd, uføretrygd, enke- og morstrygd, forsørgertrygd for barn og attføringshjelpen.

Loven av 1966 bygde hovedsakelig på de prinsipper som ble trukket opp i 1948; folketrygden skulle sikre alle pensjonister og stønadsmottakere en viss minsteytelse uavhengig av tidligere inntekt. I tillegg ble det innført en gradert pensjon som avhang av den enkeltes tidligere inntekt og antall yrkesaktive år. Begrunnelsen for denne tilleggs pensjonsordningen var å sikre den enkelte pensjonist en levestandard på linje med den vedkommende hadde hatt som yrkesaktiv.

2.3 Folketrygdens utvikling som trygde-system

Også i de 28 årene folketrygden har eksistert, har det vært endringer i trygdesystemet, jf. oversikten over endringene i regelverket i vedlegg 2. Blant annet er nye stønadsgrupper innlemmet. Syketrygden, yrkes-skadetrygden og arbeidsløshetstrygden ble vedtatt innlemmet i 1970. Samtidig fikk selvstendig næringsdrivende en obligatorisk sykepengeordning. Videre ble pensjonsalderen for alderspensjon senket fra 70 til 67 år i 1973. I 1972 kom en midlertidig særlov som gav skilte og separerte forsørgere rett til overgangsstønad.

Denne gruppen ble i 1980 vedtatt innlemmet i folketrygdens ytelser for enslige forsørgere. Samtidig ble enslige fedre formelt likestilt med enslige mødre når det gjaldt retten til overgangsstønad for enslige forsørgere. I 1969 ble det innført et sært tillegg og i 1970 kom kompensasjonstillegget. Dette er tillegg knyttet til alders-, uføre- og etterlattepensjon, se også vedlegg 1 som inneholder en nærmere redegjørelse for folketrygdens ulike komponenter. Særtillegget ytes også til enslige forsørgere med overgangsstønad. Kompensasjonstillegget falt imidlertid bort i 1992. I 1978 ble sykepengeordningen vesentlig endret og forbedret. Sykepengene for arbeidstakere ble forhøyet til 100 prosent av brutto arbeidsinntekt, og karensdagene ble opphevet. Det ble videre innført en arbeidsgiverperiode der arbeidsgiver betaler sykepenge for de 14 første sykedagene.

I de siste 10 årene har det vært arbeidet med å redusere utgiftene til folketrygden. Det har i de to-tre siste årene resultert i nye regler på en rekke trygdeområder (vedlegg 2). Regelendringene innebærer dels innstramminger i ytelsene, men også en omprioritering og omfordeling mellom ulike mottakergrupper. For uførepensjonen er det spesielt inngangsvilkårene som er skjerpet. De medisinske vilkårene er skjerpet, og det legges større vekt på at attføring skal være prøvd eller vurdert før man får uførepensjon; det være seg flytting for å få en mer passende jobb, kvalifisering for annen type arbeid, medisinsk behandling etc. Økt bruk av inntektsprøving er også en måte for å begrense trygdens utgifter. Det er innført inntektsprøving av forsørgertillegg ved alders- og uførepensjon. Videre er underregulering av stønadssatser og fastfrysing av pensjonsutbetalinger innstrammingsiltak som er benyttet de par seneste årene.

I regelendringene kommer det for en del ytelser til syne en omprioritering mellom menn og kvinner, og da i kvinners favør. Det er strammet inn på ytelser som til nå har vært mest fordelaktig for menn, som for eksempel reduksjon i beregningsfaktor for tilleggs pensjon og senket tak på inntekt som gir pensjonspoeng (vedleggene 1 og 2). Videre har myndighetene avvist innsparingsforslag som var forventet å slå spesielt ugunstig ut for personer med ustabil tilknytning til arbeidslivet, som forslaget om å øke beregningsgrunnlaget for tilleggs pensjonen fra de 20 beste inntektsårene til de 30 beste årene. Kvinner har vanligvis en noe mindre permanent arbeidstilknytning enn menn på grunn av barnefødsler og omsorgsarbeid, selv om dette bildet er i ferd med å endres noe. Det er også foretatt regelendringer og innført nye ordninger som spesielt tilgodeser kvinner, som økt fødselspermisjon og innføring av omsorgspoeng for perioder med omsorg for små barn, eldre og syke. Det er videre foretatt regelendringer i inntektsprøving av overgangsstønad til etterlatte og enslige forsørgere som innebærer romsligere grenser. Størstedelen av mottakerne av disse ytelsene er kvinner.

På 1980-tallet ble det stadig mer vanlig at arbeidstakere sluttet i arbeid før 67 år. Ulike førtidsordninger ble etablert, som ordningen med avtalefestet pensjon (AFP). Videre ble ordningen med ventetillegg opphevet i 1984. Dette var en ordning som gjorde det økonomisk lønnsomt å stå i jobb fram til 70 år framfor å gå av med pensjon ved 67 år. I en tid der man ser det som nødvendig med en bedre balanse i andelen yrkesaktive i forhold til andelen yrkespassive, kan det være uheldig med en tidlig avgang fra arbeidslivet, og det vurderes for tiden ulike ordninger som kan motivere eldre arbeidstakere til å jobbe lenger, NOU 1994:2.

Noen regelendringer og nyordninger som er kommet de siste årene, er motivert ut fra andre målsettinger enn reduksjon i folketrygdens utgifter. Det er regler som følger av endring i den alminnelige rettsoppfatning som igjen speiler endringer i hvordan samfunnet fungerer og hvordan vi lever sammen. De fleste endringene som er nevnt ovenfor i forbindelse med regler som er ment spesielt til godese kvinner, har også mye av denne bakgrunnen. Økning i antall skilsmisser de siste 10-15 årene (Statistisk sentralbyrå 1993), er noe av bakgrunnen for at det for tiden vurderes en ordning for deling av pensjonspoeng ved skilsmisse, noe som også er spesielt viktig for kvinner. Samboerskap er blitt stadig vanligere, og i trygdesammenheng har man nå foretatt en likestilling mellom visse grupper samboere og ektepar når det gjelder ytelser som alders-, uføre- og etterlattepensjon. Videre er det blitt mer vanlig at menn deltar mer i omsorgen for barn. De senere årene er det da også lagt til rette for at fedre i større grad enn tidligere kan få "fødselspermisjon". I 1994 er det kommet regler som innebærer at nybakte fedre som hovedregel har plikt, og ikke bare rett, til å ta ut 4 ukers permisjon.

Arbeidsledigheten har økt kraftig i løpet av de siste fem årene, og andelen langtidsledige er stigende (Statistisk sentralbyrå 1993). Stønadsordningene ved arbeidsledighet er forsøkt tilpasset den endrede strukturen på arbeidsmarkedet, blant annet med smidigere ordninger når det gjelder lengden på stønadsperioden. Det er også foretatt en reduksjon av sykepengedekningen ved arbeidsledighet.

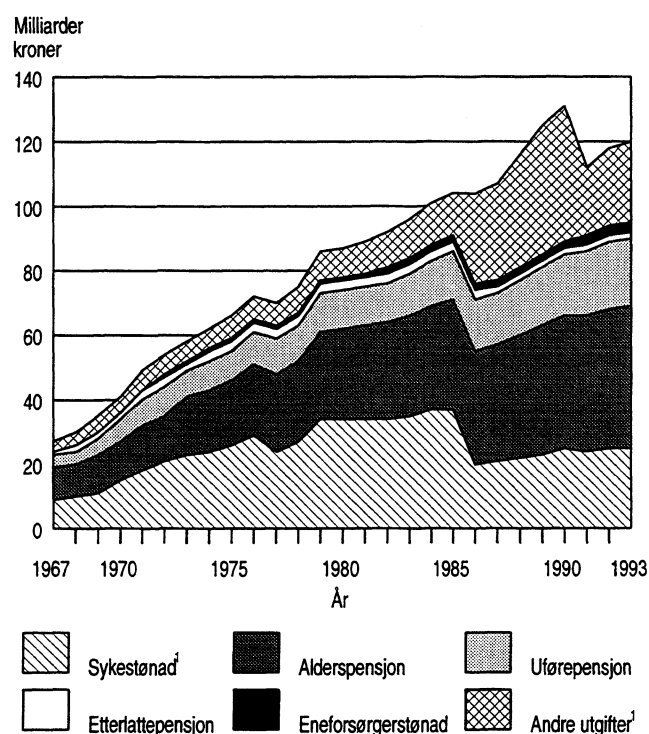
EØS-avtalen ble gjort gjeldende for Norge fra 1. januar 1994, noe som også innebærer trygdemessige endringer. Endringene gjelder ved bosetting og arbeid i andre EØS-land. Personer som er med i folketrygden og bor i Norge, har de samme rettigheter i folketrygden som før EØS-avtalen trådte i kraft. Hovedregelen i avtalen er at arbeidstakere i EØS-land skal være omfattet av trygdesystemet i det landet de arbeider. Personer som er utsendt av sin arbeidsgiver i Norge for å arbeide i et annet EØS-land, kan likevel fortsette å være med i det norske trygdesystemet dersom visse vilkår er oppfylt.

2.4 Folketrygdens utvikling i tall

Utgiftsutviklingen

Folketrygdens totale utgifter har steget fra 27 milliarder kroner i 1967 til 119 milliarder i 1993, regnet i faste 1993-kroner. Dette er en økning på 340 prosent, eller vel en 4-dobling av utgiftene fra 1967 til 1993. Utgiftene til alderspensjonen er den største utgiftsposten. Disse utgiftene utgjorde i 1993 37 prosent av de totale folketrygdutgiftene. Andre store utgiftsposter er sykestønaden og uførepensjonen, og henholdsvis 21 prosent og 17 prosent av de totale folketrygdutgiftene gikk med til å dekke disse utgiftene i 1993. Sykestønad omfatter medisinsk stønad og syke- og fødselspenger.

Figur 2.4.1. Folketrygdens utgifter i alt, etter type utgifter. 1967-1993. Milliarder 1993-kroner

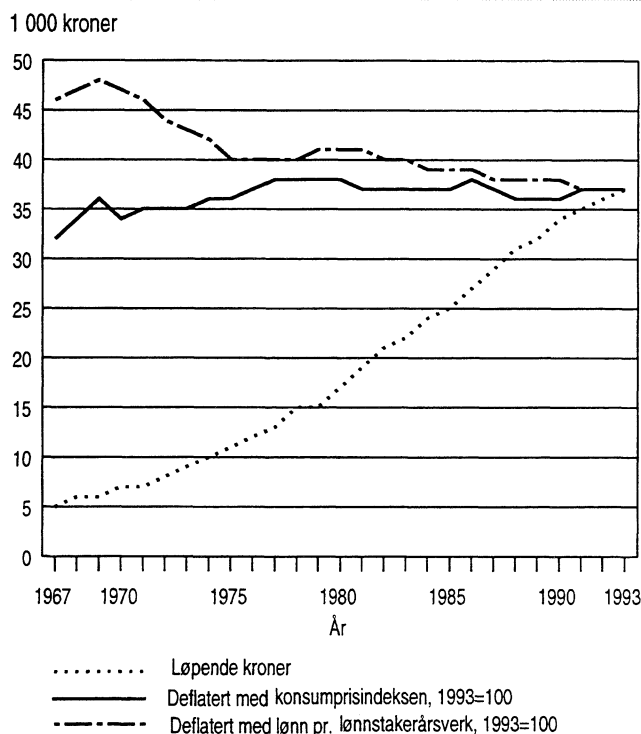
¹ Fra 1986 til 1990 har Kommunal- og arbeidsdepartementet disponert folketrygdens rammetilskudd til helse- og sosialtjenesten i kommuner og fylkeskommuner. Disse utgiftene ble i denne perioden likevel ført over folketrygdens budsjett, men da som utbetalinger fra andre etater. Disse utbetalingene er med i posten "andre utgifter" i figuren. I 1991 ble disse rammetilskuddene overført til statsbudsjettet. Rammetilskuddene utgjorde 19 milliarder kroner i 1991. Kilde: Rikstrygdeverket.

Utgiftene til alderspensjon har økt mest, absolutt sett, i perioden fra 1967 til 1993. Utgiftene til uførepensjon og til sykestønad følger på henholdsvis annen og tredje plass. Økningen i utgiftene til arbeidsløshetsstrygd har også vært forholdsvis kraftig fra 1967 til 1993. Utgiftsutviklingen som er vist i figur 2.4.1, avspeiler den faktiske utviklingen. Hovedelementene bak utgiftsøkningen er at nye stønadsgrupper er innlemmet i folketrygden. Videre er de ulike stønadene utvidet, stønadsatsene er forhøyet, og antall pensjonister og stønads-

mottakere har økt. Utgiftsendringer som følge av budsjetteknisk art er også med (se note 1 i figur 2.4.1). Restposten Andre utgifter omfatter arbeidsløshetsstønad, attføringsstønad, administrasjonsutgifter og øvrige utgifter. Utgifter som blir utbetalt av andre etater inngår også i denne restposten. For en nærmere rede-gjørelse om utviklingen i folketrygdens ulike pensjoner og stønader, vises til "Folketrygden. Utvikling fra 1967 til 1990" (Flittig 1992).

Grunnbeløpet, som er en sentral stønads-sats og be-regningsfaktor i folketrygden, har økt med 15 prosent fra 1967 til 1993 målt i faste 1993-kroner. Ved den årlige justeringen av grunnbeløpet som vedtas av Stortinget, skal det tas hensyn både til pris- og lønns-stigning. Grunnbeløpet har steget noe mer enn prisene når vi ser perioden 1967-1993 under ett, men under-veis har det også vært år da grunnbeløpet har steget mindre enn prisene (figur 2.4.2 og Flittig 1992). Når det gjennomsnittlige lønnsnivået måles ved lønn pr. lønnstakerårsverk, viser figur 2.4.2 at grunnbeløpet hovedsakelig har økt mindre enn lønningene. I årene 1970-1975 økte lønningene kraftig, og grunnbeløpet økte på langt nær like mye. Dette vises i figuren ved at den øverste kurven faller kraftig i disse årene.

Figur 2.4.2. Grunnbeløpet. 1967-1993. 1 000 kroner

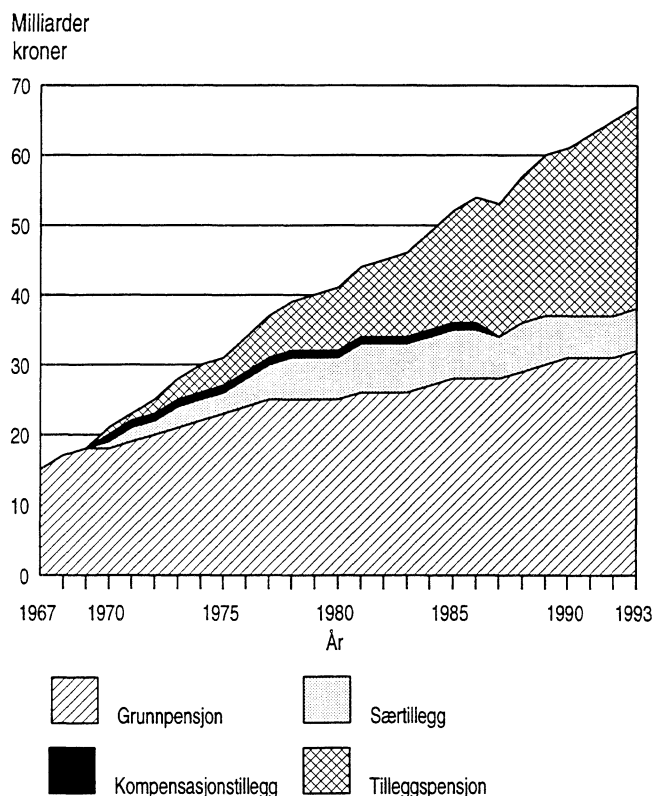

Kilder: Rikstrygdeverket og arbeidskraftregnskapet.

Utgiftene til tilleggspensjonen har økt betydelig over årene, hovedsakelig som følge av en økning i andelen pensjonister med opparbeidet tilleggspensjon, samt at opptjent tilleggspensjon pr. pensjonist er større enn tidligere. Det siste har sammenheng både med en øk-

ning i antall yrkesaktive år for pensjonistene, og den generelle inntektsveksten i samfunnet. I 1970 utgjorde utgiftene til tilleggspensjonen bare 4 prosent av pensjonsutgiftene mens de i 1993 utgjorde hele 44 prosent.

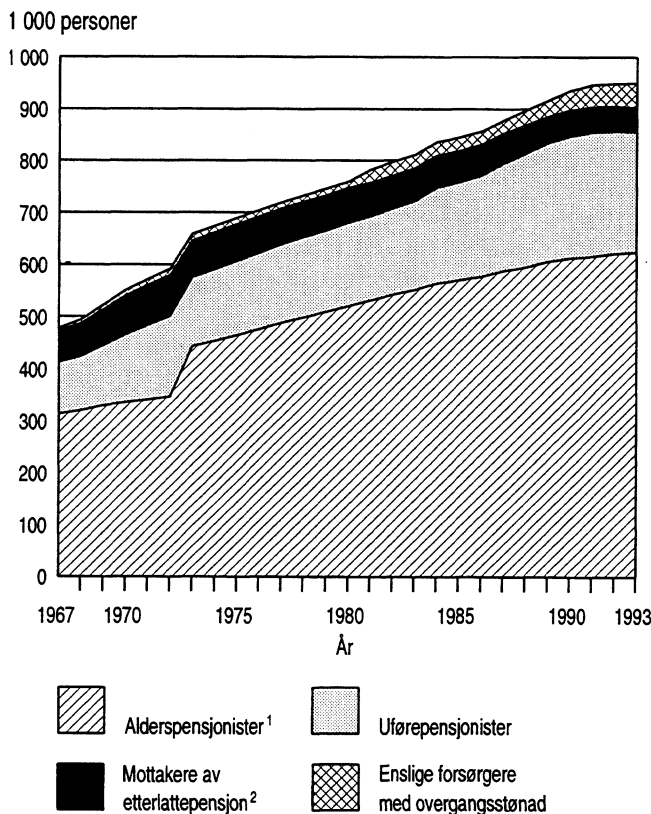
Figur 2.4.3. Utgiftsutviklingen i grunnelementene. 1967-1993. Milliarder 1993-kroner

Kilde: Rikstrygdeverket.

Om lag en tredel av befolkningen var trygdemottakere i 1993, og to av tre trygdemottakere mottok enten pensjon eller overgangsstønad. Det har vært en kraftig økning i antallet personer med pensjon eller overgangsstønad siden folketrygden kom i 1967. Den gangen utgjorde alders- og uførepensjonistene og mottakerne av etterlattepensjon og stønad som enslig forsørger (boks 1.3a, kapittel 1) til sammen 476 450 personer. Som mottakere av etterlattepensjon er da regnet personer som mottar pensjon enten som etterlatt ektefelle, etterlatt familiepleier eller etterlatt barn. I 1993 er antallet personer med pensjon eller overgangsstønad økt til 950 328 (figur 2.4.4), det vil si en tilnærmet doubling av antallet siden folketrygden ble innført. I 1993 utgjorde alderspensjonistene 66 prosent av disse stønadmottakerne og er den største enkeltgruppen. Deretter følger uførepensjonistene, og denne gruppen utgjorde i 1993 24 prosent av alle personer med pensjon eller overgangsstønad. Det er også antallet alderspensjonister som, absolutt sett, har økt mest i perioden. Den kraftige økningen fra 1972 til 1973 skyldes imidlertid for en stor del at grensen for å få alderspensjon da ble redusert fra 70 til 67 år.

Figur 2.4.4. Antall personer med pensjon og overgangsstønad fra folketrygden, 1967-1993. 1 000 personer

¹ Økningen i alderspensionister fra 1972 til 1973 skyldes hovedsakelig at aldersgrensen for å få alderspensjon ble redusert fra 70 år til 67 år. ² Omfatter personer med pensjon som etterlatt ektefelle, etterlatt familiepleier eller etterlatt barn. Kilde: Rikstrygdeverket.

Perioden 1967-1973 representerer en utbyggingsperiode for folketrygden, og utgiftene til samtlige utgiftsposter økte forholdsvis kraftig i disse årene. Dette skyldes både økte stønadsstøtter og en økning i antallet stønadsmottakere som følge av regelendringer og omfangsutvidelser av folketrygden. I årene fra 1974 til 1982 var det hovedsakelig økningene i grunnbeløpet og særtilleggssatsen som lå bak utgiftsutviklingen. For perioden 1983-1993 er det økningen i utbetalingene til tilleggspensjon og økning i antallet trygdemottakere som følge av andre faktorer enn regelendringer, som hovedsakelig forklarer utviklingen.

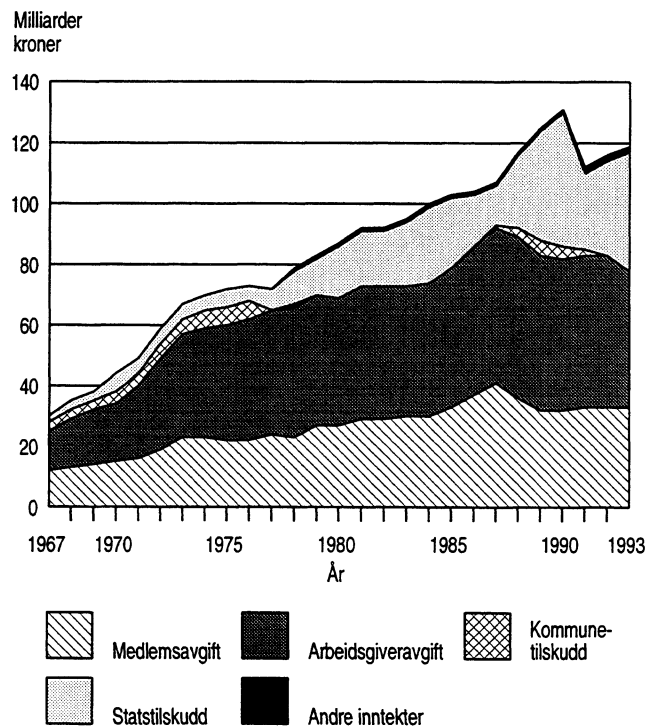
I kapittel 8 er det sett på utviklingen i folketrygdens utgifter til alders- og uførepensjon i de nærmeste, framtidige tiår. Utviklingen er sett i sammenheng med befolkningsutviklingen, yrkesdeltakingen og opptrapningen av pensjonsytelsene.

Folketrygdens inntekter

Folketrygdens inntekter kommer hovedsakelig fra arbeidsgiver- og medlemsavgift, samt stats- og kommunetilskudd. I dag utgjør henholdsvis arbeidsgiveravgiften og statstilskuddet en tilnærmet like stor del av de totale folketrygdinntektene. I 1993 utgjorde arbeidsgiveravgiften 38 prosent av totalinntektene, mens statstilskuddet utgjorde 33 prosent. Videre utgjorde

medlemsavgiften 27 prosent av de totale inntektene i 1993. Dette er et noe annet finansieringsbilde enn i 1967, i det statstilskuddet i dag har erstattet medlemsavgiften som viktigste finansieringskilde etter arbeidsgiveravgiften. I 1967 utgjorde arbeidsgiveravgiften 42 prosent av totalinntektene, medlemsavgiften 39 prosent, kommunetilskuddet 9 prosent og statstilskuddet kun 8 prosent. (Dette var før syke-, arbeidsledighets- og yrkesskadetrygden ble innlemmet i folketrygden). Arbeidsgiver- og medlemsavgiften, samt kommunetilskuddet, er i tillegg til å være finansieringskilder for folketrygden, også benyttet som virkemidler i den økonomiske politikken for øvrig. Av hensyn til distriktpolitikk, konkurransevne og lønnsforhandlinger har det derfor vært vanskelig å la arbeidsgiver- og medlemsavgiftssatsen øke i takt med folketrygdens utgifter. Statstilskuddet har dermed i sterkere grad kommet til for å dekke økningene i folketrygdutgiftene.

Figur 2.4.5. Folketrygdens inntekter etter inntektskilde, 1967-1993. Milliarder 1993-kroner.

¹ Se note 1 til figur 2.4.1. Kilde: Rikstrygdeverket.

Folketrygdens utgifter utgjorde i 1993 16 prosent av bruttonasjonalproduktet (BNP). I 1967 utgjorde de totale folketrygdutgiftene til sammenligning 8 prosent av BNP. Folketrygdens inntekter, eksklusive statstilskuddet, utgjorde i 1967 20 prosent av landets totale skatte- og avgiftsinntekter, mens de i 1992 utgjorde 26 prosent. Statstilskuddet utgjorde 2 prosent av skatte- og avgiftsinntektene i 1967 og 9 prosent i 1992.

2.5 Nærmere om utviklingen fra 1980 til 1993 for utvalgte pensjonist- og stønadsmottakergrupper

Alderspensionistene - en stor mottakergruppe i jevn vekst

Som tidligere nevnt, utgjør alderspensionistene den klart største pensjonistgruppen. Ved utgangen av 1993 var det i alt nesten 624 000 alderspensionister og knapt 232 400 uførepensionister. Sammenlignet med alders- og uførepensionistene, er etterlattepensionistene (etterlatte ektefeller med pensjon) og enslige forsørgere med overgangsstønad små grupper. I 1993 var det henholdsvis vel 33 600 etterlattepensionister og nesten 46 000 enslige forsørgere med overgangsstønad. Utviklingen i antallet personer med pensjon eller stønad har imidlertid vært forskjellig for de forskjellige stønadsmottakergruppene. Vi skal se nærmere på endringene etter 1980.

Antallet alderspensionister har økt i hele perioden fra 1980 til 1993, og økningen har vært på 20 prosent. Pensjonsalder er 67 år, og økningen skyldes at befolkningen på 67 år og over har økt i denne perioden.

Antall uførepensionister er redusert de siste par årene

Antallet uførepensionister økte sterkt på 1980-tallet. Økningen har avtatt etter 1990, og i 1992 var det færre uførepensionister enn i 1991. Antallet uførepensionister gikk også ned fra 1992 til 1993. Økningen i antall uførepensionister har likevel vært på 45 prosent fra 1980 til 1993.

Antallet nye uførepensionister pr. år er redusert hvert år siden 1988. Det er størst nedgang i tilgangen av uførepensionister for personer i alderen over 55 år. For personer under 35 år er det registrert en økning i antallet nye uførepensionister fra 1992 til 1993 (Rikstrygdeverket 1993). I alt blant uførepensionistene er det flere kvinner enn menn, men i 1992 og 1993 er det flere menn enn kvinner blant de nye uførepensionistene. Avgangen fra uførepensjonsordningen har endret seg lite de sju-åtte siste årene, men har likevel økt noe de par siste årene.

Uførepensionistene er i alderen 16-66 år og befolkningen i denne aldersgruppen har økt i perioden. Befolkningen i aldersgruppen 50-66 år med høy uføretilbøyelighet, er imidlertid redusert (Statistisk sentralbyrå 1993), og dette kan å ha bidratt til mindre tilgang på uføre selv om det trolig ikke er viktigste årsak til reduksjonen i antall uførepensionister i de seneste årene. Det er også skjedd lovendringer som innskjerper kravene til uførepensjon.

Stadig færre etterlattepensionister

Antallet etterlattepensionister har gått ned i hele perioden fra 1980 til 1993. Nedgangen har vært på 21 prosent. Etterlattepensionistene er i alderen 16-66 år

og antallet enker og enkemenn i denne aldersgruppen i befolkningen er redusert i perioden. Dette kan ha bidratt til en reduksjon i antallet etterlattepensionister. Etterlattepensjon blir avkortet i forhold til egen inntekt. Arbeidsinntekten kan være så høy at pensjonen faller helt bort. Den økte yrkesdeltakelsen blant kvinner er dermed en viktig, og trolig den viktigste årsaken til at antallet etterlattepensionister har gått ned.

Økning i antallet enslige forsørgere med stønad fra folketrygden

Ordningen med overgangsstønad til skilte og separerte enslige forsørgere ble, som tidligere nevnt, inkorporert i folketrygden først i 1981. Tidligere ble det utbetalt overgangsstønad bare til ugifte enslige forsørgere. Denne utvidelsen førte til en fordobling av antallet enslige forsørgere med overgangsstønad i 1981. Fra 1981 til 1993 har antallet enslige forsørgere med overgangsstønad økt med 86 prosent, og mesteparten av denne økningen har kommet fra 1987 til 1993. Den viktigste årsaken til økningen i antallet enslige forsørgere med overgangsstønad er en kraftig økning i hele gruppen enslige forsørgere. Tallet på enslige forsørgere med utvidet barnetrygd (barn i alderen 0-15 år) økte for eksempel med 57 prosent fra 1980 til 1992, og i 1992 bestod denne gruppen av vel 103 000 enslige forsørgere (Dahl et al 1994). I årene fra 1981 til 1989 har noe under 40 prosent av alle enslige forsørgere med utvidet barnetrygd mottatt overgangsstønad. I 1990 var tilsvarende andel 41 prosent, i 1992 43 prosent og i 1993 anslagsvis 44 prosent.

Statistikkresultatene i denne boka gjelder hovedsakelig for de første årene på 1990-tallet. Med opplysninger som refererer til 1990 gir vi i det følgende en mer detaljert beskrivelse av de forskjellige pensjonistgruppene og av gruppen enslige forsørgere med overgangsstønad.

Flest kvinner blant alderspensionistene med minstepensjon

I 1990 var 59 prosent av alderspensionistene kvinner, 50 prosent var over 74 år og 49 prosent hadde minstepensjon. Minstepensjonistene og pensjonistene med større pensjon enn minstepensjon er svært ulikt fordelt etter kjønn og alder. Nesten to av tre minstepensjonister var over 74 år og 82 prosent var kvinner. Blant pensjonistene med større pensjon enn minstepensjon var en av tre over 74 år og bare 38 prosent var kvinner.

Vel fire av ti uførepensionister er mellom 60 og 66 år

Tilsvarende som for alderspensionistene, er også uførepensionistene en lite homogent sammensatt gruppe med hensyn til alder, kjønn og pensjonsstørrelse. I 1990 var 43 prosent av uførepensionistene i alderen 60-66 år, 55 prosent var kvinner, og 27 prosent mottok minstepensjon. Andelen minstepensjonister er lavere blant uførepensionistene enn blant alderspen-

sjonistene. Dette skyldes at det ikke bare er opptjente pensjonspoeng som teller ved beregning av uførepensjon. Uførepensjon blir også beregnet på grunnlag av framtidige pensjonspoeng fra uføretidspunktet fram til fylte 67 år. Dessuten får fødte uføre og personer som blir uføre i ung alder en garantert minste tilleggspensjon. Aldersfordelingen er ikke vesentlig forskjellig for uførepensjonistene med henholdsvis minstepensjon og de med større pensjon enn minstepensjon. I 1990 var kvinneandelen hele 84 prosent blant minstepensjonistene, og bare 45 prosent blant de som hadde større pensjon enn minstepensjon.

De fleste uførepensjonistene har uføregrad 100

I 1990 hadde 79 prosent av uførepensjonistene uføregrad 100, og 21 prosent hadde lavere uføregrad. Uføregraden er knyttet til uførepensjonistens restarbeidsevne, og med unntak for de forholdsvis få tilfellene da uførepensjon tilstås på grunn av yrkesskade, kan uføregraden ikke settes lavere enn 50. Blant uførepensjonistene har kvinnene gjennomgående lavere uføregrad enn mennene. Bare 71 prosent av kvinnene hadde uføregrad 100 i 1990, 13 prosent hadde uføregrad 70-99 og 16 prosent hadde uføregrad 50-69. Blant de mannlige uførepensjonistene var de tilsvarende andelenene henholdsvis 89 prosent, 3 prosent og 8 prosent.

De fleste etterlattepensjonistene er kvinner

I 1990 var 96 prosent av etterlattepensjonistene kvinner, 46 prosent av etterlattepensjonistene var i alderen 60-66 år, og 16 prosent hadde minstepensjon. Beregning av pensjon i folketrygden blir som regel gjort ut fra egen opptjening av pensjonspoeng. Dette gjelder ikke for etterlattepensjonister. Her blir avdøde ektefelles opptjening lagt til grunn. I og med at kvinneandelen er så høy, og menn ofte har tjent opp tilleggspensjon, er andelen minstepensjonister lavere for etterlattepensjonistene enn for andre pensjonistgrupper. Blant etterlattepensjonistene med større pensjon enn minstepensjon var 98 prosent kvinner i 1990. Av de med minstepensjon utgjorde kvinnene 84 prosent.

Nesten alle enslige forsørgere med overgangsstønad er kvinner

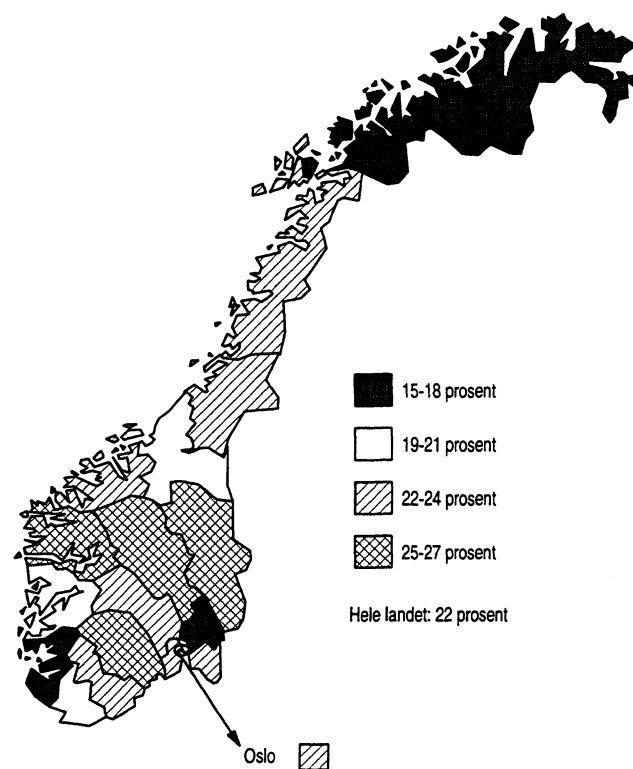
Gruppen enslige forsørgere med overgangsstønad består hovedsakelig av forholdsvis unge kvinner med yngste barn i alderen 0-10 år. I 1990 var kvinneandelen blant enslige forsørgere med overgangsstønad 99 prosent, og 84 prosent av alle disse stønadmottakerne var under 35 år. Til sammenligning er kvinneandelen om lag 90 prosent blant alle enslige forsørgere med barn i alderen 0-15 år, og gjennomsnittsalderen er noe høyere for alle enslige forsørgere enn for enslige forsørgere med overgangsstønad.

2.6 Regionale fordelinger

Andelen pensjonister sett i forhold til befolkningen i yrkesaktiv alder varierer noe fra fylke til fylke.

Størst andel alderspensjonister i Hedmark
Hedmark, Oppland, Telemark og Sogn og Fjordane er de fylkene som har størst andel alderspensjonister sett i forhold til befolkningen i alderen 16-66 år (figur 2.6.1 og boks 2.6a). Alderspensjonistene utgjorde mellom 25 og 27 prosent av befolkningen i disse fylkene i 1993, og andelen var litt høyere i Hedmark enn i de øvrige fylkene. Til sammenligning var landsgjennomsnittet 22 prosent. Lavest andel alderspensjonister hadde Akershus, Rogaland, Troms og Finnmark med mellom 15 og 18 prosent av befolkningen i 1993.

Figur 2.6.1. Alderspensjonister i prosent av befolkningen 16-66 år. Fylke. Pr. 31. desember 1993

Kilder: Rikstrygdeverkets registre og SSBs befolkningsstatistikk.

Boks 2.6a

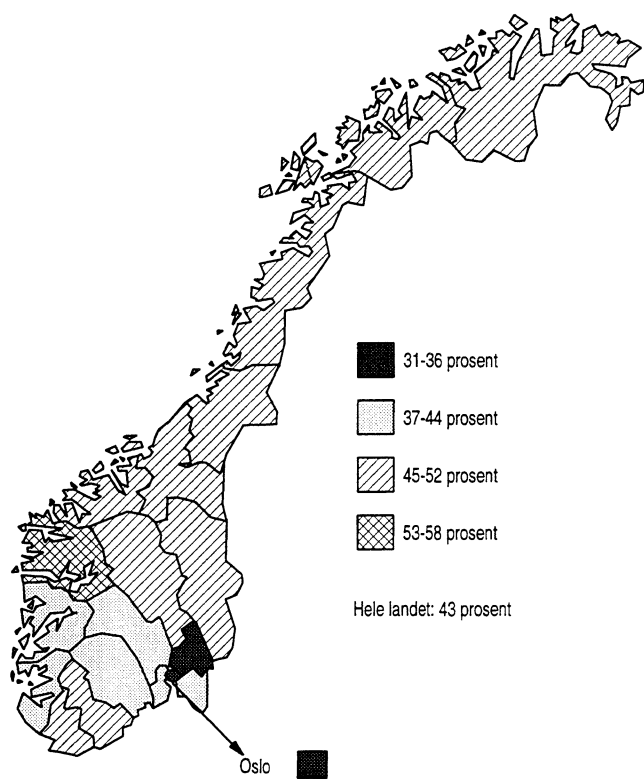
I de regionale fordelingene i dette avsnittet er henholdsvis antallet alders- og uførepensjonister sett i forhold til befolkningen i alderen 16-66 år, det vil si i forhold til antallet personer i yrkesaktiv alder. Antallet etterlattepensjonister er relatert til alle enker og enke-menn i alderen 16-66 år. For hver av de tre pensjonist-gruppene er det også gitt tall som viser andelen minstepensjonister i prosent av alle pensjonister.

Fylke er nyttet som region, og personenes fylkestilhørighet er fastlagt ifølge de regler folkeregistreringen nytter for registrering av bosted.

Blant alderspensjonistene er andelen minstepensjonister lavest i Oslo og Akershus

Andelen minstepensjonister blant alderspensjonistene varierer med fylke. Akershus og Oslo har den laveste andelen alderspensjonister med minstepensjon. Mellom 31-36 prosent av alderspensjonistene i disse fylkene hadde minstepensjon i 1993. I halvparten av fylkene utgjorde andelen minstepensjonister mellom 45-52 prosent, og i Sogn og Fjordane var hele 58 prosent av alderspensjonistene minstepensjonister. På landsbasis mottok 43 prosent av alderspensjonistene minstepensjon i 1993.

Figur 2.6.2. Alderspensjonister med minstepensjon i prosent av alle alderspensjonister. Fylke. Pr. 31. desember 1993

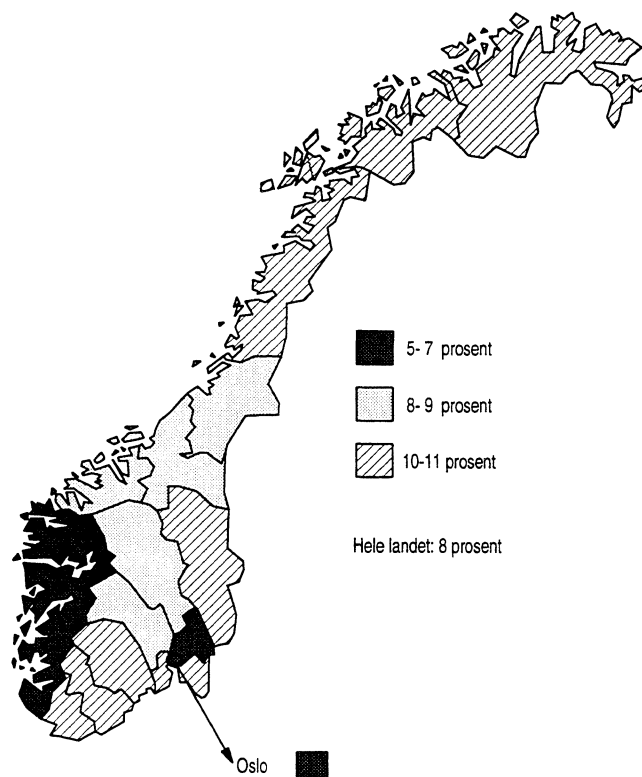

Kilde: Rikstrygdeverkets registre.

Akershus har den laveste andelen uførepensjonister

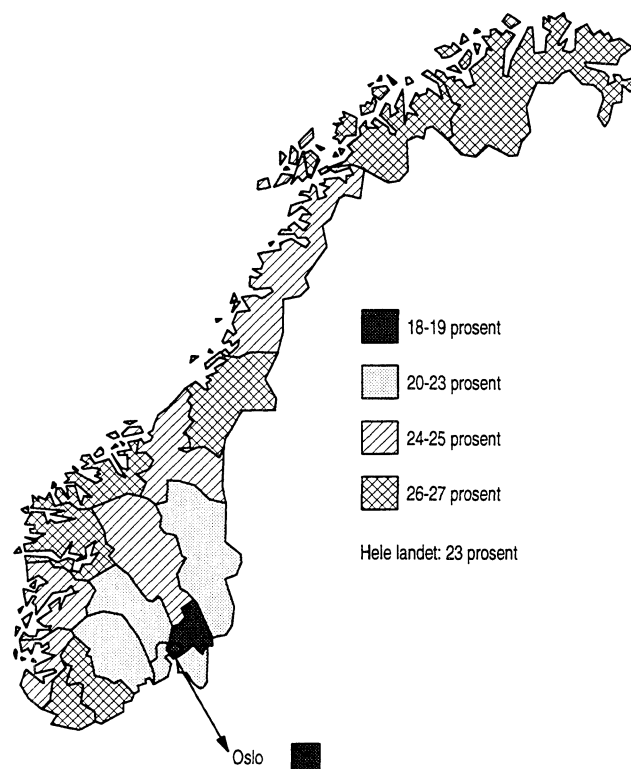
Uførepensjonistene utgjør en betydelig mindre andel av befolkningen enn alderspensjonistene. I gjennomsnitt for hele landet utgjorde uførepensjonistene i 1993 8 prosent av befolkningen i alderen 16-66 år. Ikke noe fylke skiller seg ut med en spesielt høy andel uførepensjonister, men i nær halvparten av alle fylkene var andelen uførepensjonister mellom 10-11 prosent. Akershus, Oslo, Rogaland, Hordaland og Sogn og Fjordane har alle forholdsvis få uførepensjonister. Bare mellom 5-7 prosent av befolkningen var uførepensjonert i disse fylkene i 1993, og andelen var litt lavere i Akershus enn i de øvrige fylkene.

Figur 2.6.3. Uførepensjonister i prosent av befolkningen 16-66 år. Fylke. Pr. 31. desember 1993

Kilder: Rikstrygdeverkets registre og SSBs befolkningsstatistikk.

Figur 2.6.4. Uførepensjonister med minstepensjon i prosent av alle uførepensjonister. Fylke. Pr. 31. desember 1993

Kilde: Rikstrygdeverkets registre.

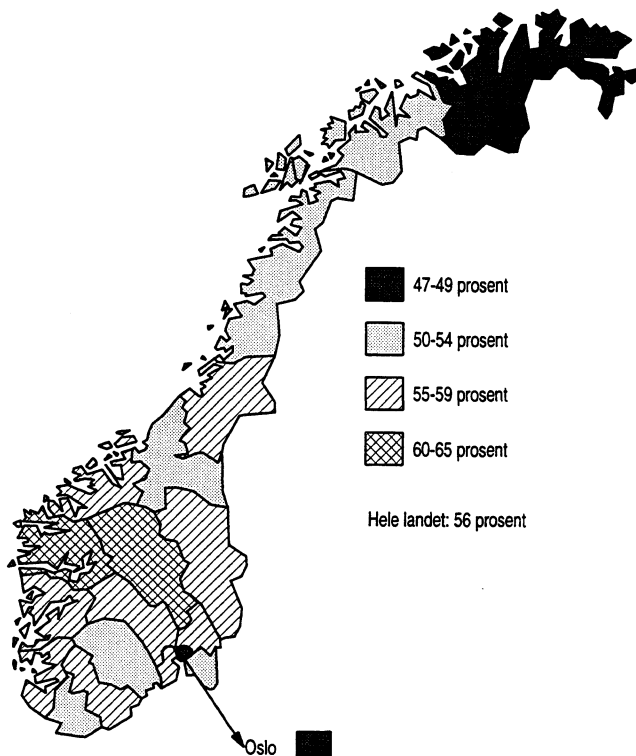
Færrest minstepensjonister blant uførepensjonistene i Oslo og Akershus

Andelen pensjonister med minstepensjon er betydelig lavere blant uførepensjonistene enn blant alderspensjonistene. Dette har blant annet sammenheng med at pensjonen for uførepensjonistene blir beregnet også på grunnlag av framtidige pensjonspoeng (avsnitt 2.5 og vedlegg 1). I 1993 mottok 23 prosent av alle uførepensjonistene i landet minstepensjon. I vel en tredel av fylkene var likevel andelen minstepensjonister forholdsvis høy, 26-27 prosent. Som for alderspensjonistenes del, er det Akershus og Oslo som har den laveste andelen minstepensjonister. Bare 18-19 prosent av uførepensjonistene mottok minstepensjon i disse fylkene i 1993.

Flest etterlatte med etterlattepensjon i Sogn og Fjordane

I gjennomsnitt for hele landet mottok vel halvparten av alle enker og enkemenn i alderen 16-66 år etterlattepensjon i 1993. Andelen med etterlattepensjon varierer noe mellom fylkene. I Sogn og Fjordane mottok 65 prosent av alle enker og enkemenn i alderen 16-66 år etterlattepensjon i 1993, og tilsvarende andel var 60 prosent i Oppland. I halvparten av fylkene var andelen enker og enkemenn med etterlattepensjon mellom 55-59 prosent, mens andelen var forholdsvis lav, bare mellom 47-49 prosent i Oslo og Finnmark.

Figur 2.6.5. Etterlattepensjonister i prosent av alle enker/enkemenn 16-66 år. Fylke. Pr. 31. desember 1993

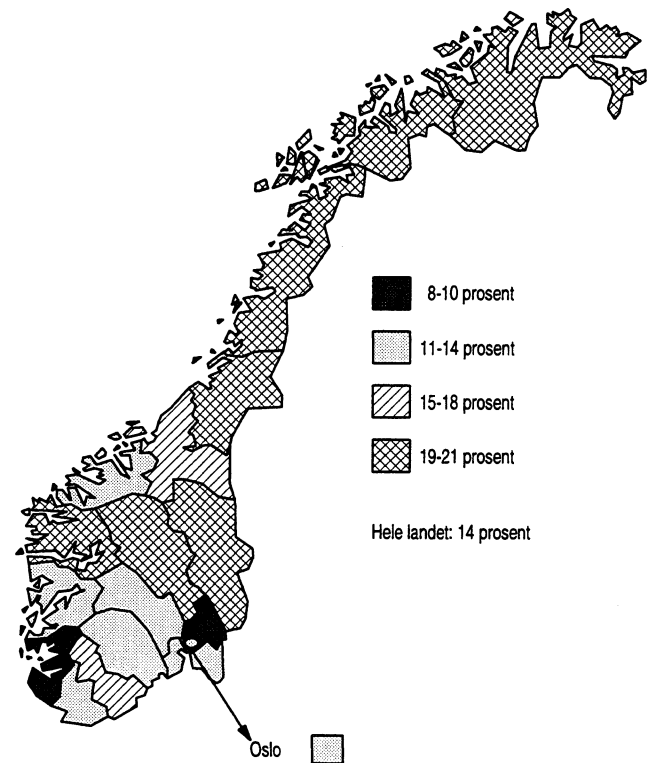

Kilder: Rikstrygdeverkets registre og SSBs befolkningsstatistikk.

Færrest etterlattepensjonister med minstepensjon i Akershus og Rogaland

Andelen minstepensjonister er lavere blant etterlattepensjonistene enn blant andre pensjonister. Dette har sammenheng med beregningen av etterlattepensjonen (avsnitt 2.5 og vedlegg 1). I 1993 mottok bare 14 prosent av etterlattepensjonistene i landet minstepensjon. Andelen etterlattepensjonister med minstepensjon er lavest i Akershus og Rogaland. Mellom 8-10 prosent av etterlattepensjonistene var minstepensjonister i disse fylkene i 1993. I knapt halvparten av fylkene utgjorde andelen minstepensjonister 11-14 prosent, og i vel en tredel av fylkene var 19-21 prosent av etterlattepensjonistene minstepensjonister. Finnmark hadde flest minstepensjonister blant etterlattepensjonistene, 21 prosent, i 1993.

Figur 2.6.6. Etterlattepensjonister med minstepensjon i prosent av alle etterlattepensjonister. Fylke. Pr. 31. desember 1993

Kilde: Rikstrygdeverkets registre.

3. Utdanning

Personers utdanning og utdanningsnivå er av betydning for deres levekår. Høyere utdanningsnivå gir blant annet høyere sysselsettingsfrekvens, høyere lønn, mindre risiko for arbeidsledighet og høyere deltakelse i organisatorisk og politisk arbeid (Jørgensen 1993). Denne sammenhengen mellom nivået for høyeste fullførte utdanning og mulighetene til yrkesdeltakelse er også av betydning for pensjonister og stønadsmottakere som deltar i eller som ønsker å delta i yrkesaktivt arbeid. For pensjonistene har likevel utdanningsnivået størst innvirkning på levekårene ved at høyere utdanningsnivå som oftest har bidratt til høyere lønnsnivå

og større pensjonsopptjening i yrkesaktiv alder (vedlegg 1), og dermed også til høyere pensjon ved pensjonering. På visse vilkår gir folketrygden utdanningsstønad til enslige forsørgere, og for denne gruppen er det også interessant å se på igangværende utdanning. Blant pensjonistene er det svært få som er under utdanning. I 1990 var bare 1 prosent av uførepensjonistene under utdanning. For etterlattepensjonistene var tilsvarende andel 2 prosent, og nesten ingen av alderspensjonistene var under utdanning i 1990.

Boks 3a

Alders-, uføre- og etterlattepensjonist: Se definisjon i boks 1.3a, kapittel 1.

Enslig forsørger med overgangsstønad: Mor eller far som bor alene med barn og hvor moren eller faren mottar overgangsstønad fra folketrygden. Overgangsstønaden faller som oftest bort når yngste barn er rundt 10 år.

Enslig forsørger: Mor eller far som bor alene med barn i alderen 0-15 år.

Par med barn i alderen 0-10 år: Gifte og samboende foreldre med barn i alderen 0-10 år. Samboere med barn er således ikke regnet med blant enslige forsørgere.

Utdanningsopplysninger. Utdanningsopplysningene i dette kapitlet er basert på opplysninger i Statistisk sentralbyrås utdanningsregister. For de pensjonistene som var registrert i Rikstrygdeverkets registre pr. 31. desember 1986 og 1991 er det hentet utdanningsopplysninger fra utdanningsregisteret pr. 1. oktober 1985 og 1990. Utdanningsopplysningene for enslige forsørgere med overgangsstønad, alle enslige forsørgere og for mødre og fedre i gruppen par med barn i alderen 0-10 år er fra Levekårsundersøkelsen 1991 (utdanningsopplysninger for 1990), tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Utdanningsgrupperingene følger Standard for utdanningsgruppering (Statistisk sentralbyrå 1989). Utdanning er målt ved nivået for høyeste fullførte utdanning. Vi har nyttet betegnelsene grunnskole, videregående skole og universitet og høyskole for å dele inn utdanningsnivået i tre hovedgrupper.

- **Grunnskole.** Omfatter ingen utdanning eller utdanning på førskolenivå, barneskole (1-6 år) og ungdomsskole (7-9 år).
- **Videregående skole.** Omfatter utdanning med varighet 1-3 år utover grunnskolen.
- **Universitet og høyskole.** Omfatter universitets- og høyskoleutdanning på 13 år eller mer.

3.1 Utdanningsnivået for pensjonister

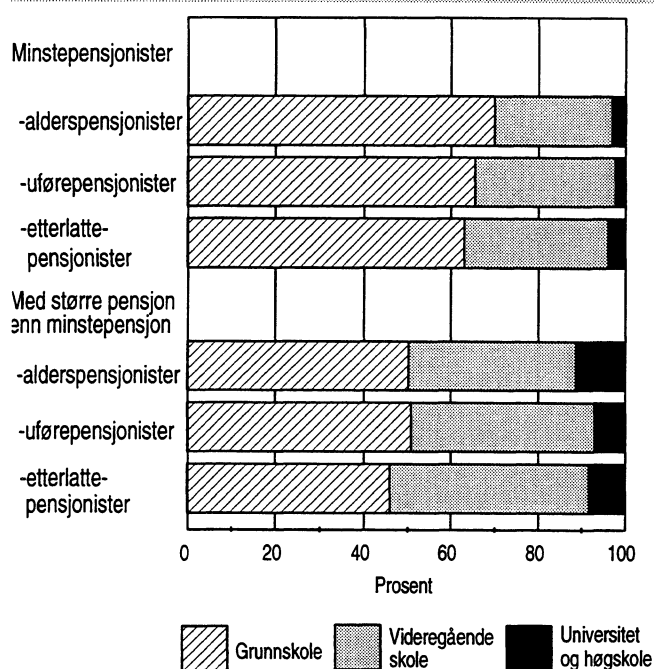
Også blant pensjonistene er utdanningsnivået økt i senere år

I siste halvdel av 1980-årene er nivået for høyeste fullførte utdanning hevet for alle grupper av pensjonister, men endringene er små. Sett under ett for både alders-, uføre- og etterlattepensjonistene, er andelen med grunnskole som høyeste fullførte utdanning redusert fra 63 prosent i 1986 til 58 prosent i 1991, mens andelen med utdanning fra videregående skole og universitet og høyskole har økt fra henholdsvis 31 prosent og 6 prosent i 1986 til 35 prosent og 7 prosent i 1991. Dette er tilsvarende utvikling som for befolkningen generelt, men utdanningsnivået er generelt mye høyere i befolkningen. Blant alle personer 16 år og over gikk andelen med grunnskole som høyeste fullførte utdanning ned fra 39 prosent i 1986 til 33 prosent i 1991, og andelen med videregående skole og universitet og høyskole økte fra henholdsvis 47 prosent og 14 prosent i 1985 til 50 prosent og 17 prosent i 1991.

Utdanningsnivået varierer med alder

I befolkningen varierer utdanningsnivået med alder, og nivået er lavest i den eldste delen av befolkningen. I befolkningen 20 år og over øker andelen med grunnskoleutdanning med alderen mens andelen med høyeste fullførte utdanning fra videregående skole avtar. Andelen med universitets- og høyskoleutdanning er høyest i aldersgruppen 30-49 år, og avtar

Figur 3.1.1. Minstepensjonister og pensjonister med større pensjon enn minstepensjon, etter nivået for høyeste fullførte utdanning. Prosent. 1991

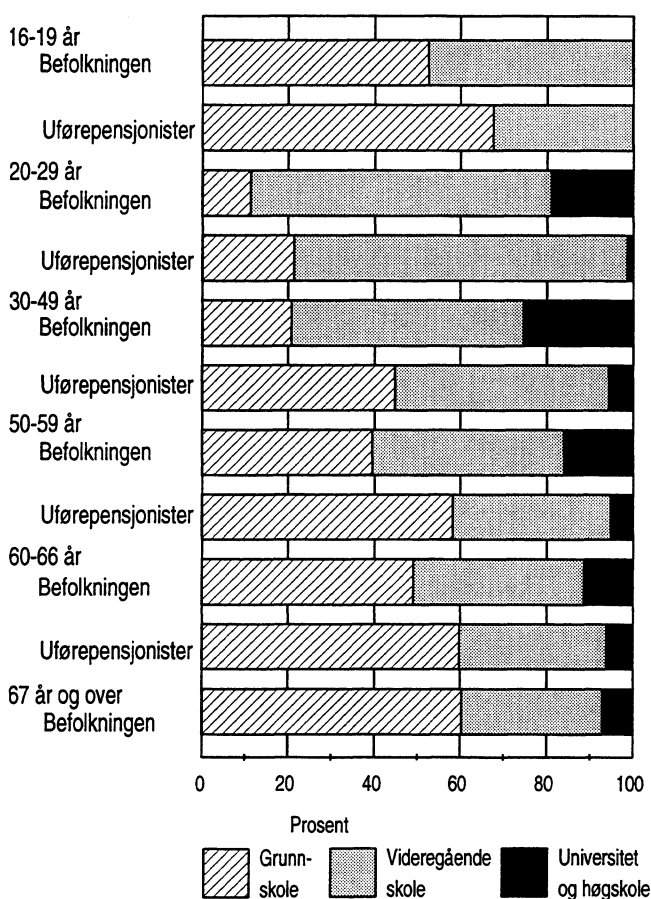

Kilder: SSBs utdanningsstatistikk, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

deretter med økende alder og er lavest i befolkningen 67 år og over. Aldersgruppen 16-19 år er noe spesiell i denne sammenheng. Disse personene har ikke rukket å avslutte høyere utdanning enn videregående skole, og mange av dem er i gang med utdanning på videregående skolenivå.

Den overveiende delen av pensjonistene er middelalderende eller eldre personer. Alderspensionistene er 67 år eller eldre, og vel 70 prosent av uførepensionistene og nærmere 80 prosent av etterlattepensionistene er over 50 år, (Rikstrygdeverket 1992). Sammenhengen mellom alder og utdanningsnivå er derfor en viktig forklaring til at de fleste pensjonistene har forholdsvis lav utdanning sammenlignet med befolkningen generelt, og at alderspensjonistene stort sett har like lav eller lavere utdanning enn andre pensjonister.

Figur 3.1.2. Befolkningen 16 år og over og uførepensionister i grupper for alder, etter nivået for høyeste fullførte utdanning. Prosent. 1991

Kilder: SSBs utdanningsstatistikk, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Minstepensjonistene har lavere utdanning enn andre pensjonister

For alle pensjonistgruppene varierer utdanningsnivået med størrelsen på pensjonen. Andelen pensjonister

med utdanning på grunnskolenivå er høyere, og andelen med utdanning på universitets- og høgskolenivå er lavere blant minstepensjonistene enn blant pensjonistene med større pensjon. Hele 11 prosent av alderspensjonistene med større pensjon enn minstepensjon hadde universitets- og høgskoleutdanning i 1991, mens bare 3 prosent av alderspensjonistene med minstepensjon hadde slik utdanning. Også for uføre- og etterlattepensjonistene varierer utdanningsnivået en del med størrelsen på pensjonen.

Det spesielt lave utdanningsnivået blant alderspensjonistene med minstepensjon er for en stor del forklart ved at disse pensjonistene er sterkt representert blant de aller eldste i befolkningen. For alderspensjonistene, så vel som for andre pensjonister, er også forskjellen i utdanningsnivå mellom kvinnelige og mannlige pensjonister en delvis forklaring til forskjellen i utdanningsnivå mellom minstepensjonister og pensjonister med større pensjon enn minstepensjon. De fleste minstepensjonistene er kvinner. I 1991 utgjorde kvinnene vel 80 prosent av minstepensjonistene både blant alders-, uføre- og etterlattepensjonistene (Rikstrygdeverket 1992), og for alle pensjonistgruppene har kvinnene stort sett lavere utdanningsnivå enn mennene. For både mannlige og kvinnelige pensjonister er det videre en klart positiv sammenheng mellom utdanningsnivået, størrelsen på yrkesinntekten som yrkesaktiv og størrelsen på folketrygdpensjonen. Flestparten av pensjonistene som har lav utdanning, hadde forholdsvis lav eller ingen yrkesinntekt i yrkesaktiv alder, og mange av disse er endt opp som minstepensjonister.

Lavere utdanningsnivå blant unge uførepensjonister enn blant unge generelt

I alle aldersgrupper har uførepensjonistene lavere utdanning enn befolkningen generelt. Uavhengig av alder, har flere blant uførepensjonistene grunnskoleutdanning og færre universitets- og høgskoleutdanning enn blant alle personer 16 år og over. Forskjellene i utdanningsnivå mellom uførepensjonistene og befolkningen generelt, er størst i aldersgruppene under 50 år, og spesielt markert for personene under 30 år.

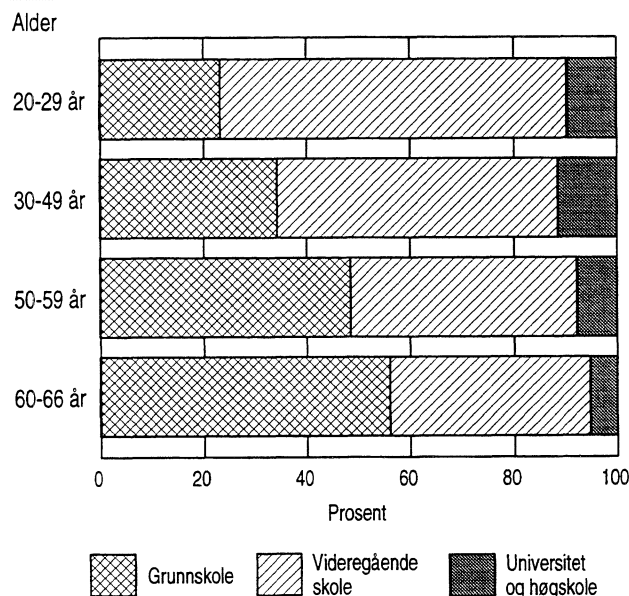
Uførepensjonistene i alderen under 30 år er hovedsakelig konsentrert i diagnosegruppene psykisk utviklingshemming, sykdommer i nervesystemet og medfødte misdannelser. I 1991 var 40 prosent av uførepensjonistene i alderen 16-19 år og 33 prosent av de i alderen 20-29 år psykisk utviklingshemmede, og disse andelene er vesentlig høyere enn tilsvarende andeler for eldre uførepensjonister. Denne store andelen psykisk utviklingshemmede blant unge uførepensjonister forklarer trolig noe av forskjellen i utdanningsnivå mellom unge uførepensjonister og unge generelt. Men uansett årsak til uførheten, vil uførhet som inntreffer tidlig i livet kunne virke svært hemmende for den uføres muligheter og evner til å ta videre utdanning.

Bare litt lavere utdanningsnivå blant etterlattepensjonistene enn i befolkningen generelt

Etterlattepensjonistene har gjennomgående høyere utdanning enn andre hovedgrupper av pensjonister. Utdanning fra videregående skole er nesten like vanlig henholdsvis blant yngre og eldre etterlattepensjonister som i tilsvarende aldersgrupper i befolkningen (figurene 3.1.2 og 3.1.3). Andelen med universitets- og høgskoleutdanning er imidlertid noe lavere blant etterlattepensjonistene enn i befolkningen generelt, og andelen med grunnskoleutdanning er høyere.

Størstedelen av etterlattepensjonistene er kvinner, og i alle aldersgrupper er andelen med universitets- og høgskoleutdanning noe lavere blant etterlattepensjonistene enn blant kvinner i tilsvarende aldersgrupper i befolkningen. Dette kan ha sammenheng med folketrygdens avkortingsregler for etterlattepensjon i forhold til etterlattes inntekt (vedlegg 1), og den positive sammenhengen som er påvist mellom lønnsnivå og utdanningsnivå (Jørgensen 1993). Kvinner med høy utdanning vil rimeligvis ha større muligheter til å konkurrere på arbeidsmarkedet enn kvinner med lavere utdanning, og mange etterlatte kvinner med universitets- og høgskoleutdanning vil kunne ha så høy lønn at de verken har krav på eller behov for etterlattepensjon.

Figur 3.1.3. Etterlattepensjonister i grupper for alder, etter nivået for høyeste fullførte utdanning. Prosent. 1991

Kilder: SSBs utdanningsstatistikk, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

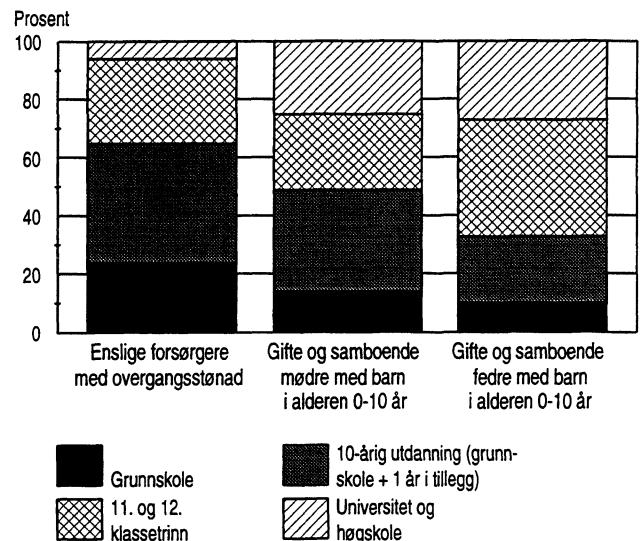
3.2 Utdanning blant enslige forsørgere med overgangsstønad

Enslige forsørgere med overgangsstønad har lavere utdanning enn andre foreldre

Til tross for at enslige forsørgere med overgangsstønad tilhører den yngre delen av befolkningen, har disse personene gjennomgående lavere utdanning enn befolkningen generelt. Blant disse stønadsmottakerne er andelen med høyeste fullførte utdanning på universitets- og høghskolenivå omtrent den samme som for gjennomsnittet av alle folketrygdpensjonistene. Enslige forsørgere med overgangsstønad har også vesentlig lavere utdanning enn både mødre og fedre i gruppen par med barn i alderen 0-10 år (boks 3a). Sammenlignet med gifte og samboende foreldre med barn i alderen 0-10 år, har enslige forsørgere med overgangsstønad oftere bare utdanning fra grunnskole eller 10-årig utdanning og sjeldnere høy utdanning.

En vesentlig årsak til det lave utdanningsnivået blant enslige forsørgere med overgangsstønad er trolig at mange av disse personene er svært unge, og at dette, kombinert med daglig eneomsorg for barn, gjør det vanskelig å delta i eller eventuelt avslutte allerede påbegynt skolegang. I 1990 hadde 24 prosent av alle enslige forsørgere med overgangsstønad utdanning på grunnskolenivå som høyeste fullførte utdanning, og 41 prosent hadde 10-årig utdanning, det vil si grunnskole og ett år i tillegg. Nesten alle enslige forsørgere med overgangsstønad er kvinner, og blant gifte og samboende mødre med barn i alderen 0-10 år var tilsvarende andeler henholdsvis 14 prosent og 35 prosent. Andelen med universitets- og høghskoleutdanning er også vesentlig lavere blant enslige forsørgere med overgangsstønad enn blant gifte og samboende mødre. Andelen med slik høy utdanning var i 1990 henholdsvis 6 prosent blant enslige forsørgere med overgangsstønad og 25 prosent blant gifte og samboende mødre med barn i alderen 0-10 år. Gifte og samboende fedre har gjennomgående enda noe høyere utdanning enn gifte og samboende mødre. Enslige forsørgere med overgangsstønad har også klart lavere utdanning enn gjennomsnittet for alle enslige forsørgere (Flittig og Lajord 1993). Enslige forsørgere med overgangsstønad er stort sett yngre enn gjennomsnittet av alle enslige forsørgere med barn i alderen 0-15 år. Videre utgjør enslige fedre med barn vel 10 prosent av gruppen enslige forsørgere, og utdanningsnivået for enslige fedre er høyt og avviker ikke vesentlig fra nivået for gifte og samboende fedre (Dahl 1993a).

Figur 3.2.1. Enslige forsørgere med overgangsstønad og gifte og samboende mødre og fedre med barn i alderen 0-10 år, etter nivået for høyeste fullførte utdanning. Prosent. 1990

Kilde: SSBs Levekårsundersøkelsen 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Hver fjerde unge, enslige mor er under utdanning

Dahl (1993a) viser at mange enslige mødre er under utdanning. I 1990 gjaldt dette 25 prosent av alle enslige mødre under 25 år, mens tilsvarende andel var en del lavere for eldre, enslige mødre. Det er trolig folketrygdens ordninger, blant andre ordningene med overgangsstønad og utdanningsstønad, som er medvirkende til at så mange unge, enslige mødre er i stand til å skaffe seg videre utdanning.

4. Sysselsetting

De fleste pensjonsordningene i folketrygden er ment å kunne kombineres med yrkesaktivitet. Dette gjelder også ordningen med overgangsstønad til enslige forsørgere. Regelverket for ordningene er utformet slik at det i større eller mindre grad skal være mulig å kombinere pensjon og overgangsstønad med inntektsgivende arbeid.

4.1 Sysselsetting blant pensjonister og enslige forsørgere med overgangsstønad

Store variasjoner i sysselsetting blant pensjonister

Sysselsettingsandelen er ganske lav blant alderspensjonistene. Bare 9 prosent av alderspensjonistene i alderen 67-74 år var sysselsatt i 1991 (boks 4.1a og figur 4.1.1). Det er imidlertid viktig å merke seg at personer i alderen 67-69 år som er fullt yrkesaktive og ikke har tatt ut noe av alderspensjonen, ikke er med i beregningsgrunnlaget. I 1991 gjaldt dette om lag 5 prosent av befolkningen 67-69 år (Rikstrygdeverket 1992). Blant uførepensjonistene var 18 prosent sysselsatt i 1991. Etterlattepensjonistene er klart oftere sysselsatt enn andre pensjonister. Om lag 96 prosent av etterlattepensjonistene er kvinner, og i 1991 var 64 prosent av alle etterlattepensjonistene sysselsatt. Til sammenligning var 65 prosent av alle personer 16-74 år sysselsatt i 1991, og blant alle kvinner i samme aldersgruppe var andelen 59 prosent (Statistisk sentralbyrå 1992a).

To av fem enslige forsørgere med overgangsstønad er sysselsatt

Sysselsettingsandelen for enslige forsørgere med overgangsstønad var 38 prosent i 1991 (Flittig og Lajord 1993). Nesten alle enslige forsørgere med overgangsstønad er kvinner, og til sammenligning var 75 prosent av de gifte og samboende mødrene i par med barn 0-10 år sysselsatt i 1991. Blant alle enslige forsørgere var sysselsettingsandelen 63 prosent.

Boks 4.1a

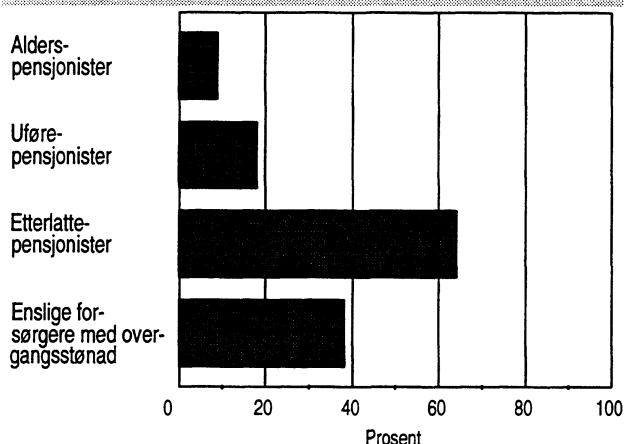
Opplysningene om sysselsetting, arbeidstid og yrke for alders-, uføre- og etterlattepensjonistene er basert på utvalgsdata. Opplysningene er fra Statistisk sentralbyrås arbeidskraftundersøkelse (AKU) for 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre for samme år. Utvalget omfatter personer 16-74 år og består av personer som er registrert som pensjonister i hele 1991 og som er med i AKU i løpet av 1991. For definisjon av alders-, uføre- og etterlattepensjonist, se boks 1.3a, kapittel 1.

I AKU registreres den yrkesstatus som personen som intervjues har i undersøkelsesuken. Utvalget omfatter personer som er intervjuet fra én til fire ganger i løpet av seks kvartaler. En person som har vært sysselsatt minst én av disse fire undersøkelsesukene, er registrert som sysselsatt i utvalget.

Definisjonen av sysselsatt er den samme som i Statistisk sentralbyrås arbeidskraftundersøkelse (AKU). Sysselsatte personer omfatter sysselsatte i inntektsgivende arbeid, vernepliktige og sysselsatte som er midlertidig fraværende fra inntektsgivende arbeid. Sysselsatte i inntektsgivende arbeid består av personer som utførte inntektsgivende arbeid av minst én times varighet i undersøkelsesuken. Sysselsatte som er midlertidig fraværende, omfatter personer som vanligvis utfører inntektsgivende arbeid, men som på grunn av sykdom, ferie eller av andre grunner, ikke utførte slikt arbeid i undersøkelsesuken.

Opplysningene om sysselsetting for enslige forsørgere med overgangsstønad, alle enslige forsørgere og gifte og samboende mødre i par med barn i alderen 0-10 år er fra Levekårsundersøkelsen 1991. Til denne undersøkelsen er knyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre. For definisjon av de nevnte gruppene vises til boks 3a, kapittel 3. Levekårsundersøkelsen er for øvrig nærmere omtalt i kapittel 7, boks 7a.

Figur 4.1.1. Andel sysselsatte pensjonister og enslige forsørgere med overgangsstønad. Prosent. 1991

Kilder: SSBs Arbeidskraft- og Levekårsundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Sysselsetting og pensjonsordninger

Forskjellen i sysselsettingsandel mellom de ulike pensjonist- og stønadsmottakergruppene avspeiler i store trekk selve hensikten med og utformingen av de ulike pensjons- og stønadsordningene.

Alderspensjonen er ment å være hovedinntektskilde for resten av livet og fullt ut dekkende til å leve av uten inntekt fra eget arbeid. For de yngste alderspensjonistene i alderen 67-69 år er det bestemte regler for hvor stor yrkesinntekt vedkommende kan ha uten at det fører til reduksjon i utbetalt pensjon.

Uførepensjonen er i praksis å betrakte som en varig pensjon fram til pensjonisten har krav på alderspensjon. Uførepensjonen kan være fullt ut dekkende som inntektskilde for pensjonisten, men inntektskompensasjonsgraden avhenger av uføregraden, det vil si av graden av nedsatt arbeidsevne (vedlegg 1). Pensjonister med full uførepensjon (uføregrad 100) kan likevel ha en viss yrkesinntekt (om lag 19 000 kroner pr. år i 1994) uten at uføregraden endres.

For etterlattepensjonister og enslige forsørgere med overgangsstønad bærer ordningene preg av at de er ment som et sikkerhetsnett for personer som etter en overgangsperiode antas å kunne klare seg på egen inntekt. Det er likevel vanlig at etterlattepensjonen varer helt til pensjonisten går over på alderspensjon. Etter visse regler skjer det en avkorting av etterlattepensjonen og overgangsstønaden mot egen yrkesinntekt.

Blant alderspensjonistene er menn og yngre pensjonister oftest sysselsatt

Blant alderspensjonistene i alderen 67-74 år er andelen sysselsatte om lag dobbelt så høy for menn som for kvinner. I 1991 var 12 prosent av mennene i denne aldersgruppen sysselsatt, mens andelen bare var 7 prosent blant kvinnene.

Som rimelig å vente, er også yngre pensjonister oftere sysselsatt enn eldre. Blant alderspensjonistene i alderen 67-69 år var sysselsettingsandelen 12 prosent i 1991 og blant pensjonistene i alderen 70-74 år 8 prosent.

Blant uførepensjonistene er det ingen kjønnsforskjell i sysselsetting, men yngre pensjonister er oftere sysselsatt enn eldre

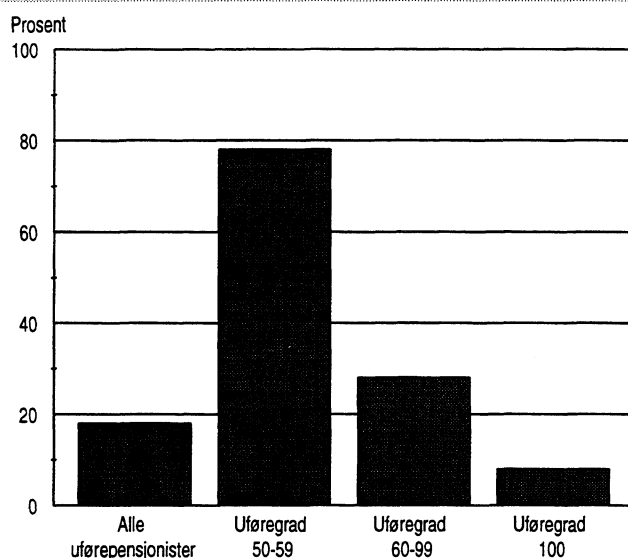
For uførepensjonistene er det ingen forskjell i sysselsetting mellom menn og kvinner. For begge kjønn var sysselsettingsandelen 18 prosent i 1991.

Sysselsettingsandelen varierer med alder. De yngre uførepensjonistene er oftere sysselsatt enn de eldre uførepensjonistene. I 1991 var 35 prosent av uførepensjonistene i alderen 20-29 år sysselsatt, og andelen var om lag 25 prosent både i aldersgruppen 30-39 år og i gruppen 40-49 år. For de eldste uførepensjonistene i alderen 60-66 år, var sysselsettingsandelen bare 12 prosent i 1991.

Blant uførepensjonistene er nesten åtte av ti av de minst uføre pensjonistene sysselsatt

Uføregraden er knyttet til uførepensjonistens restarbeidsevne og, som ventet, er sysselsettingsandelen høyest blant de pensjonistene som er minst uføre. Blant uførepensjonister med uføregrad 50-59 var 78 prosent sysselsatt i 1991, mens tilsvarende andel bare var 28 prosent for de med uføregrad 60-99 og 8 prosent for de med uføregrad 100. I gjennomsnitt for alle uførepensjonister er det ingen forskjell i sysselsetting mellom menn og kvinner, men blant pensjonister med redusert uføregrad er menn oftere sysselsatt enn kvinner.

Figur 4.1.2. Sysselsatte uførepensjonister i grupper for uføregrad. Prosent. 1991

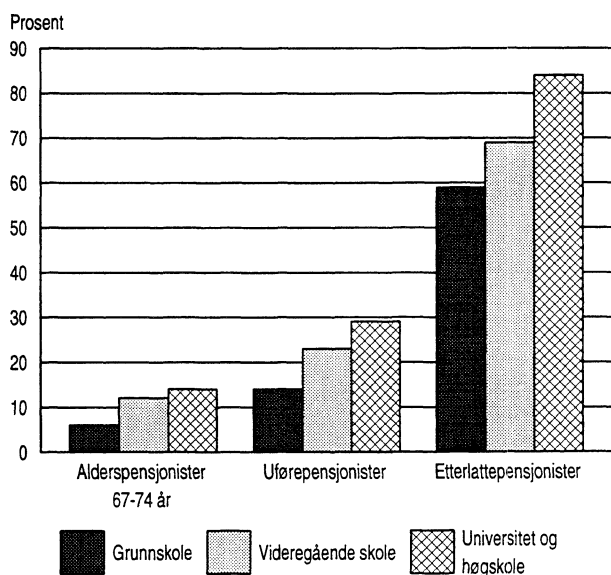

Kilder: SSBs Arbeidskraftundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Pensjonister med høy utdanning er oftere sysselsatt enn andre pensjonister

Som uttrykt i Bø et al (1993), synes yrkesaktivitet generelt å øke med utdanningsnivået. Dette ser også ut til å gjelde for pensjonister. Blant alderspensjonistene i alderen 67-74 år og med utdanning på grunnskolenivå var bare 6 prosent sysselsatt i 1991, mens andelen var 14 prosent for alderspensjonister med utdanning fra universitet og høyskole. For uførepensjonistene var sysselsettingsandelen omtrent dobbelt så høy for de med høy som for de med lav utdanning, og 29 prosent av uførepensjonistene med utdanning fra universitet og høyskole var sysselsatt i 1991. Også blant etterlattepensjonistene er inntektsgivende arbeid langt mer vanlig blant de med høy enn blant de med lav utdanning. Blant disse pensjonistene var sysselsettingsandelen i 1991 59 prosent for de med utdanning på grunnskolenivå og 84 prosent for de med utdanning på universitets- og høyskolenivå. Opplysningene om utdanning er fra Statistisk sentralbyrås utdanningsregister pr. 1. oktober 1990 (boks 3a).

Figur 4.1.3. Andel sysselsatte pensjonister i grupper for utdanningsnivå. Prosent. 1991

Kilder: SSBs utdanningsstatistikk og Arbeidskraftundersøkelsen 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Både for mannlige og kvinnelige pensjonister er sysselsettingsandelen høyest blant de med høy utdanning. Dette er mer framtrødende blant uførepensjonistene enn blant alderspensjonistene. Andelen kvinnelige uførepensjonister som var sysselsatt i 1991, var over tre ganger så høy blant de som hadde utdanning på universitets- og høyskolenivå som blant de med utdanning på grunnskolenivå. Våre data er ikke tilstrekkelige til å studere eventuelle forskjeller i sysselsetting mellom høyt og lavt utdannede kvinner og menn med etterlattepensjon. Men siden kvinneandelen er meget høy blant etterlattepensjonistene, vil de sysselsettings-

opplysningene som er gitt for etterlattepensjonistene stort sett gjelde for kvinner med etterlattepensjon.

Gruppen enslige forsørgere med overgangsstønad består hovedsakelig av unge enslige mødre med barn i alderen 0-10 år. Disse mødrene har forholdsvis lav utdanning, og svært få har universitets- og høyskoleutdanning (kapittel 3). Som vist i Dahl (1993a) gjelder det generelt for unge, enslige mødre at yrkesaktiviteten øker med økende utdanning.

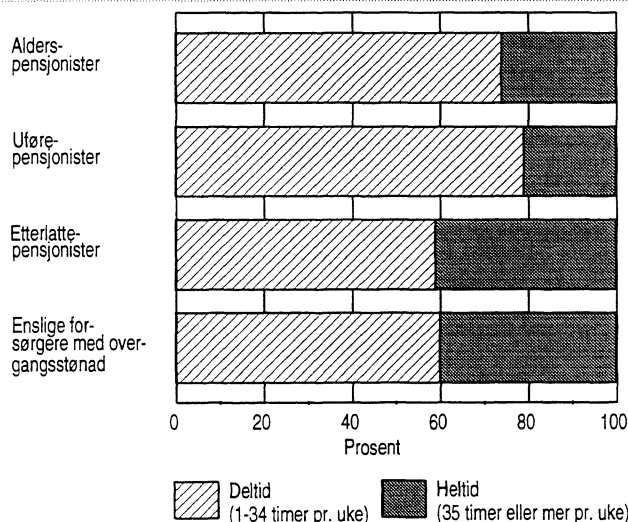
De fleste sysselsatte pensjonistene arbeider deltid

En forholdsvis stor del av pensjonistene arbeider deltid. Den totale arbeidsinnsatsen fra pensjonistene er derfor ikke så stor som andelen sysselsatte pensjonister kan gi inntrykk av. Blant de sysselsatte alderspensjonistene arbeidet 74 prosent deltid i 1991, og blant uførepensjonistene var tilsvarende andel 79 prosent. Som deltid regnes arbeid som utgjør 1-34 timer i uken.

Blant sysselsatte etterlattepensjonister og enslige forsørgere med overgangsstønad arbeider fire av ti heltid

Etterlattepensjon og overgangsstønad til enslige forsørgere er i utgangspunktet ment å være ordninger som gir inntektssikring til personer som etter en viss periode kan forsørge seg ved egen arbeidsinntekt. Disse ordningene blir oftere enn alders- og uførepensjon kombinert med yrkesaktivitet, og andelen som arbeider heltid er forholdsvis stor blant disse pensjonistene og stønadmottakerne. Av de sysselsatte etterlattepensjonistene arbeidet 41 prosent heltid i 1991, og blant enslige forsørgere med overgangsstønad var tilsvarende andel 40 prosent. Heltid utgjør 35 timer eller mer i uken.

Figur 4.1.4. Sysselsatte pensjonister og enslige forsørgere med overgangsstønad, etter avtalt arbeidstid. Prosent. 1991

Kilder: SSBs Arbeidskraft- og Levekårsundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

4.2 Yrkesfordelinger

Det er grunn til å tro at mange av de pensjonistene som deltar i yrkesaktivt arbeid, har samme yrke som før de ble pensjonert. Andre vil kanskje måtte velge et yrke som bedre lar seg kombinere med situasjonen som pensjonist. For etterlattepensjonister og enslige forsørgere med overgangstønad vil trolig også den dominerende kvinneandelen bety mye for hvilke yrker som er mest vanlige blant disse stønadsmottakerne.

Boks 4.2a

Inndelingen i yrkesgrupper følger Standard for yrkesgruppering i offentlig norsk statistikk. Det er gitt yrkesopplysninger kun for ti hovedgrupper av yrker, det vil si for de yrkesgruppene som er spesifisert ved det én-sifrede yrkesgruppenivået i standarden. Hver av disse ti hovedgruppene omfatter mange forskjellige typer yrker, og i den tekstlige framstillingen som følger, har vi benevnt de sammensatte yrkesgruppene med navnet på første yrket i gruppen. For eksempel er hovedgruppen Teknisk, vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid benevnt som Teknisk arbeid, og tilsvarende korte benevnelser er innført for de øvrige hovedyrkesgruppene. De fullstendige benevnelsene på hovedyrkesgruppene er tatt inn i tabellene 4.2.1 - 4.2.4.

Over halvparten av de sysselsatte alderspensjonistene utfører jordbruks- eller servicearbeid

For sysselsatte alderspensjonister utgjør jordbruksarbeid og servicearbeid de to største yrkesgruppene. Alderspensjonister som har jordbruksarbeid som yrke, utgjorde i 1991 29 prosent av de sysselsatte alderspensjonistene. Andelen med servicearbeid som yrke var 24 prosent.

For sysselsatte kvinner med alderspensjon er servicearbeid det vanligste yrket, mens jordbruksarbeid er mest vanlig blant menn. I 1991 arbeidet 40 prosent av de sysselsatte kvinnelige alderspensjonistene med servicearbeid, mens 37 prosent av de sysselsatte mannlige alderspensjonistene hadde jordbruksarbeid som yrke.

Yngre og eldre alderspensjonister, det vil si pensjonister i aldersgruppene 67-69 år og 70-74 år, har tilnærmet lik yrkesfordeling i 1991.

Jordbruks- og servicearbeid er mer vanlig blant sysselsatte alders- og uførepensjonister enn blant sysselsatte generelt

Sett i forhold til yrkesfordelingen for alle sysselsatte er jordbruks- og servicearbeid overrepresentert blant de sysselsatte alderspensjonistene. Andelen sysselsatte innen jordbruksarbeid var i 1991 tilnærmet fem ganger så høy blant alderspensjonistene som blant alle sysselsatte. Andelen med servicearbeid som yrke var omtrent dobbel så høy blant de sysselsatte alderspensjonistene som blant alle sysselsatte. Disse forskjellene gjelder både for kvinner og menn (tabellene 4.2.1 og 4.2.2).

Tabell 4.2.1. Sysselsatte alderspensjonister i grupper for kjønn og alder, etter yrke. Prosent. 1991

	Kjønn			Alder	
	Alle	Kvinner	Menn	67-69 år	70-74 år
I alt.....	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Teknisk, vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid.....	13,2	14,2	12,6	15,0	12,0
Administrasjons- og forvaltningsarbeid, bedrifts- og organisasjonsledelse.....	5,8	0,7	9,4	2,4	8,3
Kontorarbeid.....	5,8	8,9	3,7	8,0	4,3
Handelsarbeid.....	12,5	11,8	12,9	12,7	12,3
Jord- og skogbruksarbeid samt fiske.....	29,3	17,9	37,1	29,6	29,0
Gruve- og sprengingsarbeid mm.	-	-	-	-	-
Transport- og kommunikasjonsarbeid.....	1,7	0,9	2,2	1,6	1,7
Industri-, bygge- og anleggsarbeid.....	7,6	5,2	9,2	6,6	8,3
Servicearbeid.....	23,5	40,4	11,8	22,5	24,1
Militært arbeid.....	0,7	-	1,1	1,6	-
Uoppgitt yrke.....	-	-	-	-	-

Kilder: SSBs Arbeidskraftundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Tabell 4.2.2. Sysselsatte i alt og sysselsatte uførepensjonister, etter yrke. Prosent. 1991

	Sysselsatte i alt			Sysselsatte uførepensjonister		
	Alle	Kvinner	Menn	Alle	Kvinner	Menn
I alt.....	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Teknisk, vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid.....	24,6	31,0	19,2	19,8	26,2	11,8
Administrasjons- og forvaltningsarbeid, bedrifts- og organisasjonsledelse.....	6,7	3,9	8,9	2,1	1,6	2,7
Kontorarbeid.....	10,4	17,9	4,1	11,2	16,8	4,2
Handelsarbeid.....	10,4	12,1	9,0	10,5	12,1	8,5
Jord- og skogbruksarbeid samt fiske.....	5,7	3,3	7,8	16,4	7,1	28,1
Gruve- og sprengingsarbeid mm.....	0,4	-	0,7	-	-	-
Transport- og kommunikasjonsarbeid.....	6,7	3,7	9,2	3,1	2,6	3,9
Industri-, bygge- og anleggsarbeid.....	19,1	5,2	30,7	18,9	9,2	31,2
Servicearbeid.....	13,7	22,4	6,5	17,6	24,3	9,2
Militært arbeid.....	1,8	0,1	3,3	-	-	-
Uoppgitt yrke.....	0,4	0,2	0,5	0,4	0,3	0,5

Kilder: NOS Arbeidsmarkedsstatistikk 1991, samt SSBs arbeidskraftundersøkelse, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Jordbruks- og servicearbeid er også mer vanlig blant sysselsatte uførepensjonister enn blant sysselsatte generelt. Dette gjelder for begge kjønn, og spesielt for sysselsatte uførepensjonerte menn er andelen med jordbruksarbeid som yrke langt høyere enn blant alle sysselsatte menn. Det er vanskelig å tolke disse resultatene. Kanskje kan de tas til inntekt for at jordbruks- og servicearbeid er lettere å kombinere med uførhet enn andre yrker. En mulig alternativ fortolkning av resultatene er at risikoen for å bli ufør er større i disse to yrkene enn i andre yrker. De yrkene som forekommer oftest blant de sysselsatte uførepensjonistene er likevel teknisk arbeid og industriarbeid. I 1991 hadde 20 prosent av de sysselsatte uførepensjonistene teknisk arbeid som yrke, og andelen var nesten like høy for de med industriarbeid som yrke.

Overrekuttering av uførepensjonister fra industri- og servicearbeid

Sammenlignet med framstillingen ovenfor, kan opplysninger om tidligere yrke for uførepensjonister gi en sterkere indikasjon på om noen yrker medfører større uførisiko enn andre. Med tidligere yrke mener vi yrke som personer som er blitt uførepensjonert hadde før de ble uføre (boks 4.2b).

En forholdsvis stor andel av de som ble uførepensjonert i 1991 hadde industriarbeid som yrke i perioden 1988-1989, det vil si før de ble uføre. Andelen med industriarbeid som yrke var større blant disse enn blant alle sysselsatte i denne perioden, og spesielt gjaldt dette for menn. Servicearbeid er også noe overrepresentert som tidligere yrke for de personene som ble uførepensjonert i 1991. Dette gjelder spesielt for kvinner.

Boks 4.2b

Opplysningene om tidligere yrke for personer som er blitt uførepensjonert, baserer seg på opplysninger for personer som ble uførepensjonert i 1991. For disse er registrert det yrket de hadde i løpet av perioden 1988-1989, det vil si før de ble uføre. Yrkesopplysningene er fra Statistisk sentralbyrås arbeidskraftundersøkelse (AKU) for perioden 1988-1989. Personer som ble uførepensjonert i 1991 er selektert fra Rikstrygdeverkets registre.

Dette utvalget av personer som ble uførepensjonert i 1991 og som var sysselsatt i løpet av perioden 1988-1989, kan bli noe skjevt i forhold til alle som ble uførepensjonert i 1991. Utvalget til AKU består av personer i alderen 16-74 år, og i AKU i 1988-1989 får vi ikke registrert opplysninger om yrke for nye uførepensjonister som var 16 eller 17 år i 1991. Vi får heller ikke yrkesopplysninger for nye uførepensjonister som innvandret til Norge i årene 1990-1991.

Disse resultatene stemmer godt overens med tidligere funn (Statistisk sentralbyrå 1990a), som viser at det skjer en overrekuttering av mannlige uførepensjonister fra industriarbeid og av kvinnelige uførepensjonister fra servicearbeid. Til de resonnementene som er gjennomført her, må det likevel nevnes at det også er mange andre faktorer enn yrkesbelastninger som kan føre til uførhet.

Sysselsatte uførepensjonister har omtrent samme diagnosefordeling som uførepensjonister generelt

For uførepensjonister i alt, både sysselsatte og ikke sysselsatte, utgjør diagnosen sykdommer i skjelett-/muskelsystemet og bindevevet en stor gruppe. Hele 33 prosent av alle uførepensjonister i 1991 hadde denne diagnosen. Sinnslidelser utgjør også en stor gruppe, og andelen med denne diagnosen utgjorde 28 prosent. Av andre mindre diagnosegrupper kan for eksempel nevnes sykdommer i sirkulasjonsorganene. I alt 9 prosent av uførepensjonistene hadde denne diagnosen i 1991 (Rikstrygdeverket 1992). Omtrent samme diagnosefordeling har også de sysselsatte uførepensjonistene (Dahl et al 1994).

Diagnosefordelingen varierer litt fra yrke til yrke

Diagnosefordelingen for sysselsatte uførepensjonister varierer noe med pensjonistenes yrke, selv om skjelett-sykdommer og sinnslidelser stort sett utgjør de største diagnosegruppene for sysselsatte uførepensjonister i alle yrker.

De sysselsatte uførepensjonistene med teknisk arbeid som yrke har tilnærmet en diagnosefordeling som sysselsatte uførepensjonister i alt. Blant de sysselsatte i administrasjons-, kontor- og handelsarbeid er diagnosen sykdommer i skjelett-/muskelsystemet og bindevevet overrepresentert i forhold til fordelingen blant alle sysselsatte uførepensjonister. Det er spesielt myalgi/fibromyalgi som forekommer ofte. Diagnosen sykdommer i sirkulasjonsorganene og åndedretsorganene er også overrepresentert for disse yrkesgruppene.

For de med jordbruks-, gruve- og transportarbeid er diagnosen sykdommer i sirkulasjonsorganene og sykdommer i fordøyelsesorganene overrepresentert. I disse yrkesgruppene er det også en større andel som er uføre som følge av ulykker, forgiftninger og vold enn blant alle sysselsatte uførepensjonister.

Blant sysselsatte uførepensjonister med industriarbeid som yrke er det en større andel med diagnosen psykisk utviklingshemming og medfødte misdannelser enn blant alle sysselsatte uførepensjonister. Dette tyder på at de ulike arbeidsmarkedstiltakene for psykisk utviklingshemmede er knyttet til industribedrifter. Diagnosen ulykker, forgiftninger og vold er også overrepresentert blant sysselsatte uførepensjonister i denne yrkesgruppen.

For sysselsatte uførepensjonister med servicearbeid som yrke utgjør sykdommer i skjelett-/muskelsystemet og bindevevet en stor diagnosegruppe. Denne diagnosen forekommer oftere blant pensjonistene med dette yrket enn blant alle sysselsatte uførepensjonister. Det er spesielt myalgi/fibromyalgi som er overrepresentert.

Blant sysselsatte etterlattepensjonister og enslige forsørgere med overgangsstønad utfører en av tre servicearbeid

De fleste etterlattepensjonistene er middelaldrende eller noe eldre kvinner, mens enslige forsørgere med overgangsstønad overveiende er yngre kvinner. Med denne sterke kvinnedominansen innen disse stønadsmottakergruppene er det ikke urimelig om yrkesfordelingen for disse gruppene er preget av yrkesfordelingen for alle sysselsatte kvinner.

I 1991 hadde 32 prosent av de sysselsatte kvinnelige etterlattepensjonistene servicearbeid som yrke. For alle sysselsatte kvinner var tilsvarende andel 22 prosent (tabell 4.2.2). Servicearbeid er således et langt vanligere yrke blant de sysselsatte kvinnelige etterlattepensjonistene enn blant sysselsatte kvinner generelt. Transportarbeid er også noe overrepresentert blant kvinner med etterlattepensjon, sammenlignet med yrkesfordelingen for alle sysselsatte kvinner.

Tabell 4.2.3. Sysselsatte etterlattepensjonister etter yrke. Prosent. 1991

	Etterlattepensjonister	
	Alle	Kvinner
I alt.....	100,0	100,0
Teknisk, vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid....	19,5	20,5
Administrasjons- og forvaltningsarbeid, bedrifts- og organisasjonsledelse	4,9	4,5
Kontorarbeid	16,3	16,7
Handelsarbeid.....	8,9	9,3
Jord- og skogbruksarbeid samt fiske.	5,3	4,3
Gruve- og sprengingsarbeid mm.	-	-
Transport- og kommunikasjonsarbeid	6,5	6,5
Industri-, bygge- og anleggsarbeid....	7,7	6,2
Servicearbeid	31,0	32,1
Militært arbeid.....	-	-
Uoppgitt yrke	-	-

Kilder: SSBs Arbeidskraftundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Blant sysselsatte enslige forsørgere med overgangsstønad er det yrkesgruppene servicearbeid, teknisk arbeid og kontorarbeid som dominerer. I alt 33 prosent av de sysselsatte enslige forsørgere med overgangsstønad hadde servicearbeid som yrke i 1991. De fleste innen denne gruppen var sysselsatt i hotell- og restaurantarbeid og lønnet husarbeid. Teknisk arbeid var hovedyrkesgruppen for 25 prosent av de sysselsatte enslige forsørgere med overgangsstønad, og sykepleie- og annet pleiearbeid og pedagogisk arbeid utgjorde de største undergruppene. Omtrent en av fem av de sysselsatte enslige forsørgere med overgangsstønad utførte kontorarbeid i 1991.

Tabell 4.2.4. Sysselsatte enslige forsørgere med overgangsstønad, etter yrke. Prosent. 1991

	Enslige forsørgere med overgangsstønad
I alt	100,0
Teknisk, vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid	25,0
Administrasjons- og forvaltningsarbeid, bedrifts- og organisasjonsledelse.....	1,1
Kontorarbeid.....	18,5
Handelsarbeid.....	7,6
Jord- og skogbruksarbeid samt fiske	3,3
Gruve- og sprengingsarbeid mm.....	-
Transport- og kommunikasjonsarbeid	5,4
Industri-, bygge- og anleggsarbeid.....	6,5
Servicearbeid	32,6
Militært arbeid	-
Uoppgitt yrke.....	-

Kilder: SSBs Levekårsundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre

4.3 Endringer i pensjonistenes yrkesaktivitet på 1980-tallet

Blant alderspensjonistene i alderen 67-74 år har andelen yrkesaktive pensjonister endret seg lite i perioden 1982-1990. Blant disse pensjonistene var en firedel yrkesaktive både i 1982, 1986 og 1990 (boks 4.3a og figur 4.3.1).

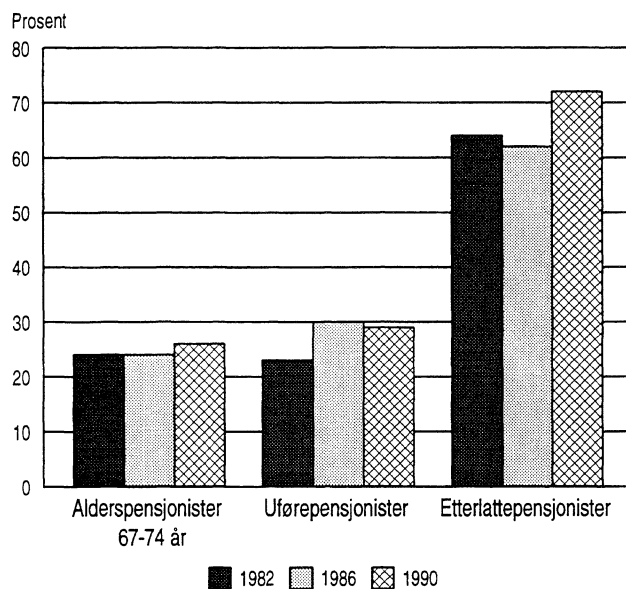
Boks 4.3a

Opplysningene om pensjonistenes yrkesaktivitet på 1980-tallet er basert på registreringer av yrkesinntekt ved SSBs inntekts- og formuesundersøkelser for årene 1982, 1986 og 1990. Til disse opplysningene er knyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre. Som yrkesaktiv pensjonist i et år er regnet person som har en positiv yrkesinntekt i året og som har mottatt pensjon gjennom hele året. Som yrkesinntekt er regnet sum lønnsinntekt og næringsinntekt.

Denne definisjonen av yrkesaktiv basert på opplysninger om yrkesinntekt, avviker fra definisjonen av sysselsatt i Statistisk sentralbyrås arbeidskraftundersøkelse, jf. avsnittene 4.1 og 4.2 ovenfor. Opplysninger om yrkesinntekt i inntekts- og formuesundersøkelsen er basert på registreringer i hele året. I arbeidskraftundersøkelsen er opplysninger om sysselsetting registrert i en til fire undersøkelsesuker i løpet av året (egentlig i 6 påfølgende kvartal). Mulighetene er derfor større for å bli registrert som yrkesaktiv enn som sysselsatt ved de respektive undersøkelsene, og andelen yrkesaktive pensjonister basert på opplysninger fra inntekts- og formuesundersøkelsen for et gitt år, er høyere enn andelen sysselsatte pensjonister basert på opplysninger fra arbeidskraftundersøkelsen for samme år.

Blant uførepensjonistene har andelen yrkesaktive økt kraftig i perioden 1982-1986, fra 23 prosent i 1982 til 30 prosent i 1986, mens andelen var omtrent den samme i 1990 som i 1986. Hele perioden 1982 til 1990 sett under ett, har yrkesaktiviteten økt spesielt sterkt blant de minst uføre pensjonistene. Yrkesaktiviteten har også økt mer blant kvinnelige enn blant mannlige uførepensjonister, og økningen i yrkesaktivitet har vært større blant uførepensjonister over 50 år enn blant yngre pensjonister. Også andelen yrkesaktive etterlattepensjonister har økt på 1980-tallet. Hele denne økningen er kommet i årene 1986-1990, og andelen etterlattepensjonister med yrkesinntekt har økt fra 62 prosent i 1986 til 72 prosent i 1990. Økningen i yrkesaktivitet blant disse kvinnelige pensjonistene må ses i sammenheng med den generelle økningen i yrkesaktivitet blant kvinner på 1980-tallet.

Figur 4.3.1. Andel pensjonister som er yrkesaktive. Prosent. 1982, 1986 og 1990

5. Inntekt

Inntekt er en viktig leveårskomponent. Både for pensjonister og andre befolkningsgrupper medfører høy inntekt som oftest en romslig og trygg økonomisk situasjon og lett tilgang til de fleste velferdsgoder. Høy inntekt gir lettere tilgang til luksuspregede goder, men for pensjonistene er det kanskje spesielt viktig at en middels eller høy inntekt gir dem større muligheter til å skaffe seg nødvendighetsgoder som for eksempel pleie- og omsorgstjenester. For anskaffelse av slike goder i framtiden, kan størrelsen på pensjonistenes inntekter bli enda viktigere. Størrelsen på inntekten kan bli mer betydningsfull dersom egenbetalingen ved bruken av slike tjenester øker. I NOU 1992:1 er det understreket viktigheten av at reglene for egenbetaling utformes slik at de med lavest inntekt og størst behov skjermes. Men uansett om disse reglene i framtiden opprettholdes eller endres, vil det for mange pensjonister som for andre grupper i befolkningen, være en nær sammenheng mellom størrelsen på inntekten og nivået på materiell velferd.

Dette kapitlet gir opplysninger om inntekt for folketrygdpensjonister (boks 5.1a) og enslige forsørgere med overgangsstønad. Inntektsopplysningene er fra Statistisk sentralbyrås inntekts- og formuesundersøkelse, og opplysningene omfatter både personinntekter og husholdningsinntekter. Videre er det innført et inntektsmål (inntekt pr. forbruksenhet) som vil bli anvendt for å sammenligne forskjeller i økonomisk velferd mellom grupper av husholdninger av ulik størrelse og sammensetning. Til slutt i kapittel 5 er det sett nærmere på bruken av sosialhjelp blant trygdemottakere, og det er gitt informasjon som viser hvordan disse gruppene oppfatter sin egen økonomiske situasjon.

5.1 Endringer i pensjonistenes inntekter i 1980-årene

Både i dette avsnittet og i avsnitt 5.2 er *person* nyttet som analyseenhet. En del inntekter som i inntekts- og formuesundersøkelsen er registrert på person, er imidlertid inntekter som kan tilskrives hele husholdningen. Dette gjelder enkelte kapitalinntekter som inntekt av bolig og til dels renteinntekter, og enkelte overføringer

som for eksempel bostøtte. *Husholdningenes* inntekter er omtalt i avsnitt 5.3.

Alders- og uførepensjonistene hadde omtrent like stor gjennomsnittsinntekt i 1980-årene

Gjennom hele 1980-årene hadde alderspensjonistene og uførepensjonistene omtrent like stor gjennomsnittlig samlet inntekt. For alderspensjonistene var gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person, regnet i nominell verdi, 47 300 kroner i 1982, 71 800 kroner i 1986 og 99 400 kroner i 1990. For uførepensjonistene var gjennomsnittsinntekten i de samme årene litt høyere (tabell 5.1.1), men statistisk sett er det ingen klar inntektsforskjell mellom disse to pensjonistgruppene (Dahl 1993b). Samlet inntekt er et brutto inntektsbegrep. Inntekten omfatter både skattepliktige og skattefrie overføringer i tillegg til yrkesinntekt og kapitalinntekter (boks 5.1b).

Boks 5.1a

Alders-, uføre- og etterlattepensjonist: Se definisjon i boks 1.3a, kapittel 1. Bare pensjonister som mottar pensjon gjennom *hele* inntektsåret er regnet med.

Yrkesaktiv person: Person som ikke mottar pensjon fra folketrygden og som har en yrkesinntekt (lønn + næringsinntekt) som er større enn folketrygdens minstepensjon. I 1990 utgjorde full minstepensjon vel 53 000 kroner.

... og inntektsnivået var forholdsvis lavt i hele perioden

På hele 1980-tallet var inntektsnivået for alders- og uførepensjonistene lavt sammenlignet med det generelle inntektsnivået for alle personer 16 år og over. I 1982 utgjorde gjennomsnittlig samlet inntekt for henholdsvis alders- og uførepensjonistene bare vel 60 prosent av gjennomsnittsinntekten for alle personer 16 år og over, og i 1990 var andelen økt til om lag 70 prosent (tabell 5.1.2). Sett i forhold til befolkningen generelt, har således alders- og uførepensjonistene bedret sin inntektsmessige situasjon noe i løpet av

Tabell 5.1.1. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister, personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 16 år og over. 1982, 1986 og 1990. Løpende kroner

	1982	1986	1990
Alderspensionister.....	47 284	71 826	99 367
Uførepensionister.....	47 778	75 433	101 820
Etterlattepensjonister	69 614	112 966	166 760
Personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon.....	87 318	130 283	166 902
Alle personer 16 år og over ..	76 196	112 317	144 582

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1982, 1986 og 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

1980-årene, men inntektsnivået for disse pensjonistgruppene har likevel vært forholdsvis lavt i hele denne perioden.

Alders- og uførepensionistene kommer inntektsmessig sett enda dårligere ut sammenlignet med personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon, det vil si personer i alderen rett før pensjonsalder. På hele 1980-tallet var inntektsnivået 15-16 prosent høyere for denne gruppen enn for befolkningen generelt. I 1982 utgjorde gjennomsnittlig samlet inntekt for alders- og uførepensionistene henholdsvis 54 og 55 prosent av gjennomsnittsinntekten for personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon, og i 1990 var tilsvarende andel for begge pensjonistgruppene om lag 60 prosent (tabell 5.1.3).

Høyt inntektsnivå for etterlattepensjonistene

På hele 1980-tallet hadde etterlattepensjonistene en forholdsvis høy gjennomsnittsinntekt. I 1982 var gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for denne pensjonistgruppen 69 600 kroner, i 1986 113 000 kroner og i 1990 166 800 kroner. Etterlattepensjonistenes inntektsnivå var vesentlig høyere enn nivået for alders- og uførepensionistene. I 1982 hadde etterlattepensjonistene i gjennomsnitt nesten 50 prosent høyere inntekt enn alders- og uførepensionistene, og i 1990 var inntektsnivået 60-70 prosent høyere for etterlattepensjonistene enn for alders- og uførepensionistene. I siste halvdel av 1980-årene hadde etterlattepensjonistene også høyere inntekt enn befolkningen generelt, og i 1990 var gjennomsnittsinntekten for denne pensjonistgruppen på høyde med inntektsnivået for personer i alderen 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon.

Boks 5.1b

Opplysningene om inntekt er fra Statistisk sentralbyrås inntekts- og formuesundersøkelse for årene 1982, 1986 og 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre. Fra inntekts- og formuesundersøkelsen for året 1990 er også nyttet opplysninger fra to tilleggsutvalg. Det ene utvalget består av enslige forsørgere med barn i alderen 0-15 år, og det andre utvalget omfatter uførepensionister.

Samlet inntekt består av:

- Yrkesinntekt (lønn + næringsinntekt)
- Kapitalinntekter
  - brutto renteinntekter (brutto renteinntekter + brutto aksjeutbytte)
  - andre kapitalinntekter (inntekt av bolig + avkastning på sparedel av livsforsikring¹ + øvrige kapitalinntekter)
- Overføringer
  - skattepliktige folketrygdytelser
  - tjenstepensjon (tjenstepensjon + livrenter + ytelser fra egen pensjonsforsikring + kårtytelse)
  - grunnstønad
  - hjelpestønad
  - bidrag
  - barnetrygd
  - forsørgerfradrag
  - bostøtte
  - stipend.

I de inntektsopplysningene som er gitt bare for året 1990 i avsnittene 5.2 og 5.3, er også sosialhjelp og stønad til barnetilsyn regnet som overføring, og beløpene er inkludert i samlet inntekt.

Skatt og gjeldsrenter er ikke trukket fra i samlet inntekt. Gjeldsrenter er lik sum av renteutgifter og underskudd i boligselskap.

Tabell 5.1.2. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister og for personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon i forhold til gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for alle personer 16 år og over. 1982, 1986 og 1990. Løpende kroner

	1982	1986	1990
Alderspensionister.....	0,62	0,64	0,69
Uførepensionister.....	0,63	0,67	0,70
Etterlattepensjonister	0,91	1,01	1,15
Personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon.....	1,15	1,16	1,15
Alle personer 16 år og over ..	1	1	1

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1982, 1986 og 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

¹ Avkastning på sparedelen av livsforsikring er registrert bare i 1990.

Tabell 5.1.3. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister i forhold til gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon. 1982, 1986 og 1990. Løpende kroner

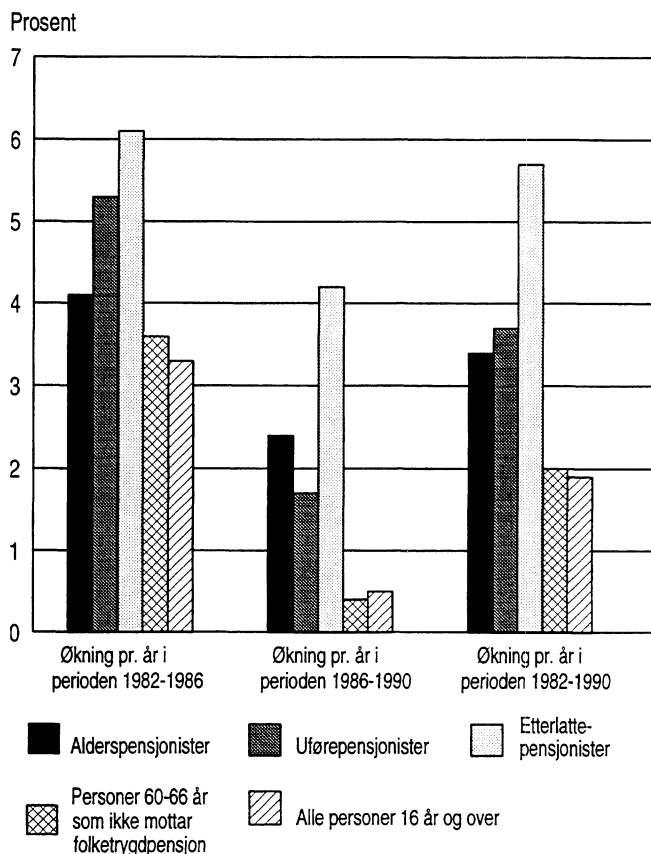
	1982	1986	1990
Alderspensionister.....	0,54	0,55	0,60
Uførepensionister.....	0,55	0,58	0,61
Etterlattepensionister.....	0,8	0,87	1,00
Personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon .	1	1	1

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1982, 1986 og 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Forholdsvis stor inntektsøkning for pensjonistene på 1980-tallet

Som allerede vist, har pensjonistene i løpet av 1980-årene i gjennomsnitt hatt en mer gunstig inntektsutvikling enn befolkningen generelt. Dette gjelder i forholdsvis beskjeden grad for alders- og uførepensionistene og i sterkere grad for etterlattepensionistene. Den nominelle verdien av gjennomsnittlig samlet inntekt

Figur 5.1.1. Gjennomsnittlig årlig økning i realverdien av samlet inntekt pr. person for pensjonister, personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 16 år og over. Prosent. 1982-1986, 1986-1990 og 1982-1990

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1982, 1986 og 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

pr. person økte 13-14 prosent pr. år i perioden 1982-1990 for alders- og uførepensionistene, vel 17 prosent pr. år for etterlattepensionistene og 11 prosent pr. år for befolkningen generelt.

Regnet i faste priser økte samlet inntekt pr. person for alders- og uførepensionistene i gjennomsnitt 3-4 prosent pr. år i perioden 1982-1990. For etterlattepensionistene var den årlige inntektsøkningen i samme periode nesten 6 prosent, og for befolkningen generelt om lag 2 prosent. Veksten i realinntekten var spesielt sterk i første halvdel av 1980-årene (figur 5.1.1). Vi minner om at samlet inntekt er et mål på bruttoinntekt (inntekt før skatt og andre fradrag). På grunn av forskjeller i inntektsbeskatningen mellom pensjonister og andre, er derfor samlet inntekt lite egnet til å studere eventuelle forskjeller i gruppenes velferdssituasjon. I Strøm et al. (1993) er det imidlertid vist at også den realdisponible inntekten er økt langt sterkere fra 1984 til 1990 for pensjonistgruppene enn for andre grupper i befolkningen. Disponibel inntekt er inntekt etter at både skatt og gjeldsrenter er trukket fra (se avsnitt 5.3). I nevnte analyse er det sett på endringer i husholdningsinntekten, og pensjonistgruppene er avgrenset til bare å omfatte alderspensionister.

Økning i yrkesinntektene for uføre- og etterlattepensionistene

Sammensetningen av pensjonistenes inntekter har endret seg på 1980-tallet. Dette skyldes ulik vekst i de forskjellige typer inntekter i perioden, det vil si i de enkelte inntektspostene som til sammen utgjør samlet inntekt for pensjonistene.

Samlet inntekt består av yrkesinntekt, kapitalinntekter og overføringer (boks 5.1b). Overføringene omfatter blant annet folketrygdpensjon og tjenestepensjon, og for de fleste pensjonistene, spesielt alders- og uførepensionistene, er overføringene den klart største inntektsposten. For alders- og etterlattepensionistene utgjør også kapitalinntektene en ikke ubetydelig del av samlet inntekt, mens yrkesinntekt er mer vanlig for etterlatte- og uførepensionistene enn for alderspensionistene.

På 1980-tallet har yrkesaktiviteten økt blant uføre- og etterlattepensionistene. Som vist i kapittel 4 har andelen uførepensionister og etterlattepensionister som har yrkesinntekt, økt ganske mye i denne perioden. Denne økningen i yrkesaktivitet avspeiler seg i økte yrkesinntekter for disse pensjonistgruppene. Regnet i nominell verdi har gjennomsnittlig yrkesinntekt for uførepensionistene økt 20 prosent pr. år i perioden 1982 til 1990. For etterlattepensionistene har tilsvarende økning vært 24 prosent. For både uføre- og etterlattepensionistene har det i denne perioden vært en sterkere økning i gjennomsnittlig yrkesinntekt enn i gjennomsnittlig samlet inntekt, og for begge gruppene utgjør yrkesinntekten en større andel av samlet inntekt i 1990 enn i 1982.

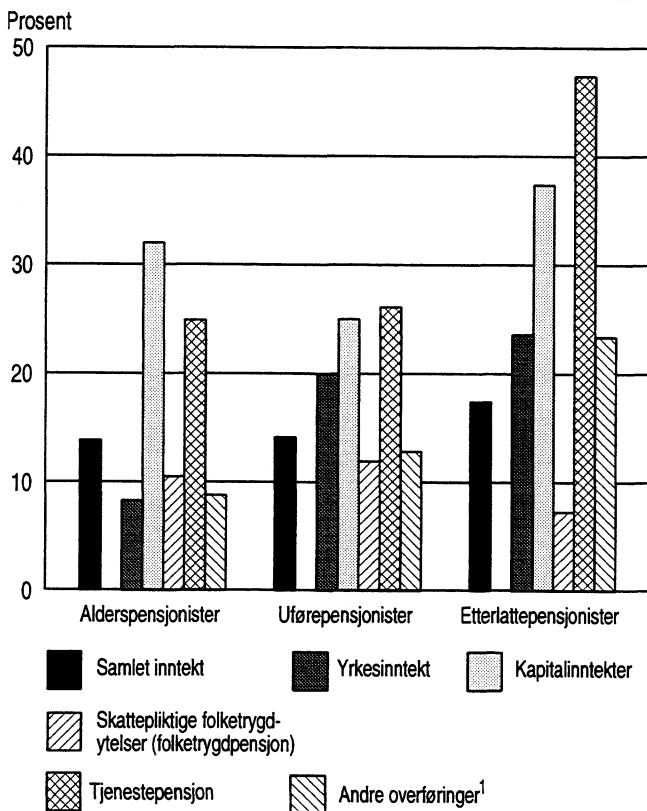
Sterk vekst i kapitalinntektene og tjenestepensjonen for etterlatte- og alderspensjonistene

Mens størrelsen på yrkesinntekten og folketrygdpensjonen gjenspeiler pensjonistenes yrkesaktivitet henholdsvis nå og tidligere, er størrelsen på pensjonistenes kapitalinntekter og tjenestepensjon i hovedsak bestemt av pensjonistenes sparing i tidligere år.

Etterlattepensjonistene har hatt prosentvis sterkest økning i kapitalinntektene på 1980-tallet. For denne gruppen økte kapitalinntektene, regnet i nominell verdi, i gjennomsnitt vel 37 prosent pr. år i perioden 1982-1990. For alderspensjonistene var tilsvarende økning 32 prosent og for uførepensjonistene 25 prosent. Kapitalinntektene utgjør imidlertid en klart større andel av samlet inntekt for alderspensjonistene enn for de andre pensjonistgruppene både i 1982 og i 1990.

Tjenestepensjon er også etter hvert blitt en stadig viktigere inntektskilde for folketrygdpensjonistene, og etterlattepensjonistene hadde sterkest økning i tjenestepensjonen på 1980-tallet. For etterlattepensjonistene

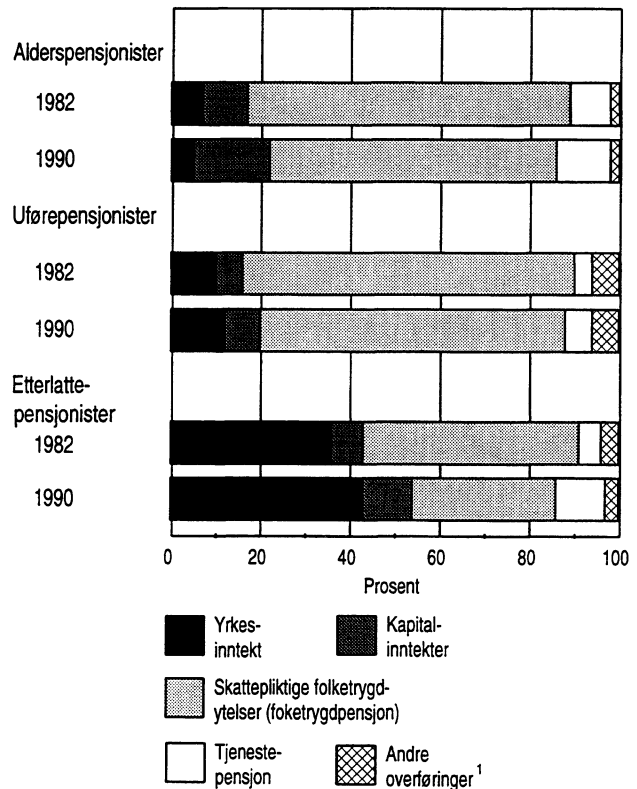
Figur 5.1.2. Gjennomsnittlig årlig økning i den nominelle verdien av samlet inntekt og i underposter av samlet inntekt pr. person for pensjonister. Prosent. 1982-1990

¹ Omfatter grunn- og hjelpestønad, bidrag, barnetrygd, forsørgerfradrag, bostøtte og stipend.

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1982 og 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Figur 5.1.3. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister, etter inntektsart. Prosent. 1982 og 1990

¹ Omfatter grunn- og hjelpestønad, bidrag, barnetrygd, forsørgerfradrag, bostøtte og stipend.

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1982 og 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

økte tjenestepensjonen i gjennomsnitt vel 47 prosent pr. år i perioden 1982-1990, og for uføre- og alderspensjonistene var de tilsvarende andelenene henholdsvis 26 og 25 prosent.

Folketrygdpensjonen betyr stadig mindre for pensjonistene

For alderspensjonistene økte folketrygdpensjonen (skattepliktige ytelser fra folketrygden), regnet i nominell verdi, i gjennomsnitt vel 10 prosent pr. år i perioden 1982-1990. For uførepensjonistene var tilsvarende årlige økning nesten 12 prosent. Økningen i de gjennomsnittlige pensjonsbeløpene skyldes økningen i folketrygdens grunnbeløp og sært tillegg. I tillegg har flere pensjonister opparbeidet tilleggspensjon.

For minstepensjonistene økte pensjonen i gjennomsnitt 9 prosent pr. år i perioden 1982-1990. For en pensjonist som har større pensjon enn minstepensjon, øker pensjonen i takt med folketrygdens grunnbeløp, og i perioden 1982-1990 økte grunnbeløpet i gjennomsnitt nesten 8 prosent pr. år. Andelen pensjonister med større pensjon enn minstepensjon har også økt sterkt i denne perioden. I 1982 hadde 30 prosent av alderspensjonistene større pensjon enn minstepensjon

(Rikstrygdeverket 1986), og i 1990 51 prosent (Rikstrygdeverket 1991). For uførepensjonistene var tilsvarende andel 55 prosent i 1982 (Rikstrygdeverket 1984), og 73 prosent i 1990.

Til tross for økningen i de gjennomsnittlige pensjonsutbetalingene fra 1982 til 1990, har det både for alders- og uførepensjonistene i denne perioden vært en mindre økning i gjennomsnittlig folketrygdpensjon enn i gjennomsnittlig samlet inntekt. Folketrygdpensjonens andel av samlet inntekt har avtatt over årene for begge pensjonistgruppene på grunn av en sterk økning i andre inntekter. På hele 1980-tallet var likevel folketrygdpensjonen den viktigste inntektskilden både for alders- og uførepensjonistene. For alderspensjonistene utgjorde folketrygdpensjonen i 1982 72 prosent av gjennomsnittlig samlet inntekt, og i 1990 64 prosent. For uførepensjonistene var de tilsvarende andelenene henholdsvis 74 og 68 prosent.

For etterlattepensjonistene har folketrygdpensjonen i gjennomsnitt økt med vel 7 prosent pr. år i perioden 1982-1990. For etterlattepensjonistene avkortet pensjonen etter visse regler mot egen yrkesinntekt, og den forholdsvis beskjedne økningen i gjennomsnittlig pensjon for etterlattepensjonistene i perioden 1982-1990, skyldes for en stor del økt yrkesaktivitet (og økning i andelen pensjonister med avkortet pensjon) blant disse pensjonistene. Tall fra Statistisk sentralbyrås inntekts- og formuesundersøkelse viser at 64 prosent av etterlattepensjonistene hadde en yrkesinntekt i 1982. I 1990 var tilsvarende andel 72 prosent (kapittel 4). De fleste etterlattepensjonistene er kvinner, og økt yrkesdeltakelse blant kvinner generelt på 1980-tallet har trolig hatt betydning for yrkesdeltakelsen blant etterlattepensjonistene i denne perioden.

For etterlattepensjonistene har det i 1980-årene vært en klart mindre økning i gjennomsnittlig folketrygdpensjon enn i gjennomsnittlig samlet inntekt, og dette skyldes at andre inntekter, både yrkesinntektene, kapitalinntektene og tjenestepensjonen, har økt sterkt i denne perioden. Folketrygdens betydning som inntektskilde for denne pensjonistgruppen er således betydelig redusert. For etterlattepensjonistene utgjorde folketrygdpensjonen 48 prosent av samlet inntekt i 1982, mot 32 prosent i 1990.

5.2 Inntektsnivå for grupper og undergrupper av pensjonister

Som vist i avsnitt 5.1, har etterlattepensjonistene klart høyere gjennomsnittlig samlet inntekt enn alders- og uførepensjonistene. Gjennomsnittlig inntektsnivå for etterlattepensjonistene var i 1990 omtrent det samme som for personer i alderen 60-66 år som ikke mottar pensjon fra folketrygden, og vel 20 000 kroner høyere enn gjennomsnittsinntekten for alle personer 16 år og over. I dette avsnittet skal vi gi nærmere opplysninger om samlet inntekt og om sammensetningen av inntekten for grupper og undergrupper av pensjonister. I inntektsopplysningene i dette avsnittet inngår også sosialhjelp og stønad til barnetilsyn i samlet inntekt (boks 5.1b). Inntektsopplysningene er for året 1990. Pensjonist og yrkesaktiv person er definert som i avsnitt 5.1 (boks 5.1a).

Overføringene utgjør om lag 80 prosent av samlet inntekt for alders- og uførepensjonistene

For alders- og uførepensjonistene utgjorde overføringene i 1990 om lag 80 prosent av gjennomsnittlig samlet inntekt. Andre inntekter er ganske ulikt

Tabell 5.2.1. Gjennomsnittlig inntekt pr. person for pensjonister og personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon. 1990

	Alderspensjonister		Uførepensjonister		Etterlattepensjonister		Personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon	
	Kroner	Prosent	Kroner	Prosent	Kroner	Prosent	Kroner	Prosent
Samlet inntekt	99 432	100	103 100	100	166 851	100	167 029	100
Yrkesinntekt	5 295	5	12 463	12	71 207	43	128 105	77
Yrkeslønn	2 571	2	9 050	9	62 039	37	106 435	64
Næringsinntekt	2 723	3	3 431	3	9 168	6	21 670	13
Kapitalinntekter	17 177	17	8 600	8	19 035	11	18 732	11
Brutto renteinntekter	14 172	14	7 078	7	15 365	9	13 915	8
Andre kapitalinntekter	3 005	3	1 522	1	3 669	2	4 819	3
Overføringer	76 960	77	82 038	80	76 609	46	20 191	12
Skattepliktige folketrygdytelselser	63 143	64	69 359	67	53 214	32	9 554	6
Tjenestepensjon	12 266	12	6 269	6	18 003	11	10 286	6
Sosialhjelp	64	0	1 280	1	90	0	127	0
Grunn- og hjelpestønad	812	1	2 240	2	40	0	163	0
Andre overføringer ¹	675	1	2 889	3	5 261	3	63	0

¹ Omfatter bidrag, barnetrygd, forsørgerfradrag, bostøtte, stipend og stønad til barnetilsyn.

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1982, 1986 og 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

sammensatt i de to pensjonistgruppene. Kapitalinntektene utgjorde 17 prosent av samlet inntekt for alderspensjonistene, mens andelen var bare 8 prosent for uførepensjonistene.

Uførepensjonistene har imidlertid klart størst yrkesinntekt av de to pensjonistgruppene, og disse inntektene er overveiende opptjent av uførepensjonister med redusert uføregrad. Yrkesinntekter og kapitalinntekter er også betydelige inntektsposter for etterlattepensjonistene. I 1990 utgjorde yrkesinntektene 43 prosent og kapitalinntektene 11 prosent av gjennomsnittlig samlet inntekt for denne gruppen. Både for alders- og etterlattepensjonistene er også tjenestepensjon en viktig inntektskilde.

Store kjønnsforskjeller i inntekt for alders- og uførepensjonister

Størrelsen på alders- og uførepensjonen er i stor grad bestemt av tidligere yrkesinntekt, og de tradisjonelle forskjeller i yrkesinntekt mellom kjønnene avspeiler store kjønnsforskjeller i folketrygdpensjonen. Kvinner har oftere kortere og mer avbrutte yrkeskarrierer enn menn, og dette reduserer deres muligheter til å tjene opp tilleggspensjon i folketrygden. Ved tildeling av uførepensjon får også kvinner oftere enn menn redusert uføregrad og følgelig redusert uførepensjon. Folketrygdpensjonen (skattepliktige ytelser fra folketrygden) utgjør en betydelig del av samlet inntekt

både for alders- og uførepensjonistene. Forskjellen i samlet inntekt mellom mannlige og kvinnelige pensjonister er derfor også for en stor del bestemt av pensjonistenes folketrygdpensjon. I 1990 var gjennomsnittlig samlet inntekt for menn med alderspensjon 128 700 kroner og for menn med uførepensjon 125 600 kroner.

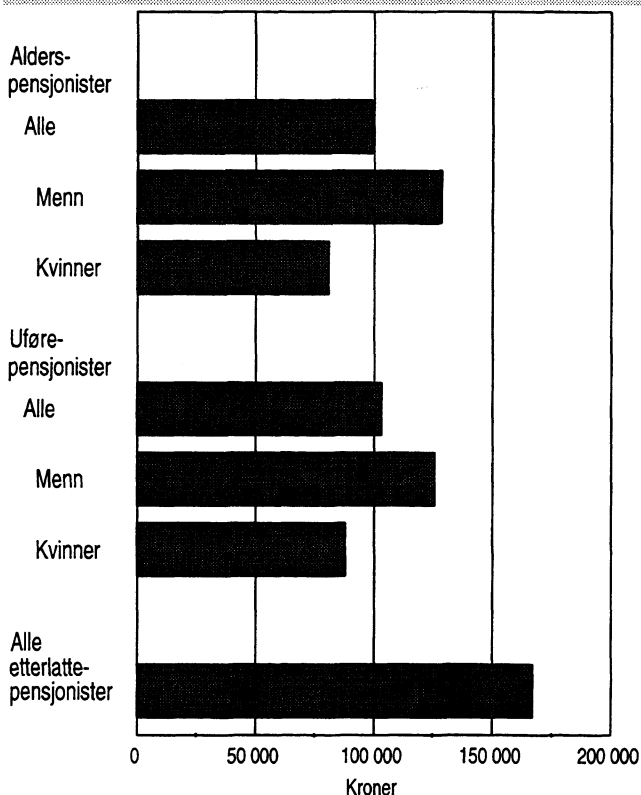
Kvinnenes gjennomsnittsinntekt var atskillig lavere. For alderspensjonistene var årlig gjennomsnittsinntekt 48 000 kroner lavere for kvinner, og for uførepensjonistene var forskjellen 38 000 kroner.

Gjennomsnittlig samlet inntekt for etterlattepensjonistene var 166 900 kroner i 1990. De fleste etterlattepensjonistene er kvinner, og inntekten for disse er betydelig høyere enn inntekten for kvinner og menn med alders- og uførepensjon.

Flest kvinnelige minstepensjonister uten andre inntekter enn folketrygdpensjon

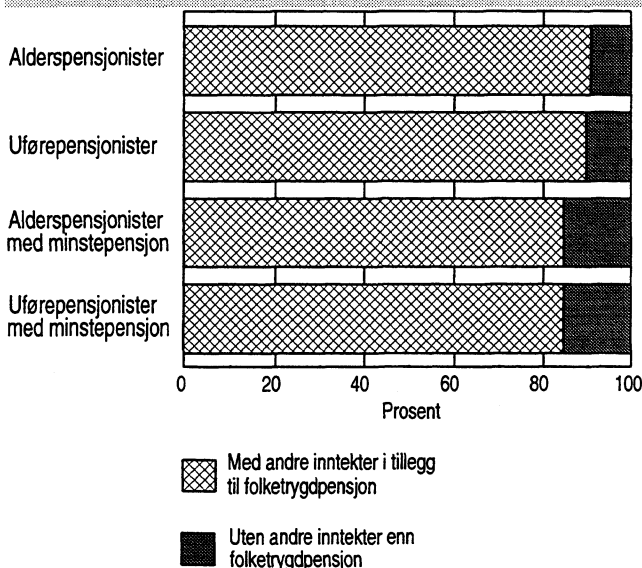
I kapittel 2 er det gjort rede for sammensetningen av pensjonistgruppene etter kjønn, alder og størrelse på pensjonen. I 1990 var 59 prosent av alderspensjonistene kvinner. Tilsvarende andel var 55 prosent for uførepensjonistene og 96 prosent for etterlattepensjonistene. Omtrent halvparten av alderspensjonistene hadde minstepensjon. For uførepensjonistene var denne andelen 27 prosent og for etterlattepensjonistene 16 prosent. Kvinneandelen blant minstepensjonistene var i 1990 vel 80 prosent både for alders-, uføre- og etterlattepensjonistene. I 1990 hadde 9 prosent av alderspensjonistene og 10 prosent av uførepensjonistene ikke andre inntekter enn folketrygdpensjon.

Figur 5.2.1. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister, 1990. Kroner

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Figur 5.2.2. Andel alders- og uførepensjonister med/uten andre inntekter enn folketrygdpensjon. Prosent, 1990

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

For etterlattepensjonistene var andelen 4 prosent. Det er oftest minstepensjonistene som ikke har andre inntekter enn folketrygdpensjon, og både blant alders- og uførepensjonistene med minstepensjon var denne andelen 15 prosent i 1990. Dette betyr at om lag 45 000 alderspensjonister og 9 000 uførepensjonister ikke har andre inntekter enn folketrygdens minstepensjon. (Som nevnt har svært få etterlattepensjonister minstepensjon, og vi har ikke opplysninger om hvor stor andel av disse som ikke har andre inntekter enn folketrygdpensjon).

Kvinnene er overrepresentert blant alders- og uførepensjonistene med minstepensjon og uten andre inntekter enn folketrygdpensjon. Blant alderspensjonistene med minstepensjon og uten andre inntekter enn folketrygdpensjon var kvinneandelen i 1990 91 prosent og blant uførepensjonistene 98 prosent. (Både blant alders- og uførepensjonistene var vel 80 prosent av alle minstepensjonistene kvinner). På grunn av disse opplysningene er det imidlertid vanskelig å hevde at disse kvinnene har lavere levestandard enn andre pensjonister. Mange pensjonister er gifte eller har felles hushold med en eller flere personer som mottar pensjon eller som har andre inntekter enn folketrygdpensjon. I disse tilfeller vil størrelsen på husholdningens inntekt være av stor betydning for pensjonistenes levestandard. De minstepensjonistene som ikke har andre inntekter enn minstepensjon og som er enslige (bor alene), må likevel antas å være meget svakt stilt, økonomisk sett. Blant alderspensjonistene med minstepensjon og uten andre inntekter enn folketrygdpensjon utgjorde andelen enslige pensjonister 24 prosent i 1990, og blant uførepensjonistene var tilsvarende andel 14 prosent.

Minstepensjonistene har som oftest små inntekter i tillegg til pensjonen

For de 85 prosent av minstepensjonistene som har andre inntekter i tillegg til folketrygdpensjonen, utgjorde andre inntekter i gjennomsnitt i 1990 21 000 kroner for alderspensjonistene og 21 800 kroner for uførepensjonistene (tabell 5.2.2). Andre inntekter er ulikt sammensatt for de to pensjonistgruppene. For alderspensjonistene utgjorde kapitalinntektene og tjenstepensjonen til sammen vel 80 prosent av andre inntekter. For uførepensjonistene var tilsvarende andel bare vel 30 prosent. Uførepensjonistene har imidlertid i gjennomsnitt noe høyere yrkesinntekt enn alderspensjonistene, og de mottar også mer i skattefrie overføringer, som sosialhjelp, grunn- og hjelpestønad og bostøtte. Gjennomsnittlig samlet inntekt for disse to pensjonistgruppene var vel 72 000 kroner i 1990.

De fleste minstepensjonistene har små inntekter i tillegg til pensjonen. For nesten halvparten av alderspensjonistene med minstepensjon og andre inntekter i tillegg, var størrelsen på andre inntekter i 1990 inntil 20 prosent av folketrygdens minstepensjon (10 600 kroner) eller lavere. Blant uførepensjonistene med

Tabell 5.2.2. Alders- og uførepensjonister med minstepensjon og med andre inntekter i tillegg til folketrygdpensjonen, etter størrelsen på andre inntekter. Prosent. 1990

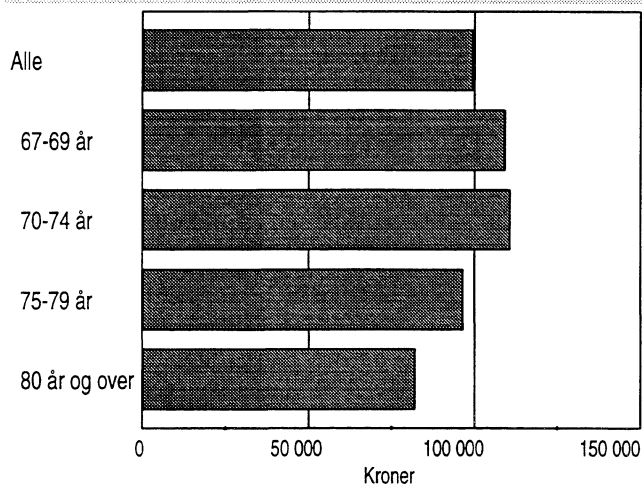
	Alders- pensjonister	Uføre- pensjonister
Pensjonister i alt	100	100
Andre inntekter i prosent av folketrygdens minstepensjon		
0,1 - 10,0 prosent.....	30	26
10,1 - 20,0 «	19	14
20,1 - 30,0 «	14	14
30,1 - 40,0 «	8	14
40,1 - 50,0 «	7	7
50,1 - 60,0 «	3	7
60,1 - 70,0 «	3	3
70,1 - 80,0 «	2	3
80,1 - 90,0 «	1	0
90,1 - 100,0 «	3	3
100,1 prosent ¹ og over.....	10	9
Andre inntekter		
Kroner		
Gjennomsnittlig beløp.....	21 042	21 848

¹ Full minstepensjon (for enslig pensjonist) utgjorde i 1990 vel 53 000 kroner. I intervallinndelingen i denne tabellen er minstepensjonen satt eksakt lik 53 000 kroner.

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

minstepensjon og andre inntekter i tillegg, hadde 40 prosent så små inntekter i tillegg til pensjonen. Tilleggsinntektene er imidlertid meget ujevnt fordelt blant minstepensjonistene, og en del pensjonister har også forholdsvis høye tilleggsinntekter. Både blant alders- og uførepensjonistene med minstepensjon og med andre inntekter i tillegg, hadde om lag en av ti pensjonister i 1990 andre inntekter som var høyere enn folketrygdens minstepensjon.

Figur 5.2.3. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for alderspensjonister, i grupper for alder. 1990. Kroner

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

De eldste alderspensjonistene har små overføringer og lavest inntekt

Gjennomsnittlig samlet inntekt for alderspensjonister under 75 år var om lag 110 000 kroner i 1990.

Inntekten synker med pensjonistenes alder, og for pensjonistene i aldersgruppen 80 år og over var gjennomsnittlig samlet inntekt 82 000 kroner. Blant disse eldste pensjonistene er det både en høy andel minstepensjonister og en høy kvinneandel. I 1990 hadde 77 prosent av disse pensjonistene minstepensjon og 67 prosent var kvinner (Rikstrygdeverket 1991). Overføringene utgjør en betydelig høyere andel av samlet inntekt for eldre enn for yngre alderspensjonister. I alle aldersgruppene utgjør kapitalinntektene omtrent samme andel av samlet inntekt, mens yrkesinntekt forekommer stort sett bare for pensjonister under 75 år.

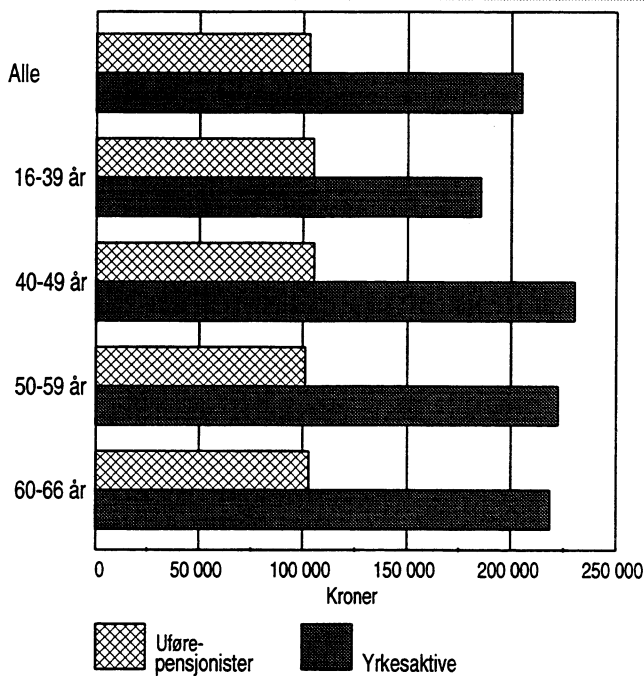
Ubetydelige inntektsforskjeller mellom yngre og eldre uførepensjonister

Både for yngre og eldre uførepensjonister utgjorde gjennomsnittlig samlet inntekt i 1990 vel 100 000 kroner (figur 5.2.4). Sammensetningen av inntekten varierer med pensjonistenes alder. Både samlede overføringer og folketrygdpensjonen utgjorde en relativt større andel av samlet inntekt for uførepensjonistene under 40 år enn for de eldre pensjonistene. Kapitalinntektene utgjorde derimot bare 3 prosent av samlet inntekt for uførepensjonistene under 40 år, og tilsvarende andel var 12 prosent for uførepensjonistene i aldersgruppen 60-66 år. Yrkesinntektens andel av samlet inntekt varierte mellom 10-14 prosent i de forskjellige aldersgruppene.

Mannlige og kvinnelige uførepensjonister er noenlunde likt fordelt etter alder. Andelen minstepensjonister er lavest blant pensjonistene under 40 år. Litt under 20 prosent av disse har minstepensjon, mot 27 prosent i gjennomsnitt for alle uførepensjonister i 1990. Personer som er født uføre eller blir uføre før fylte 22 år, og som er født etter 1944 (regelverk for 1990), har rett til en garantert minste tilleggspensjon. I 1990 ble den garanterte tilleggspensjonen beregnet etter et slutt-poengttall på 3 (vedlegg 1). Om lag 60 prosent av uførepensjonistene under 40 år går inn under denne ordningen, og våre resultater tyder på at ordningen har hatt tilsiktet effekt. Yngre uførepensjonister har like god økonomi som eldre uførepensjonister, og verken folketrygdpensjonen eller samlet inntekt er i gjennomsnitt lavere for yngre enn for eldre uførepensjonister.

Gjennomsnittlig samlet inntekt for uførepensjonistene er omtrent bare halvparten så stor som inntekten for yrkesaktive (boks 5.1a). For de yrkesaktive utgjør yrkesinntekten i gjennomsnitt 92 prosent av samlet inntekt, kapitalinntektene 5 prosent og overføringene 3 prosent. Forskjellen i samlet inntekt mellom

Figur 5.2.4. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for uførepensjonister og yrkesaktive, i grupper for alder. 1990. Kroner

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

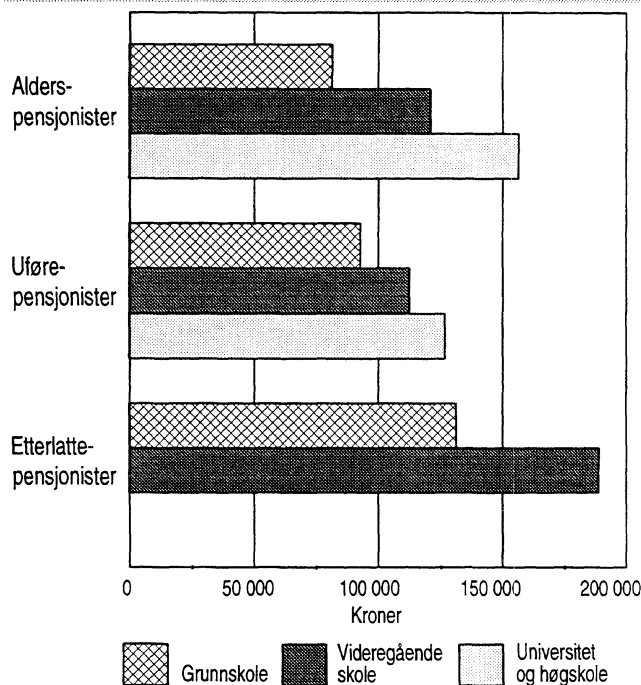
yrkesaktive og uførepensjonister er minst blant personene i aldersgruppen 16-39 år. Som for uførepensjonistene i denne aldersgruppen, utgjør kapitalinntektene for disse unge yrkesaktive bare 3 prosent av samlet inntekt.

Skatt og gjeldsrenter er ikke trukket fra i samlet inntekt. Ulik skatting av pensjonister og yrkesaktive sammen med en forskjellig gjeldssituasjon for disse gruppene (kapittel 6), gjør sitt til at inntektsforskjellene som vist i figur 5.2.4, ikke gjenspeiler forskjellene i velferdsnivå mellom uførepensjonistene og de yrkesaktive. Inntektsopplysningene for de yrkesaktive kan kanskje heller nyttes som en indikasjon på hva gjennomsnittlig samlet inntekt omtrent ville ha vært for de personene som mottar uførepensjon, gitt at de ikke hadde blitt uføre.

Størst inntekt blant pensjonister med høy utdanning

Både blant alders-, uføre- og etterlattepensjonistene er inntektsnivået høyere for de med høy utdanning enn for de med lav utdanning. Nivåforskjellen er spesielt stor blant alderspensjonistene. Alderspensjonister med utdanning på universitets- og høyskolenivå hadde i 1990 en gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person på 156 700 kroner. For alderspensjonister med utdanning fra videregående skole og grunnskole var gjennomsnittsinntekten henholdsvis 121 100 kroner og 81 400 kroner. Det er flere årsaker til disse inntektsforskjellene. Andelen menn er høyere blant de med høy enn

Figur 5.2.5. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister, i grupper for utdanningsnivå. 1990. Kroner

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

blant de med lav utdanning. De med høy utdanning er også gjennomgående noe yngre og har hatt større mulighet til å tjene opp tilleggspensjon i folketrygden, eventuelt kombinert med inntekter fra andre pensjonsordninger. I tillegg utgjør både yrkesinntekten og kapitalinntektene en større del av samlet inntekt for alderspensjonistene med høy utdanning enn for de med lav utdanning.

Også for uføre- og etterlattepensjonistene er inntektsnivået høyest for de med høy utdanning. For etterlattepensjonistene som er en forholdsvis liten pensjonistgruppe, er ikke datamaterialet stort nok til å gi inntektsopplysninger for de med utdanning fra universitet og høyskole. Etterlattepensjonistene med videregående skole som høyeste utdanningsnivå, har imidlertid vesentlig høyere inntekt enn de som bare har utdanning fra grunnskole. Både blant uføre- og etterlattepensjonistene er også de med høy utdanning gjennomgående yngre enn de med lav utdanning, og blant uførepensjonistene er det prosentvis flest menn blant de med høy utdanning. Både yrkesinntekten og kapitalinntektene utgjør en større andel av samlet inntekt blant uføre- og etterlattepensjonistene med høy utdanning enn blant de med lav utdanning.

5.3 Inntekt for husholdninger hvor minst én person mottar pensjon eller overgangstønad fra folketrygden

Vi har så langt nyttet samlet inntekt som inntektsbegrep. Samlet inntekt er et bruttoinntektsbegrep som

omfatter både skattepliktige og skattefrie inntekter. Skatt og gjeldsrenter er ikke trukket fra (boks 5.1b). For at inntekten skal gi uttrykk for det husholdningene har til disposisjon til forbruk og sparing, må skatten trekkes fra. Spørsmålet om også gjeldsrenter skal trekkes fra, må imidlertid ses i sammenheng med registreringen og verdsettingen av de inntekter som følger av de lånefinansierte investeringene husholdningene har foretatt. For de fleste husholdningene er gjeldsrenter lik renteutgifter på lån til bolig. I datamaterialet er inntekt av bolig fastsatt som 2,5 prosent av boligens ligningsverdi fratrukket et bunnfradrag. Ligningsverdien er som oftest atskillig lavere enn boligens markedsverdi, og inntekt av bolig, beregnet etter disse reglene, gir en underestimert av disse inntektene. Disponibel inntekt blir derfor også undervurdert dersom gjeldsrenter trekkes fra. Ved å nytte en slik definisjon av disponibel inntekt utelater vi en viktig inntektskomponent som er bestemmende for husholdningenes muligheter til forbruk og sparing. I det følgende skal vi derfor i hovedsak gi opplysninger om disponibel inntekt definert lik samlet inntekt fratrukket skatt, og det vil bli gitt bare få opplysninger om størrelsen på disponibel inntekt etter at både skatt og gjeldsrenter er trukket fra. For å holde de to begrepene for disponibel inntekt fra hverandre, har vi innført betegnelsen *inntekt etter skatt* (når bare skatt er trukket fra), og *disponibel inntekt* (når både skatt og gjeldsrenter er trukket fra, boks 5.3a). Gjeldsrenter er i stor grad knyttet til en bestemt livsfase; etableringsfasen. De opplysningene som er gitt om disponibel inntekt kan derfor synes mest interessante ved sammenligning av inntekt for husholdninger i ulike livsfaser.

Boks 5.3a

Samlet inntekt: Se definisjon i boks 5.1b, avsnitt 5.1.

Inntekt etter skatt: Samlet inntekt - skatt.

Disponibel inntekt: Samlet inntekt - skatt - gjeldsrenter. (Gjeldsrenter omfatter renteutgifter + underskudd i boligselskap).

Et formål med å gi opplysninger om husholdningenes inntekter er å sammenligne husholdningenes og personenes velferd. Det er imidlertid ingen entydig sammenheng mellom inntekt etter skatt (eller disponibel inntekt) for en husholdning og husholdningens materielle levekår.

Store husholdninger vil for eksempel måtte ha større inntekter enn små husholdninger for å oppnå samme velferd eller for å ha de samme forbruksmulighetene. For å kunne nytte inntektsopplysningene til å sammenligne husholdningenes materielle levekår innfører vi derfor et inntektsmål, *inntekt pr. forbruksenhet*, som tar hensyn til forskjellene i husholdningenes størrelse og sammensetning (boks 5.3b).

Boks 5.3b**Beregning av antallet forbruksenheter i husholdningene.**

Størsteparten av husholdningenes inntekter går med til å dekke et forbruksbehov. For å oppnå samme behovstilfredsstillelse eller samme velferd må for eksempel en husholdning på to personer ha høyere inntekt enn en en-personhusholdning. Men det trengs ikke dobbelt så stor inntekt. En del av utgiftene i en husholdning er fellesutgifter, som utgifter til bolig, TV, aviser etc. For å ta hensyn til stordriftsfordelene i konsumet, og dermed kunne sammenligne velferdsnivået i husholdninger av forskjellig størrelse og sammensetning, har vi nyttet en vanlig brukt metode (OECD-skalaen) for å beregne antallet forbruksenheter som en husholdning representerer. Ifølge denne skalaen gis en vekt lik 0,5 for hvert barn under 17 år i husholdningen. For personer 17 år og over gis en vekt lik 1 for en av de voksne personene og en vekt lik 0,7 for hver av de andre voksne personene i husholdningen. En husholdning som for eksempel består av to voksne personer representerer således 1,7 forbruksenheter, og en husholdning som består av et ektepar med et barn under 17 år representerer 2,2 forbruksenheter.

Husholdninger som mottar pensjon eller overgangsstonad

I 1990 mottok en tredel (34 prosent) av landets husholdninger en pensjonsytelse fra folketrygden, det vil si enten alderspensjon, uførepensjon eller pensjon som etterlatt ektefelle. I vel åtte av ti av disse husholdningene (84 prosent) var en pensjonist hovedinntektstaker, og i de øvrige 16 prosent var en annen person største inntektstaker. Disse tallene er beregnet på grunnlag av Statistisk sentralbyrås inntekts- og formuesundersøkelse, tilknyttet opplysninger fra trygderegistre.

Husholdninger som mottar pensjon fra folketrygden er gjennomgående små husholdninger. I 1990 utgjorde en-personhusholdningene (enslige pensjonister) 53 prosent av husholdningene i denne gruppen og par uten barn (pensjonistpar og andre par hvor en av personene er pensjonist) 30 prosent (boks 5.3c). Bare 4 prosent av husholdningene hadde mindreårige barn, og halvparten av disse var husholdninger med enten en uførepensjonist eller en etterlattepensjonist som hovedinntektstaker. De resterende 13 prosent av husholdningene som mottok pensjon var hovedsakelig husholdninger med bare voksne barn. I dette kapitlet er det gitt inntektsopplysninger for enslige pensjonister og pensjonistpar eller andre par uten barn hvor en av personene mottar pensjon fra folketrygden. Resultatene er sammenlignet med inntektsopplysninger for blant andre alle husholdninger, alle enslige og alle par uten barn.

En annen husholdningsgruppe som mottar en pensjonslignende ytelse fra folketrygden er enslige forsørgere med overgangsstonad. Denne gruppen består av husholdninger med mindreårige barn (boks 5.3c). Overgangsstonad kombineres ofte med egen arbeidsinntekt. I 1991 var 38 prosent av ensligforsørgerne med overgangsstonad sysselsatt (kapittel 4). Overgangsstonad ytes i en kortere periode (i færre år) enn det som er vanlig for de fleste pensjonsytelsene. Terum (1993) har vist at i gjennomsnitt var siste stonadsperiode 3 år for enslige forsørgere som sluttet å motta overgangsstonad i perioden 1. juli 1989 til 30. juni 1990. Halvparten av ensligforsørgerne mottok stonad i mindre enn 2 år og bare 15 prosent mottok stonad i 6 år eller mer. Overgangsstonaden kan likevel ses på som en pensjonslignende ytelse siden full overgangsstonad tilsvarer folketrygdens minstepensjon. Til slutt i dette kapitlet er det gitt inntektsopplysninger for enslige forsørgere med overgangsstonad. Referansegruppe er par med barn i samme aldersgruppe.

Boks 5.3c

Husholdning: Som husholdning er regnet alle personer som bor i samme bolig og som har felles kosthold (minst ett måltid pr. dag).

Enslig: Person som bor alene (en-personhusholdning).

Par uten barn: Gifte eller samboende par uten barn.

Enslig forsørger med overgangsstonad: Mor eller far som bor alene med barn og hvor moren eller faren mottar overgangsstonad fra folketrygden. Overgangsstonaden faller som oftest bort når yngste barn er rundt 10 år.

Enslig forsørger: Mor eller far som bor alene med barn i alderen 0-15 år.

Par med barn i alderen 0-10 år: Gifte og samboende par med barn i alderen 0-10 år. Samboere med barn er således ikke regnet som enslige forsørgere.

Husholdninger med småbarn: Husholdninger (enslige forsørgere med overgangsstonad eller par med barn i alderen 0-10 år) med yngste barn i alderen 0-6 år.

Husholdninger med skolebarn: Husholdninger (enslige forsørgere med overgangsstonad eller par med barn i alderen 0-10 år) med yngste barn i alderen 7-10 år.

Hovedinntektstaker: Hovedinntektstaker i en husholdning er den inntektstaker som har fått registrert høyest bruttoinntekt blant inntektstakerne i husholdningen.

Pensjonist: Se definisjon i boks 5.1a, avsnitt 5.1.

Yrkesaktiv person: Se definisjon i boks 5.1a, avsnitt 5.1.

Lavere inntekt for husholdninger med minst én folketrygdpensjonist enn for husholdninger generelt

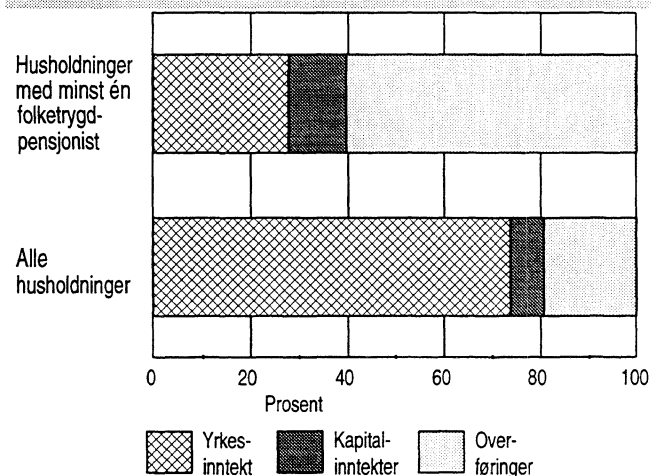
De vel en tredel av landets husholdninger med minst én folketrygdpensjonist har i gjennomsnitt vesentlig lavere samlet inntekt enn husholdninger generelt. For husholdninger med minst én folketrygdpensjonist var gjennomsnittlig samlet inntekt pr. husholdning i 1990 170 100 kroner, mens gjennomsnittet for alle husholdninger var 260 800 kroner. Overføringene er den største inntektsposten for husholdninger med minst én folketrygdpensjonist. I 1990 utgjorde overføringene 60 prosent av samlet inntekt for denne gruppen og yrkesinntekten 28 prosent. Yrkesinntekten i disse husholdningene kan først og fremst tilskrives yrkesaktive husholdningsmedlemmer som ikke mottar pensjon, men som vist tidligere i dette kapitlet og kapittel 4, er også en del pensjonister sysselsatt. Generelt for alle husholdninger utgjør yrkesinntekten den klart største inntektsposten, og i gjennomsnitt for alle husholdninger i 1990 kom tre firedeler av all inntekt fra yrkesaktivt arbeid. Kapitalinntektene utgjør en større andel av gjennomsnittlig samlet inntekt for husholdninger med minst én folketrygdpensjonist enn for husholdninger generelt. Kapitalinntektenes andel av samlet inntekt for de to husholdningsgruppene utgjorde i 1990 henholdsvis 13 og 7 prosent (figur 5.3.1).

I 1990 var gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet 94 200 for husholdninger med minst én folketrygdpensjonist og 111 400 kroner for alle husholdninger. Disponibel inntekt pr. forbruksenhet var også lavest for husholdningene med minst én folketrygdpensjonist. For denne husholdningsgruppen er det imidlertid liten forskjell mellom inntekt etter skatt og disponibel inntekt, og dette viser at disse husholdningene har lave gjeldsrenter.

Tabell 5.3.1. Gjennomsnittlig inntekt pr. husholdning for husholdninger med minst én folketrygdpensjonist og for alle husholdninger. 1990

	Husholdninger med minst én folketrygdpensjonist		Alle husholdninger	
	Kr	Prosent	Kr	Prosent
Gjennomsnittlig inntekt pr. husholdning				
Samlet inntekt	170 080	100	260 797	100
Yrkesinntekt	47 024	28	193 484	74
Yrkeslønn	38 484	23	168 514	65
Næringsinntekt	8 540	5	24 971	10
Kapitalinntekter	21 609	13	17 426	7
Brutto renteinntekter ..	17 561	10	12 426	5
Andre kapitalinntekter ..	4 048	2	5 000	2
Overføringer	101 447	60	49 887	19
Skattepliktige folketrygdytelse	82 087	48	32 986	13
Tjenestepensjon	15 050	9	6 484	2
Sosialhjelp	627	0	1 556	1
Grunn- og hjelpestønad	1 436	1	798	0
Andre overføringer ¹	2 247	1	8 062	3
Samlet inntekt	170 080		260 797	
- Skatt	31 539		61 027	
= Inntekt etter skatt	138 541		199 770	
- Gjeldsrenter	9 978		34 275	
= Disponibel inntekt	128 563		165 495	
Gjennomsnittlig inntekt pr. forbruksenhet pr. husholdning				
Samlet inntekt pr. forbruksenhet	114 363		144 862	
Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet	94 182		111 437	
Disponibel inntekt pr. forbruksenhet	88 151		93 574	
Andel av husholdningene som mottar sosialhjelp.				
Prosent	5		7	
Personer pr. husholdning..				
	1,6		2,3	

Figur 5.3.1. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. husholdning for husholdninger med minst én folketrygdpensjonist og for alle husholdninger, etter inntektsart. Prosent. 1990

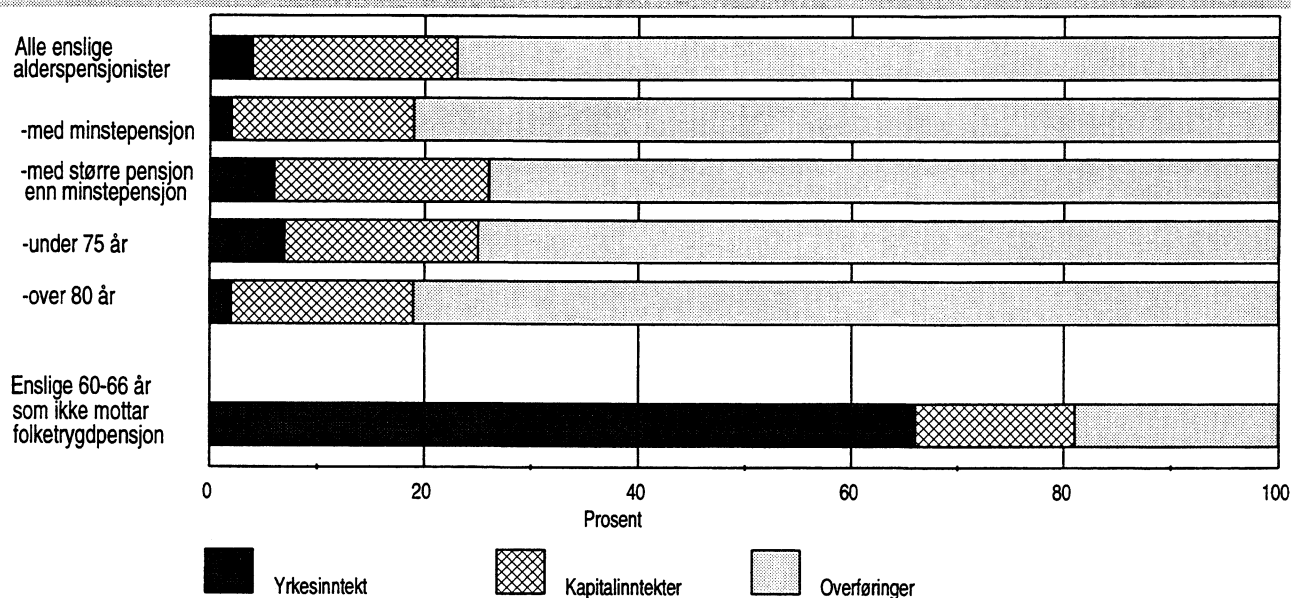
Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

¹ Omfatter bidrag, barnetrygd, forsørgerfradrag, bostøtte, stipend og stønad til barnetilsyn.

Kilde: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Blant husholdninger med minst én folketrygdpensjonist mottok 5 prosent sosialhjelp i 1990. Tilsvarende andel var 7 prosent for alle husholdninger. Vi skal i det følgende se nærmere på inntektsforholdene for enslige pensjonister og for par uten barn der ett av eller begge husholdningsmedlemmene mottar pensjon.

Figur 5.3.2. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. husholdning for enslige alderspensjonister og enslige i alderen 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon, etter inntektsart. Prosent. 1990

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Lavere inntektsnivå for enslige alderspensjonister enn for alle enslige i alderen 16-66 år

I 1990 var gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. husholdning 84 600 kroner for enslige alderspensjonister. Av disse har 52 prosent minstepensjon, 79 prosent er kvinner og medianalderen er 77 år. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt for enslige alderspensjonister utgjorde 72 prosent av gjennomsnittlig inntekt etter skatt for alle enslige i alderen 16-66 år. For alle enslige i alderen 16-66 år er yrkesinntekt den klart største inntektsposten, mens overføringene betyr mest for enslige alderspensjonister. Kapitalinntektene utgjør også en større del av gjennomsnittlig samlet inntekt for de enslige alderspensjonistene enn for alle enslige 16-66 år. De enslige alderspensjonistene har imidlertid lave gjeldsrenter, og bare 2 prosent mottar sosialhjelp.

Fire av fem enslige alderspensjonister med minstepensjon er kvinner med lav inntekt

Enslige alderspensjonister med minstepensjon har et vesentlig lavere inntektsnivå enn enslige alderspensjonister med større pensjon. I 1990 var gjennomsnittlig inntekt etter skatt 70 900 kroner for minstepensjonistene, og gjennomsnittsinntekten for denne gruppen utgjorde bare 71 prosent av gjennomsnittlig inntekt for enslige alderspensjonister med større pensjon enn minstepensjon. Kvinnene er overrepresentert blant minstepensjonistene. I 1990 var kvinneandelen 82 prosent blant enslige alderspensjonister med minstepensjon.

Tabell 5.3.2. Gjennomsnittlig inntekt og sosialhjelp pr. husholdning for enslige alderspensjonister og enslige i alderen 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon. 1990

	Inntekt etter skatt ¹	Disponibel inntekt	Sosialhjelp	Andel av husholdningene som mottar sosialhjelp
				Kroner
Alle enslige alderspensjonister	84 618	81 714	116	2
Menn	99 211	96 084	-	-
Kvinner.....	80 763	77 918	147	3
Med minstepensjon	70 866	69 529	97	2
Med større pensjon enn minstepensjon.....	99 672	95 052	138	2
Alder under 75 år	92 442	88 741	123	2
Alder 75 år og over.....	80 030	77 593	113	2
Alder over 80 år.....	75 369	74 447	11	1
Enslige 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon.....	131 987	116 478	945	5

¹ Tilsvarende begrepet inntekt eller skatt pr. forbruksenhet for større husholdninger.
Kilde: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

De eldste, enslige alderspensjonistene har lav inntekt

Eldre pensjonister har hatt mindre muligheter til å tjene opp tilleggspensjon enn yngre pensjonister. Blant enslige alderspensjonister over 80 år er andelen minstepensjonister 79 prosent. Til sammenligning er andelen minstepensjonister bare 29 prosent blant enslige alderspensjonister under 75 år. Kvinnene er også overrepresentert blant de eldste pensjonistene. Blant enslige pensjonister over 80 år er 83 prosent kvinner, mens kvinneandelen er 71 prosent for enslige alderspensjonister under 75 år. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt for enslige alderspensjonister over 80 år var i 1990 75 400 kroner, og gjennomsnittsinntekten for denne gruppen utgjorde 82 prosent av gjennomsnittlig inntekt etter skatt for enslige alderspensjonister under 75 år.

Kjønnsforskjeller i inntekt for enslige alderspensjonister

Som nevnt er nesten 80 prosent av de enslige alderspensjonistene kvinner. Disse har betydelig lavere inntekt enn enslige menn med alderspensjon. I 1990 var gjennomsnittlig inntekt etter skatt for enslige kvinner med alderspensjon 80 800 kroner og for enslige menn 99 200 kroner. Det er spesielt kapitalinntektene som er høyere for enslige menn enn for enslige kvinner. Menn er også gjennomgående noe yngre enn kvinnene, og de har tjent opp høyere folketrygdpensjon. Blant enslige kvinner med alderspensjon er andelen minstepensjonister 54 prosent og blant enslige menn 45 prosent.

Inntektsforskjeller for enslige under og over pensjonsalder

For enslige i alderen 60-66 år som ikke mottar pensjon fra folketrygden var gjennomsnittlig inntekt etter skatt 132 000 kroner i 1990. Yrkesinntekt er den største inntektsposten, og kapitalinntektene utgjorde 15 prosent av samlet inntekt for denne gruppen. Inntektsnivået for disse enslige, som har få år igjen til pensjonsalder, er 43 prosent høyere enn for de yngste alderspensjonistene, det vil si alderspensjonistene under 75 år.

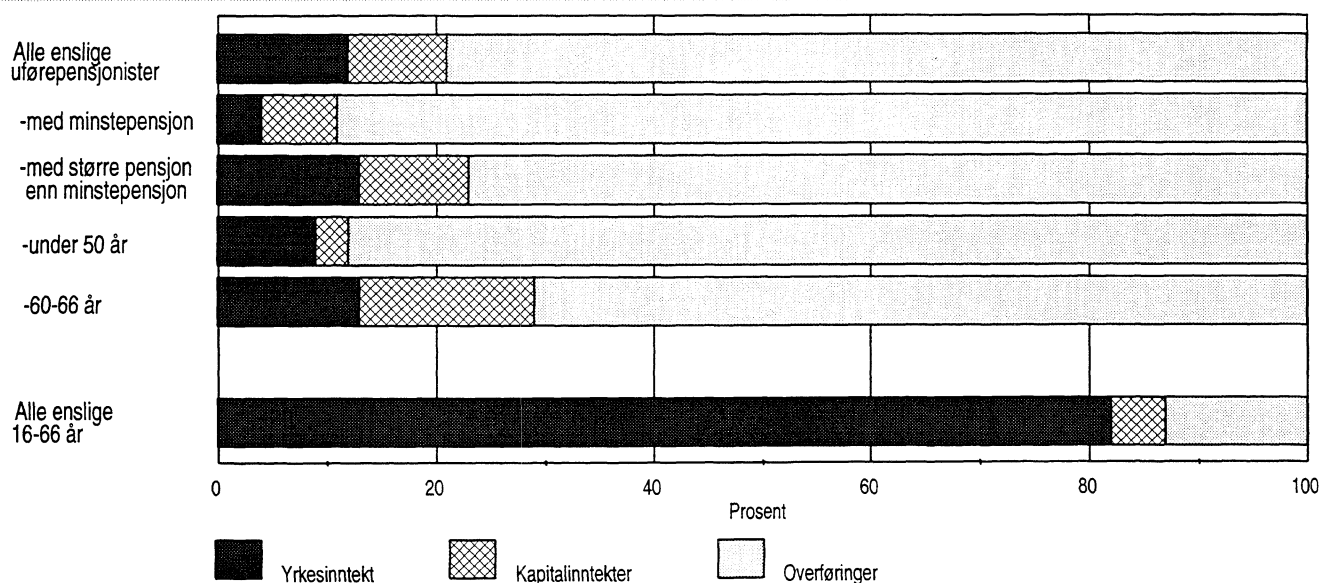
Tabell 5.3.3. Gjennomsnittlig inntekt og sosialhjelp pr. husholdning for enslige uførepensjonister og alle enslige i alderen 60-66 år. 1990

	Inntekt etter skatt ¹	Disponibel inntekt	Sosial-	Andel av husholdningene som mottar sosialhjelp
			hjelpt	
	Kroner		Prosent	
Alle enslige uførepensjonister	91 194	83 560	2 307	17
Menn	96 386	87 011	1 745	16
Kvinner.....	86 415	80 384	2 824	18
Med minstepensjon	70 178	66 298	4 946	33
Med større pensjon enn minstepensjon	98 939	89 922	1 335	11
Alder under 50 år	88 880	80 164	4 514	23
Alder 50-59 år....	83 386	76 064	2 671	17
Alder 60-66 år....	100 060	92 919	384	12
Alle enslige i alderen 16-66 år	117 865	95 746	2 541	11

¹ Se note 1, tabell 5.3.2.

Kilde: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Figur 5.3.3. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. husholdning for enslige uførepensjonister og alle enslige i alderen 16-66 år, etter inntektsart. Prosent. 1990

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Ikke vesentlig høyere inntektsnivå for enslige uførepensjonister enn for enslige alderspensjonister

I 1990 var gjennomsnittlig inntekt etter skatt for enslige uførepensjonister 91 200 kroner, mot 84 600 kroner for enslige alderspensjonister. Av de enslige uførepensjonistene har 27 prosent minstepensjon, 52 prosent er kvinner og medianalderen er 57 år. Kapitalinntektene utgjør en mindre del av gjennomsnittlig samlet inntekt for uførepensjonistene enn for alderspensjonistene, mens yrkesinntekt relativt sett betyr mer for uførepensjonistene. Overføringene utgjør likevel den klart største inntektsposten for de enslige uførepensjonistene.

Høy kvinneandel og lav inntekt blant enslige uførepensjonister med minstepensjon

For uførepensjonister med minstepensjon var gjennomsnittlig inntekt etter skatt 70 200 kroner i 1990. Denne gjennomsnittsinntekten utgjør bare 70 prosent av gjennomsnittlig inntekt for enslige uførepensjonister med større pensjon enn minstepensjon. Vel 80 prosent av minstepensjonistene er kvinner, og kvinnene er således sterkt overrepresentert blant de enslige uførepensjonistene med minstepensjon.

Eldre enslige uførepensjonister har høyere inntekt enn yngre enslige uførepensjonister

For eldre enslige uførepensjonister i alderen 60-66 år var gjennomsnittlig inntekt etter skatt i 1990 100 100 kroner, mot 83 400 kroner for pensjonistene i alderen 50-59 år. Statistisk sett er dette en klar inntektsforskjell. For enslige uførepensjonister under 50 år var gjennomsnittlig inntekt etter skatt 88 900 kroner.

Kjønnsfordelingen er omtrent den samme i disse tre aldersgruppene. Minstepensjonistene er noe sterkere representert i aldersgruppen 50-59 år enn blant de yngre og eldre pensjonistene, men størrelsen på de gjennomsnittlige overføringene til disse pensjonistgruppene er likevel ikke vesentlig forskjellig. Inntektsforskjellene har først og fremst sammenheng med at pensjonistene i alderen 60-66 år både absolutt og relativt sett har betydelig høyere kapital- og yrkesinntekter enn de yngre pensjonistene. Inntekt etter skatt for enslige uførepensjonister i alderen 60-66 år er likevel mye lavere enn gjennomsnittsinntekten for alle enslige i alderen 16-66 år, og for enslige i alderen 60-66 år som ikke mottar pensjon fra folketrygden.

En av seks enslige uførepensjonister mottar sosialhjelp

I alt 17 prosent av de enslige uførepensjonistene mottok sosialhjelp i 1990. I gjennomsnitt for alle enslige 16-66 år var andelen 11 prosent. Blant de enslige minstepensjonistene mottok en av tre pensjonister sosialhjelp. Sosialhjelp er også mer vanlig for yngre enn for eldre pensjonister. Omtrent en av fire enslige uførepensjonister under 50 år mottok sosialhjelp, mens bare en av åtte pensjonister i alderen 60-66 år

mottok slik hjelp. Resultatene tyder på at det er spesielt to grupper av uførepensjonister som trenger økonomisk støtte i form av sosialhjelp. Den ene gruppen er pensjonister som har et generelt lavt inntektsnivå, for eksempel minstepensjonister. Den andre gruppen er relativt unge pensjonister som kanskje enda er i en etableringsfase og som har høyere gjeldsrenter enn eldre uførepensjonister. Datamaterialet er ikke tilstrekkelig til å gi atskilte opplysninger for de aller yngste enslige uførepensjonistene. Gjeldsrentene var likevel høyere for uførepensjonistene under 50 år enn for de eldre uførepensjonistene, og det er kanskje størrelsen på gjeldsrentene for de aller yngste pensjonistene som forklarer denne forskjellen. Gjennomsnittlige gjeldsrenter for alle enslige uførepensjonister utgjorde i 1990 7 600 kroner.

De enslige etterlattepensjonistene har høy inntekt

De enslige etterlattepensjonistene har vesentlig høyere inntektsnivå enn enslige alders- og uførepensjonister. I 1990 var gjennomsnittlig inntekt etter skatt for enslige etterlattepensjonister 124 200 kroner (Dahl et al. 1994). Inntektsnivået for denne gruppen er nesten 40 000 kroner høyere enn nivået for enslige alderspensjonister og 33 000 kroner høyere enn inntektsnivået for enslige uførepensjonister. Til tross for få observasjoner for enslige etterlattepensjonister i dette materialet er disse inntektsforskjellene signifikante. Bare 3 prosent av de enslige etterlattepensjonistene mottok sosialhjelp i 1990.

Pensjonistpar kommer velferdsmessig ikke bedre ut enn enslige pensjonister

Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet er nyttet som et mål på husholdningenes økonomiske velferd (boks 5.3b). I 1990 var nivået for gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet omtrent like høyt for alle grupper av pensjonistpar. For par med to alderspensjonister utgjorde gjennomsnittsinntekten 86 400 kroner, og for par med to uførepensjonister 89 600 kroner. Pensjonistparene kommer velferdsmessig ikke bedre ut enn enslige pensjonister. Par med to uførepensjonister er en forholdsvis liten befolkningsgruppe. I 1990 var det bare knapt 17 000 slike par (Rikstrygdeverket 1991), mens det var nesten sju ganger flere par med to alderspensjonister.

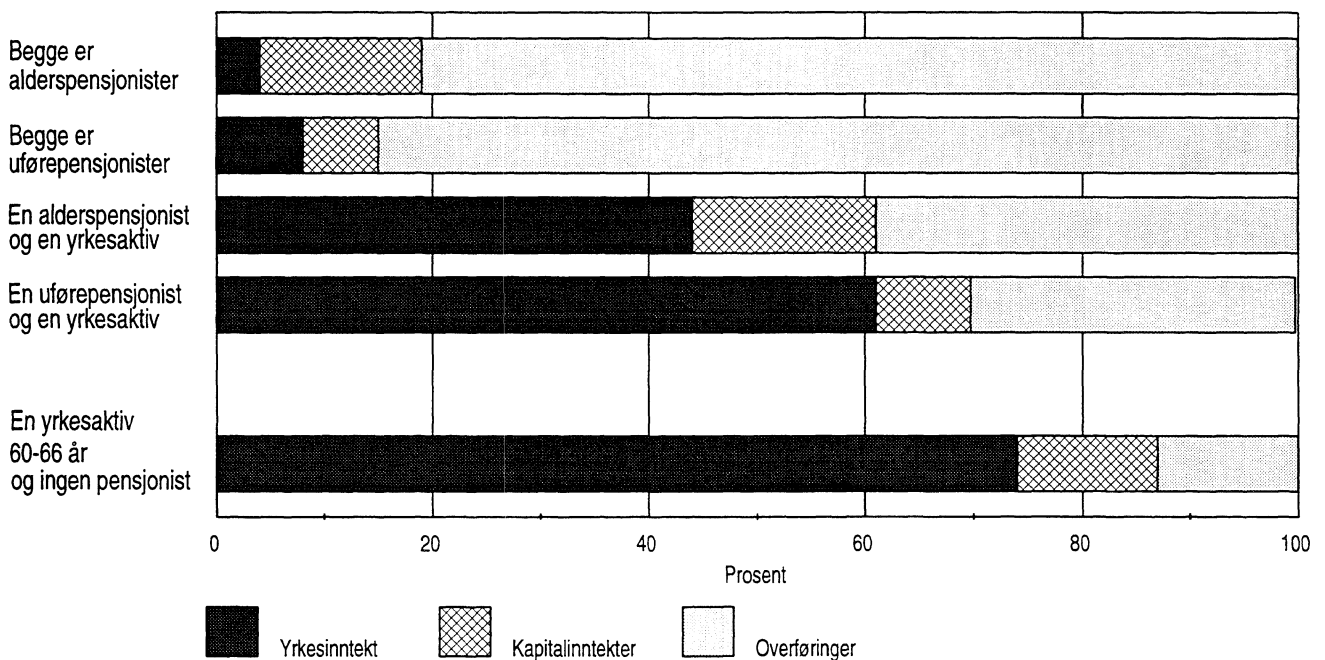
Sammensetningen av inntekten er ikke særlig forskjellig for par hvor begge er alderspensjonister versus uførepensjonister, men kapitalinntektene utgjør en noe større del av samlet inntekt for par som består av to alderspensjonister. For pensjonistparene er de gjennomsnittlige gjeldsrentene lave, henholdsvis vel 4 000 kroner pr. husholdning for par av alderspensjonister og vel 15 000 kroner pr. husholdning for par av uførepensjonister. Ingen av husholdningene mottar sosialhjelp.

Tabell 5.3.4. Gjennomsnittlig inntekt pr. forbruksenhet pr. husholdning for par uten barn. 1990

	Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet	Disponibel inntekt pr. forbruksenhet	Sosialhjelp pr. husholdning	Andel av husholdningene som mottar sosialhjelp
	Kroner			Prosent
Par uten barn				
Begge er alderspensjonister	86 415	83 875		
Begge er uførepensjonister	89 562	80 621		
En alderspensjonist og en uførepensjonist	89 233	84 081	31	2
En alderspensjonist og en yrkesaktiv	142 729	130 137	175	2
En uførepensjonist og en yrkesaktiv	131 459	117 312	20	1
Par uten barn med hovedinntektstaker 60-66 år				
En yrkesaktiv og ingen pensjonist	125 641	113 247	-	-
To yrkesaktive	175 577	149 511	-	-
Alle par uten barn	124 159	107 387	372	2

Kilde: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Figur 5.3.4. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. husholdning for par uten barn, etter inntektsart. Prosent. 1990

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Høyt inntektsnivå for par som består av en pensjonist og en yrkesaktiv

Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for par som består av en alderspensjonist og en yrkesaktiv var i 1990 142 700 kroner (tabell 5.3.4 og boks 5.1a). I 44 prosent av disse husholdningene er alderspensjonisten hovedinntektstaker. Gjennomsnittlig yrkesinntekt utgjør 44 prosent av samlet inntekt i disse husholdningene, og gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet er 65 prosent høyere for disse parene enn for par der begge er alderspensjonister. For par som består av en uførepensjonist og en yrkesaktiv var gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet

131 500 kroner, mot 89 600 kroner for par der begge er uførepensjonister. I 25 prosent av parene med en uførepensjonist og en yrkesaktiv er uførepensjonisten hovedinntektstaker, og i 1990 utgjorde yrkesinntekten 61 prosent av samlet inntekt i disse husholdningene. Svært få par med en pensjonist og en yrkesaktiv mottar sosialhjelp, og gjennomsnittlige gjeldsrenter pr. husholdning for disse husholdningsgruppene var vel 20 000 kroner i 1990. Disse husholdningene kommer minst like godt ut som par med en yrkesaktiv (og ingen pensjonist) i alderen 60-66 år og som gjennomsnittet for alle par uten barn.

Store inntektsforskjeller mellom enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn i samme aldersgruppe

I 1990 var gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet 70 900 kroner for enslige forsørgere med overgangsstønad (tabell 5.3.5 og boks 5.3c). Gjennomsnittsinntekten for gruppen utgjorde bare 67 prosent av gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for par med barn i samme aldersgruppe. Det er mindre forskjell mellom gruppene i disponibel inntekt enn i inntekt etter skatt. Dette skyldes at par med barn har store gjeldsrenter. I 1990 utgjorde gjennomsnittlige gjeldsrenter pr. husholdning for par med barn 0-10 år

Tabell 5.3.5. Gjennomsnittlig inntekt pr. husholdning for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år, 1990

	Enslige forsørgere med overgangsstønad		Par med barn 0-10 år	
	Kr	Prosent	Kr	Prosent
Gjennomsnittlig inntekt pr. husholdning				
Samlet inntekt	124 495	100	370 020	100
Yrkesinntekt	26 225	21	321 148	87
Yrkeslønn	24 956	20	277 615	75
Næringsinntekt.....	1 268	1	43 535	12
Kapitalinntekter	1 355	1	16 128	4
Brutto renteinntekter .	685	1	8 842	2
Andre kapitalinntekter	670	1	7 286	2
Overføringer	96 916	78	32 744	9
Skattepliktige				
folketrygdytelse	43 395	35	6 709	2
Tjenestepensjon	452	0	246	0
Sosialhjelp	11 502	9	1 469	0
Grunn- og hjelpestønad	775	1	1 023	0
Andre overføringer ¹ ...	40 791	33	23 298	6
Samlet inntekt	124 495		370 020	
- Skatt	4 792		83 002	
= Inntekt etter skatt	119 703		287 018	
- Gjeldsrenter.....	15 665		68 452	
= Disponibel inntekt.....	104 039		218 566	
Gjennomsnittlig inntekt pr. forbruksenhet pr. husholdning				
Samlet inntekt pr. forbruksenhet	73 721		135 748	
Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet.....	70 854		105 148	
Disponibel inntekt..... pr. forbruksenhet.....	61 663		80 172	
Andel av husholdningene som mottar sosialhjelp. Prosent.....	55		7	
Personer pr. husholdning .	2,4		4,1	

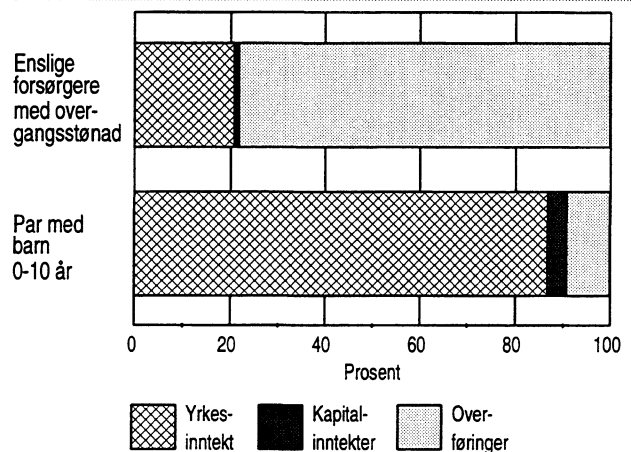
¹ Se note 1, tabell 5.3.1.

Kilde: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

68 500 kroner og for enslige forsørgere med overgangsstønad 15 700 kroner. Enslige forsørgere med overgangsstønad er en ressurs svak gruppe, og vel halvparten, 55 prosent, av disse husholdningene mottok sosialhjelp i 1990. For par med barn var tilsvarende andel 7 prosent.

Sammensetningen av inntekten er også vesentlig forskjellig for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn. For enslige forsørgere med overgangsstønad utgjorde yrkesinntekten bare 21 prosent av samlet inntekt og overføringene 78 prosent. For par med barn var de tilsvarende andelene henholdsvis 87 og 9 prosent. Overgangsstønaden utgjør under halvparten av overføringene til enslige forsørgere. Andre store poster er barnetrygd, bidrag og sosialhjelp. Begge husholdningsgruppene har lave kapitalinntekter (figur 5.3.5). Enslige forsørgere med overgangsstønad er gjennomgående "yngre" og mindre husholdninger enn par med barn 0-10 år. I 1990 var medianalderen for enslige forsørgere med overgangsstønad 28 år og husholdningsstørrelsen var i gjennomsnitt 2,4 personer pr. husholdning. For par med barn 0-10 år var medianalderen for hovedinntektstaker 35 år og gjennomsnittlig husholdningsstørrelse var 4,1 personer pr. husholdning.

Figur 5.3.5. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. husholdning for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år, etter inntektsart. Prosent, 1990

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

I Dahl et al. (1994) er det vist at enslige forsørgere med overgangsstønad også er dårlig stilt økonomisk sett, sammenlignet med gjennomsnittet for alle enslige forsørgere. For alle enslige forsørgere var gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i 1990 82 700 kroner, og 34 prosent av husholdningene mottok sosialhjelp. Det er flere årsaker til at enslige forsørgere med overgangsstønad er en så svakstilt gruppe. Nesten alle enslige forsørgere med overgangs-

stønad er kvinner, og disse husholdningene er "yngre" og kanskje mindre etablerte enn det som er vanlig for hele ensligforsørgergruppen. Blant enslige forsørgere som ikke mottar overgangsstønad hører også de fleste enslige fedrene, og enslige fedre er en ressurssterk gruppe (Dahl 1993a).

Lav inntekt blant småbarnsforeldre med overgangsstønad

Blant enslige forsørgere med overgangsstønad har husholdningene med småbarn (boks 5.3c) lavere inntekt enn de med skolebarn. For enslige forsørgere med overgangsstønad var gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i 1990 69 800 kroner for de med småbarn, og 75 600 kroner for enslige forsørgere med skolebarn. Inntektsforskjellen mellom disse gruppene har først og fremst sammenheng med at foreldrene med småbarn gjennomgående er yngre enn de med skolebarn. Medianalderen for småbarnsforeldrene var i 1990 27 år, og for foreldrene med skolebarn 33 år. Sammenlignet med foreldre med skolebarn har småbarnsforeldre også gjennomgående lavere utdan-

ning og de deltar ikke så ofte yrkesaktivt. Andelen småbarnsforeldre blant enslige forsørgere med overgangsstønad er meget høy. I 1990 hadde fire av fem enslige forsørgere med overgangsstønad barn i alderen 0-6 år. For par med barn i alderen 0-10 år er det svært små forskjeller i inntekt mellom husholdningene med småbarn og husholdningene med skolebarn.

Omtrent samme inntektsnivå for ugifte som for skilte eller separerte

Overgang til status som enslig forsørger skjer som oftest fra ekteskap eller annen samlivsform. Ordningen med overgangsstønad til skilte eller separerte forsørgere ble inkorporert i folketrygden i 1981. Tidligere ble det ytet overgangsstønad bare til ugifte forsørgere. Siden ordningen ble innført, har antallet skilte eller separerte forsørgere med overgangsstønad endret seg lite. I 1990 mottok knapt 15 000 overgangsstønad som skilt eller separert forsørger, og disse utgjorde 40 prosent av alle enslige forsørgere med overgangsstønad.

Tabell 5.3.6. Gjennomsnittlig inntekt pr. forbruksenhet pr. husholdning for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år, i grupper for barnas alder. 1990

	Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet	Disponibel inntekt pr. forbruksenhet	Sosialhjelp pr. husholdning	Andel av husholdningene som mottar sosialhjelp
	Kroner			Prosent
Alle enslige forsørgere med overgangsstønad	70 854	61 663	11 502	55
med småbarn	69 816	61 143	12 466	56
med skolebarn	75 561	64 017	7 130	48
Alle par med barn 0-10 år	105 148	80 172	1 469	7
med småbarn	104 734	79 550	1 794	8
med skolebarn	106 386	82 032	499	4

Kilde: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Tabell 5.3.7. Gjennomsnittlig inntekt pr. forbruksenhet pr. husholdning for enslige forsørgere med overgangsstønad i grupper for ekteskapeelig status/yrkesinntekt. 1990

	Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet	Disponibel inntekt pr. forbruksenhet	Sosialhjelp pr. husholdning	Andel av husholdningene som mottar sosialhjelp
	Kroner			Prosent
Alle enslige forsørgere med overgangsstønad	70 854	61 663	11 502	55
Av disse:				
Ugifte	71 039	62 374	13 219	58
Separerte/skilte	70 019	60 378	8 508	49
Med yrkesinntekt	77 153	65 406	6 383	48
Uten yrkesinntekt	65 164	58 451	13 817	66

Kilde: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Inntektsnivået for enslige forsørgere med overgangsstønad er det samme, uansett tidligere samlivsform. For skilte eller separerte forsørgere med overgangsstønad var gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i 1990 70 000 kroner, og for ugifte forsørgere med slik stønad 71 000 kroner. Medianalderen for ugifte forsørgere med overgangsstønad er 27 år og for skilte eller separerte forsørgere 32 år. De ugifte har også gjennomsnittlig færre barn (1,3 barn) enn skilte eller separerte (1,7 barn). Andelen sosialhjelpsmottakere er høyere blant de ugifte enn blant de skilte eller separerte forsørgere, og de samlede overføringene utgjorde i 1990 80 prosent av samlet inntekt for ugifte forsørgere, mot 75 prosent for skilte eller separerte forsørgere. Kapitalinntektene er minimale for begge gruppene, men skilte eller separerte forsørgere har høyere yrkesinntekt enn ugifte forsørgere. Til tross for omtrent samme inntektsnivå for disse to gruppene, kan resultatene tyde på at de eldre, skilte eller separerte forsørgere har noe fastere tilknytning til yrkeslivet og kanskje ikke fullt så sårbar økonomi som de yngre, ugifte forsørgere med overgangsstønad.

Enslige forsørgere med overgangsstønad, men uten yrkesinntekt, er mest vanskeligstilt

Til tross for at det skjer en avkorting av overgangsstønnen mot egen yrkesinntekt, bidrar yrkesinntekten til en vesentlig bedring av de materielle levekårene for stønadsmottakere som er sysselsatt. Blant enslige forsørgere med overgangsstønad var gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i 1990 77 200 kroner for de med yrkesinntekt, og 65 200 kroner for de uten yrkesinntekt (tabell 5.3.7). Blant enslige forsørgere med overgangsstønad, men uten yrkesinntekt, mottar to av tre enslige forsørgere sosialhjelp, og både ugifte forsørgere og enslige forsørgere med småbarn er overrepresentert blant enslige forsørgere uten yrkesinntekt.

5.4 Bruk av sosialhjelp

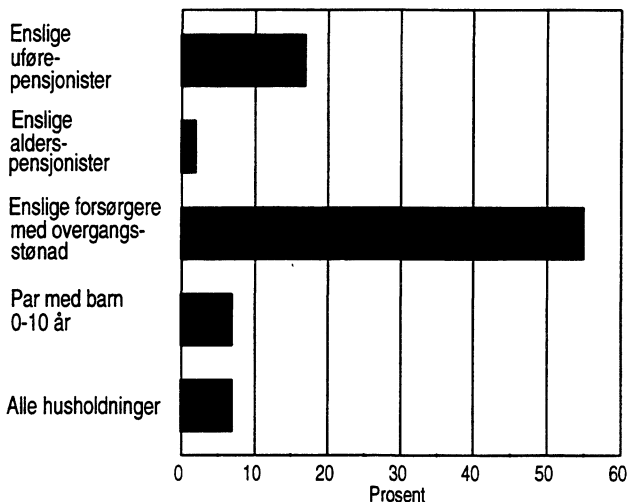
Sosialhjelp er ganske vanlig både blant enslige forsørgere med overgangsstønad og blant enslige som mottar uførepensjon. I disse to husholdningsgruppene mottok henholdsvis 55 og 17 prosent av husholdningene sosialhjelp i 1990. Men de fleste husholdningene med minst én folketrygdpensjonist mottar sjelden sosialhjelp. Bare 2 prosent av de enslige alderspensjonistene mottok sosialhjelp i 1990, og ingen pensjonistpar mottok slik hjelp (avsnitt 5.3).

Andelen sosialhjelpsmottakere blant enslige forsørgere med overgangsstønad er meget høy sammenlignet med andelen sosialhjelpsmottakere blant par med barn i aldersgruppen 0-10 år. Blant par med barn i denne aldersgruppen mottok bare 7 prosent sosialhjelp i 1990, og denne andelen er like høy som gjennomsnittlig andel for alle husholdninger i landet.

Sosialhjelp er også vanligere blant enslige forsørgere med overgangsstønad enn generelt blant enslige for-

sørgere. I 1990 mottok 34 prosent av alle enslige forsørgere sosialhjelp.

Figur 5.4.1. Andel husholdninger som mottar sosialhjelp i grupper for enslige pensjonister, husholdninger med barn og alle husholdninger. Prosent. 1990

Kilder: SSBs innteks- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Det har opp gjennom årene vært en del diskusjon om folketrygdens ytelsesnivå. Spesielt er det diskutert om nivået for folketrygdens minstepensjon er tilstrekkelig. Uavkortet overgangsstønad til enslig forsørger tilsvare folketrygdens minstepensjon, og den høye andelen sosialhjelpsmottakere blant enslige forsørgere med overgangsstønad kan indikere at størrelsen på overgangsstønnen ikke er tilstrekkelig. Det samme inntrykk kan vi få ved å se på variasjonen i andelen sosialhjelpsmottakere blant enslige uførepensjonister. Blant de enslige uførepensjonistene med minstepensjon er andelen sosialhjelpsmottakere høy. I denne gruppen mottok en av tre pensjonister sosialhjelp i 1990 (avsnitt 5.3), og dette kan bety at nivået på minstepensjonen synes utilstrekkelig i hvert fall for en del pensjonister. Vi skal i det følgende se litt nærmere på den betydning sosialhjelpen synes å ha for husholdninger som mottar trygd. På grunn av de begrensninger som datamaterialet gir, er framstillingen avgrenset til bare å omfatte enslige forsørgere med overgangsstønad.

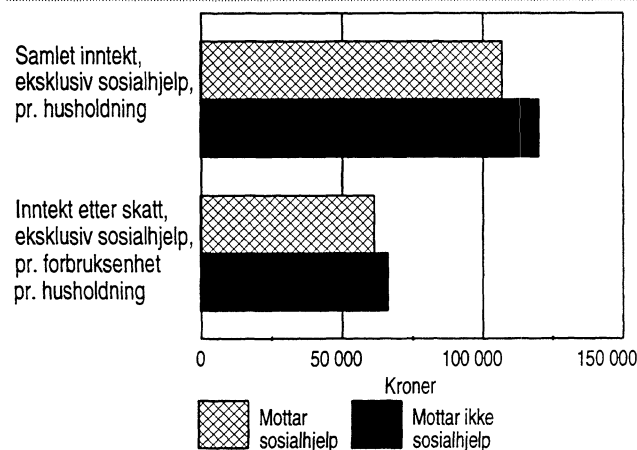
Sosialhjelp til dem som trenger det mest

Av avsnitt 5.3, spesielt tabellene 5.3.6 - 5.3.7, går det fram at sosialhjelp er mer vanlig blant yngre enn blant eldre enslige forsørgere med overgangsstønad. Andelen sosialhjelpsmottakere er også høyere blant enslige forsørgere som ikke har yrkesinntekt enn blant de som kombinerer overgangsstønad og yrkesaktivt arbeid. De gruppene som oftest mottar sosialhjelp har også gjennomgående lav inntekt, og resultatene synes å indikere at sosialhjelp blir gitt til grupper som trenger det mest.

For de 55 prosent av alle enslige forsørgere med overgangsstønad som mottok sosialhjelp i 1990, utgjorde sosialhjelpen i gjennomsnitt 21 000 kroner pr. husholdning. For disse husholdningene var gjennomsnittlig samlet inntekt før sosialhjelp ble ytet, 107 000 kroner pr. husholdning, og inntektsnivået, eksklusiv sosialhjelp, var vesentlig lavere for denne gruppen enn for gruppen enslige forsørgere med overgangsstønad og som ikke mottok sosialhjelp.

Ved å ta hensyn til forbruksbehovet for disse to husholdningsgruppene ser vi at det også er forskjell i gruppenes velferdsnivå. For de som mottok sosialhjelp, var inntekt etter skatt pr. forbruksenhet pr. husholdning, eksklusiv sosialhjelp, 61 600 kroner i 1990, mens tilsvarende inntektsnivå var 66 400 kroner for enslige forsørgere med overgangsstønad og som ikke mottok sosialhjelp. For en del enslige forsørgere som i utgangspunktet kommer dårlig ut økonomisk sett, synes derfor sosialhjelp å være et vesentlig tilskudd til bedring av deres økonomiske kår.

Figur 5.4.2. Gjennomsnittlig inntekt, eksklusiv sosialhjelp, pr. husholdning for enslige forsørgere med overgangsstønad. 1990. Kroner

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

5.5 Økonomiske problemer

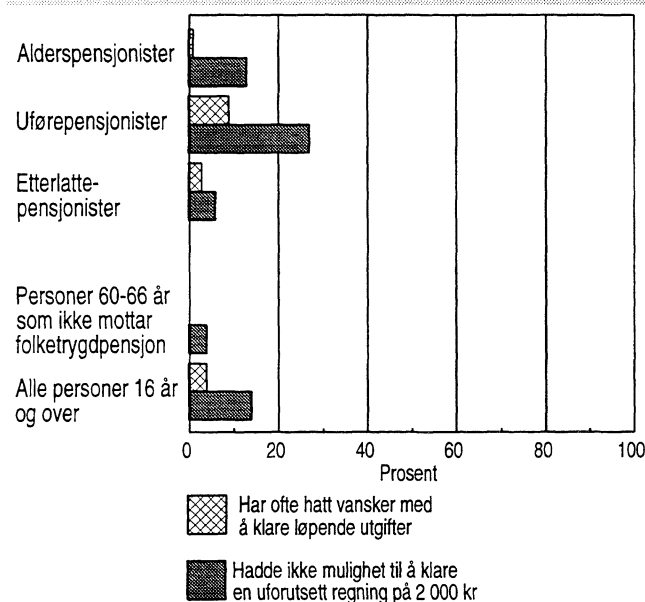
Pensjonisters og stønadsmottakeres oppfatning av egen økonomi har trolig sammenheng både med størrelsen på egen inntekt og inntekten til den husholdningen personen tilhører. Som vist i avsnittene 5.1 - 5.3, er det gjennomsnittlige inntektsnivået omtrent like høyt for alders- og uførepensjonistene. Etterlattepensjonistene har vesentlig høyere inntekt enn alders- og uførepensjonistene, mens enslige forsørgere med overgangsstønad har et generelt lavt inntektsnivå. Sosialhjelp er også en vanlig inntektspost for enslige forsørgere med overgangsstønad, og sammenlignet med pensjonistene, synes det rimelig å vente at enslige forsørgere med overgangsstønad oppfatter sin økonomiske situasjon som vanskelig.

For å belyse disse forholdene presenteres noen resultater fra Levekårsundersøkelsen 1991. En kort orientering om Levekårsundersøkelsen er gitt i kapittel 7 (boks 7a). I den undersøkelsen ble det spurt om husholdningens økonomi var av en slik art at det var vanskelig med å betale løpende utgifter, og om husholdningen kunne klare en uforutsett regning på 2 000 kroner. Dersom en husholdning har vansker med å klare løpende utgifter, gir dette inntrykk av trang økonomi; det er vanskelig å få "endene til å møtes". Det andre spørsmålet viser om husholdningen kan sette til side såpass at de kan klare en uforutsett regning, eller om det ikke skal mye til før "økonomien rakner".

Uførepensjonister har oftere økonomiske problemer enn andre pensjonister

Uførepensjonistene har oftere problemer med å klare løpende utgifter enn alders- og etterlattepensjonistene. Blant uførepensjonistene uttrykte 9 prosent i 1991 at de ofte hadde problemer med å klare løpende utgifter, mens tilsvarende andel bare var henholdsvis 1 og 3 prosent blant alders- og etterlattepensjonistene. Generelt i befolkningen er det også forholdsvis få som ofte har problemer med å klare løpende utgifter. Blant alle personer 16 år og over var denne andelen 4 prosent i 1991. Andelen som ikke klarer en uforutsett regning på 2 000 kroner, er også høyest blant uførepensjonistene. I 1991 oppgav 27 prosent av uførepensjonistene at de ikke klarte en uforutsett regning på 2 000 kroner. Tilsvarende andel var henholdsvis 13 og 6 prosent blant alders- og etterlattepensjonistene, og 14 prosent blant befolkningen generelt.

Figur 5.5.1. Økonomiske problemer for pensjonister, personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 16 år og over. Prosent. 1991

Kilder: SSBs Levekårsundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

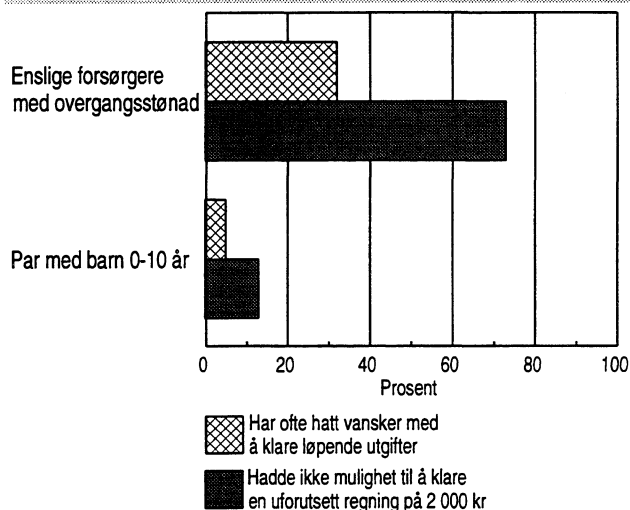
Til tross for omtrent samme gjennomsnittlige inntektsnivå for alders- og uførepensjonistene har altså uførepensjonistene oftere økonomiske problemer enn alderspensjonistene. Det er trolig flere årsaker til dette, men rimeligvis er aldersforskjellen mellom personene i disse to pensjonistgruppene en av de viktigste forklaringsfaktorene. Alderspensjonistene tilhører en generasjon som helst skulle klare seg selv, og selv om de ikke bestandig har så mye å rutte med, vil de ikke nødvendigvis innrømme det. Alder vil også kunne forårsake at samme inntektsbeløp ikke strekker til like godt for en uførepensjonist som for en alderspensjonist. Dette vil spesielt kunne gjelde for de unge uførepensjonistene som enda er i en etableringsfase. Vi har ikke opplysninger for de helt unge uførepensjonistene, men i 1991 var det ingen uførepensjonist i alderen 60-66 som oppgav å ha vansker med å klare løpende utgifter, mens 19 prosent av de i alderen 16-59 år hadde slike problemer. Tilsvarende andel som ikke klarer en uforutsett regning på 2 000 kroner, var henholdsvis 12 prosent blant uførepensjonistene i alderen 60-66 år og 45 prosent blant de i alderen 16-59 år. Blant alderspensjonistene er det de under 70 år og de 75 år og over som oppgir oftest å ha økonomiske problemer, men andelen som har økonomiske problemer varierer ikke så sterkt med alderen blant alderspensjonistene som blant uførepensjonistene.

Både blant alders- og uførepensjonistene er det flere kvinner enn menn som har økonomiske problemer. Av de som ikke klarer en uforutsett regning på 2 000 kroner, var andelen blant kvinner og menn med uførepensjon i 1991 henholdsvis 31 og 22 prosent, og blant kvinner og menn med alderspensjon henholdsvis 16 og 9 prosent. Disse forskjellene avspeiler stort sett kjønnsforskjellene i inntekt, og tilsvarende resultater avdekkes når vi sammenligner økonomiske forhold for minstepensjonister og pensjonister med større pensjon. Både blant alders- og uførepensjonistene har minstepensjonistene oftere økonomiske problemer enn de pensjonistene som har større pensjon enn minstepensjon.

Enslige forsørgere med overgangsstønad har ofte økonomiske problemer

Enslige forsørgere, og spesielt enslige forsørgere med overgangsstønad, har ofte økonomiske problemer. Blant enslige forsørgere med overgangsstønad oppgav 32 prosent i 1991 at de ofte hadde problemer med å klare løpende utgifter, og 73 prosent klarte ikke en uforutsett regning på 2 000 kroner. De tilsvarende andelen blant par med barn i alderen 0-10 år var henholdsvis 5 og 13 prosent og blant alle enslige forsørgere 25 og 56 prosent.

Figur 5.5.2. Økonomiske problemer for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år. Prosent. 1991

Kilder: SSBs Levekårsundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

De økonomiske problemene for enslige forsørgere med overgangsstønad følger av det generelt lave inntektsnivået for denne gruppen. Spesielt de yngre har lav inntekt. Det er også prosentvis flere blant de yngre enn blant de eldre stønadmottakerne som har problemer med å klare en uforutsett regning på 2 000 kroner. Andelen som har problemer med å klare løpende utgifter varierer også noe med alder, men denne variasjonen er mindre entydig. Økonomiske problemer forekommer omtrent like ofte blant henholdsvis ugifte som blant skilte eller separerte enslige forsørgere med overgangsstønad, og som vist i avsnitt 5.3, er også inntektsnivået omtrent like høyt for disse to gruppene.

6. Formue

Formuen påvirker husholdningenes levkår. Dette skyldes flere forhold, men husholdningenes levkår er trolig sterkest influert av den avkastning formuen gir. Dette kan være avkastning i form av forbruk når formuesobjektene nyttes, for eksempel bruk av bolig, eller avkastning i form av kapitalinntekter, som renteinntekter, aksjeutbytte etc. (kapittel 5). I studier av husholdningenes levkår er det derfor viktig å inkludere opplysninger om husholdningenes formue.

Opplysninger om husholdningenes formue i offisiell statistikk omfatter oppgaver over husholdningenes realkapital og finanskapital. Realkapital består av konsumkapital, som for eksempel bolig, hytte, landsted etc., og produksjonskapital. Brutto finanskapital omfatter bankinnskudd, aksjer, obligasjoner etc. Netto finanskapital er lik brutto finanskapital, fratrukket gjeld.

Inntekts- og formuesundersøkelsen registrerer den delen av formuen som blir beskattet. Ligningsverdien vil imidlertid undervurdere markedsverdien for en del formuesobjekter. I særdeleshet gjelder dette for boliger. Ved å nytte opplysninger fra inntekts- og formuesundersøkelsen for å kartlegge husholdningenes formue vil derfor realkapitalen av formuen bli underestimert. I NOU 1993:17 (Finans og tolldepartementet 1993) er det foretatt beregninger av markedsverdien av realkapitalen for en del husholdningsgrupper. Beregningene, som til dels bygger på intervjudata, viser at nivået på formuen heves, og at formuen blir jevnere fordelt når realkapitalens ligningsverdi blir erstattet med markedsverdien.

I de formuestallene som presenteres her, har vi valgt kun å gi opplysninger om husholdningenes finanskapital og gjeld. Dette skyldes de problemene som er knyttet til å bruke ligningsfastsatte tall for å anslå verdien av husholdningenes realkapital. Opplysningene i dette kapitlet omhandler således mindre enn halvparten av den bruttoformuen som eies av husholdningene (Finans og tolldepartementet 1993). En del av de resultatene som er presentert i kapittel 7 kan imidlertid i noen grad bidra til å gi et bilde av realkapitalsituasjonen i husholdningene. Dette gjelder opplysningene om

husholdningenes eie-/leieforhold til bolig og om deres eie/disponering av visse andre materielle goder.

6.1 Finanskapital og gjeld

Finanskapitalen (boks 6.1a) er den delen av en husholdnings formue som forholdsvis lett lar seg omsette i penger. For en husholdning vil det derfor føles trygt å ha en finanskapital av en viss størrelse. Dette gir husholdningen større økonomisk handlefrihet og midler til å møte eventuelle økonomiske kriser med.

Boks 6.1a

Opplysningene om finanskapital og gjeld er fra Statistisk sentralbyrås inntekts- og formuesundersøkelse for årene 1982, 1986 og 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Brutto finanskapital består av:

- bankinnskudd
- ihendehaverobligasjoner
- utenlandske bankinnskudd og ihendehaverobligasjoner
- aksjer
- andre fordringer.

Netto finanskapital: Brutto finanskapital - gjeld.

Formuesoppbyggingen og størrelsen på formuen kan ses på i et livsløpsperspektiv. For unge i etableringsfasen er det vanlig å oppta lån for å finansiere utdanning, forbruk etc., eller for å foreta formuesoppbygging, for eksempel kjøp av bolig, i påvente av økte inntekter senere i livet. Ved slutten av den yrkesaktive karrieren vil størstedelen av gjelden være nedbetalt, og i pensjonisttilværelsen når inntektene avtar, vil det være mulig å tære på oppsparte midler. Formuesopplysninger i offisiell statistikk tyder imidlertid på at mange eldre ikke tærer på oppsparte midler. Den kapitalen som de eldre har spart opp, er i praksis heller å betrakte som en sparing for senere generasjoner, og kapitalen overføres til disse gjennom arv og gaver. Ifølge denne livsløpshypotesen er det rimelig å forvente at unge husholdninger gjennomgående har en ne-

gativ netto finanskapital. Det vil si at gjelden er større enn brutto finanskapitalen. Eldre husholdninger derimot, antas å ha en positiv netto finanskapital.

Alderspensionisthusholdningene har forholdsvis høy finanskapital

For alderspensionisthusholdningene (boks 6.1b) var gjennomsnittlig brutto finanskapital 245 000 kroner i 1990. Alderspensionisthusholdningene har i tillegg gjennomgående lav gjeld, og gjennomsnittlig netto finanskapital for denne husholdningsgruppen utgjorde 213 000 kroner. Til sammenligning hadde alle husholdninger i 1990 i gjennomsnitt negativ netto finanskapital (figur 6.1.1.).

Boks 6.1b

Husholdning: Se definisjon i boks 5.3c, kapittel 5.

Alderspensionisthusholdning: Hovedinntektstaker i husholdningen mottar alderspensjon gjennom hele inntektsåret.

Uførepensionisthusholdning: Hovedinntektstaker i husholdningen mottar uførepensjon gjennom hele inntektsåret.

Etterlattepensionisthusholdning: Hovedinntektstaker i husholdningen mottar pensjon som etterlatt ektefelle gjennom hele inntektsåret.

Enslig forsørger med overgangsstonad, enslig forsørger og par med barn i alderen 0-10 år:

Se definisjon i boks 5.3c, kapittel 5.

Hovedinntektstaker: Se definisjon i boks 5.3c, kapittel 5.

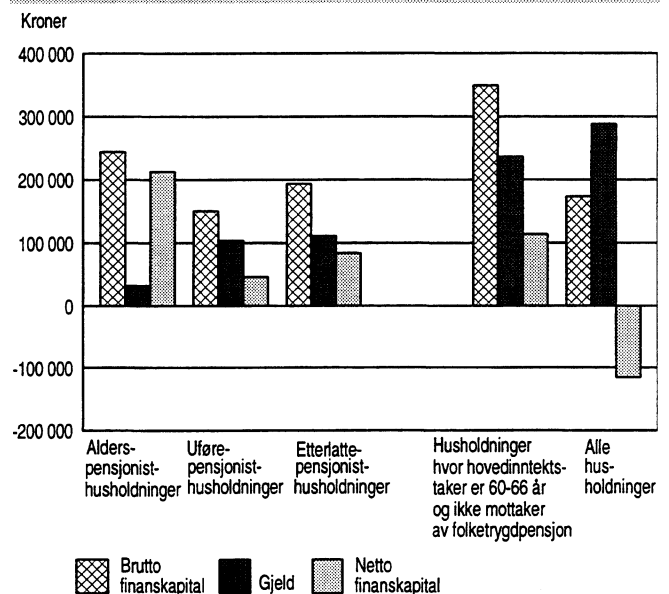
De tre hovedgruppene av pensjonisthusholdninger utelukker hverandre. Det vil si at en husholdning som tilhører en av gruppene, ikke inngår i noen av de andre to gruppene. Det finnes likevel pensjonister som ikke omfattes av noen av gruppene. Dette er pensjonister som tilhører husholdninger som har en ikke-pensjonist, for eksempel en yrkesaktiv, som hovedinntektstaker. Beregnede tall på grunnlag av opplysninger fra Statistisk sentralbyrås Inntekts- og formuesundersøkelse 1990 viser imidlertid at de tre husholdningsgruppene til sammen omfatter fem av seks av alle husholdninger som har minst en pensjonist som husholdningsmedlem (avsnitt 5.3).

Størrelsen på alderspensionisthusholdningenes finanskapital og gjeld synes å bekrefte at eldre husholdninger har lav gjeld, men at de ikke tærer på tidligere oppspart kapital når inntektene blir mindre. Alderspensionisthusholdningene har snarere forholdsvis høy finanskapital, og de har høyere netto finanskapital enn både gjennomsnittet for alle husholdninger, og gjennomsnittet for husholdninger som har en hovedinntektstaker i alderen rett før pensjonsalder. Internt blant alderspensionisthusholdningene er riktignok finanskapitalen lavere for de eldste enn for de yngste

husholdningene. I 1990 var gjennomsnittlig netto finanskapital 184 000 for husholdninger som har en hovedinntektstaker over 80 år, og 226 000 kroner for alderspensionisthusholdningene med en hovedinntektstaker i alderen under 75 år. Denne forskjellen er imidlertid ikke stor, og vi tror ikke at den kan forklares med at de eldste har begynt å tære på kapitalen. En mer nærliggende forklaring er at de eldste, sammenlignet med de yngste, ikke har hatt mulighet til å bygge opp en like stor finanskapital i løpet av sitt yrkesaktive liv. De små husholdningene, for eksempel de enslige pensjonistene, er også oftest representert blant de eldste husholdningene, og finanskapitalen er vanligvis mindre for små enn for store husholdninger.

Husholdninger som har en mannlig alderspensionist som hovedinntektstaker har gjennomgående nesten dobbelt så høy finanskapital som alderspensionisthusholdninger med en kvinnelig hovedinntektstaker. I 1990 var gjennomsnittlig brutto finanskapital for disse to husholdningsgruppene henholdsvis 327 000 kroner og 175 000 kroner. Denne forskjellen avspeiler trolig tradisjonelle kjønnsforskjeller i inntekt i pensjonistenes yrkesaktive liv, men forskjellen kan også ha sammenheng med at eldre menn oftere enn eldre kvinner ikke bor alene, men i par eller større husholdninger. Høyere levealder for kvinner enn for menn gjør nemlig sitt til at forholdsvis mange kvinner bor som enslige i de siste årene av sitt liv. I en analyse av Dahl et al (1994) er det vist at husholdninger som består av to alderspensionister i gjennomsnitt har betydelig høyere både

Figur 6.1.1. Gjennomsnittlig finanskapital og gjeld pr. husholdning for pensjonisthusholdninger, husholdninger hvor hovedinntektstaker er 60-66 år og ikke mottaker av folketrygdpensjon og alle husholdninger. 1990. Kroner

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

brutto finanskapital og netto finanskapital enn enslige alderspensjonister. Husholdningsstørrelsen og hovedinntektstakerens alder, kjønn og tidligere inntekt er også de viktigste forklaringene til samvariasjonen mellom husholdningenes finanskapital og størrelsen på pensjonen som hovedinntektstakeren mottar. I 1990 var gjennomsnittlig brutto finanskapital 306 000 kroner for husholdninger som har en hovedinntektstaker som mottar alderspensjon som er større enn minstepensjonen. For husholdninger med en minstepensjonist som hovedinntektstaker var tilsvarende beløp 150 000 kroner.

Også positiv netto finanskapital i andre pensjonisthusholdninger

Uføre- og etterlattepensjonisthusholdningene har lavere brutto finanskapital og høyere gjeld enn alderspensjonisthusholdningene. Begge disse husholdningsgruppene kommer likevel ut med en positiv netto finanskapital. I 1990 utgjorde gjennomsnittlig netto finanskapital for uførepensjonisthusholdningene 46 000 kroner og for etterlattepensjonisthusholdningene 83 000 kroner. Sammenlignet med gjennomsnittet for alle husholdninger, har uføre- og etterlattepensjonisthusholdningene lav gjeld, og dette er viktigste årsak til at disse pensjonistgruppene har høyere netto finanskapital enn landsgjennomsnittet. Størrelsen på gjennomsnittlig brutto finanskapital for disse gruppene avviker ikke mye fra gjennomsnittet for alle husholdninger. I 1991 var gjennomsnittlig brutto finanskapital 150 000 kroner for uførepensjonisthusholdningene, 194 000 kroner for etterlattepensjonisthusholdningene og 173 000 kroner for alle husholdningene i landet.

Uførepensjonisthusholdninger med henholdsvis mannlig og kvinnelig hovedinntektstaker har omtrent like høy brutto finanskapital. Brutto finanskapitalen varierer heller ikke mye med størrelsen på pensjonen som uførepensjonisten mottar. På grunn av forholdsvis stor

gjeld for de husholdningene som mottar størst pensjon, er imidlertid gjennomsnittlig netto finanskapital lavere for disse husholdningene enn for uførepensjonisthusholdningene som har en minstepensjonist som hovedinntektstaker. Størrelsen på finanskapitalen varierer ganske mye med uførepensjonistenes alder. Dette skyldes hovedsakelig store gjeldsforskjeller mellom aldersgruppene. For grupper av uførepensjonisthusholdninger med hovedinntektstaker henholdsvis under 60 år og i alderen 60-66 år var gjennomsnittlig gjeld dobbelt så høy i den yngste som i den eldste aldersgruppen, og husholdningene i den yngste aldersgruppen hadde negativ netto finanskapital i 1990.

Økning både i brutto og netto finanskapital for pensjonisthusholdningene på 1980-tallet

Realverdien av pensjonisthusholdningenes brutto finanskapital har økt på 1980-tallet (tabell 6.1.1). For disse husholdningene har det vært en større økning i brutto finanskapital enn i gjeld, og realverdien av pensjonisthusholdningenes netto finanskapital har økt ganske jevnt i denne perioden. For alderspensjonisthusholdningene har gjennomsnittlig netto finanskapital pr. husholdning økt med knapt 100 000 1990-kroner fra 1982 til 1990, og i samme periode har økningen i gjennomsnittlig netto finanskapital pr. husholdning vært om lag 25 000 1990-kroner både for uføre- og etterlattepensjonisthusholdningene. I 1980-årene har det også vært en økning i realverdien av brutto finanskapital for husholdninger med hovedinntektstaker i alderen 60-66 år og som ikke mottar folketrygdpensjon. En forholdsvis stor gjeldsøkning for disse husholdningene har likevel bidratt til at realverdien av netto finanskapital har endret seg lite i perioden. I gjennomsnitt for alle husholdninger har det på 1980-tallet vært en sterkere økning i gjeld enn i brutto finanskapital, og gjennomsnittlig netto finanskapital har avtatt og blitt enda sterkere negativ.

Tabell 6.1.1. Gjennomsnittlig brutto finanskapital og gjeld pr. husholdning for pensjonisthusholdninger, husholdninger hvor hovedinntektstaker er 60-66 år og ikke er mottaker av folketrygdpensjon og alle husholdninger. 1990-kroner. 1982, 1986 og 1990

	1982		1986		1990	
	Brutto finanskapital	Gjeld	Brutto finanskapital	Gjeld	Brutto finanskapital	Gjeld
Husholdninger hvor inntektstaker er						
Alderspensjonist.....	137 003	19 315	175 787	25 237	244 529	31 805
Uførepensjonist.....	81 105	58 880	124 575	68 283	149 921	103 838
Etterlattepensjonist.....	118 414	64 987	159 641	89 002	193 882	110 872
Husholdninger hvor inntektstaker er 60-66 år og ikke mottaker av folketrygdpensjon	220 021	107 392	347 638	190 719	350 243	236 917
Alle husholdninger	129 890	194 098	171 459	275 090	172 800	288 402

Kilde: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1982, 1986 og 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Enslige forsørgere med overgangsstønad har negativ netto finanskapital

De fleste barnefamilier er i en etableringsfase. Denne fasen er karakterisert ved lav brutto finanskapital og høy gjeld, som følge av lån i forbindelse med anskaffelse av bolig, utdanning etc. For enslige forsørgere med overgangsstønad var gjennomsnittlig brutto finanskapital i 1990 vel 19 000 kroner (tabell 6.1.2). Gjennomsnittlig gjeld var over seks ganger så stor som brutto finanskapital, og gjennomsnittlig netto finanskapital for enslige forsørgere med overgangsstønad var sterkt negativ og lå på omtrent samme nivå som gjennomsnittlig netto finanskapital for alle husholdninger i 1990.

Tabell 6.1.2. Gjennomsnittlig finanskapital og gjeld pr. husholdning for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år. Kroner. 1990

	Brutto finanskapital	Gjeld	Netto finanskapital
Enslige forsørgere med overgangsstønad	19 237	129 881	-110 644
Par med barn 0-10 år	144 641	567 199	-422 558

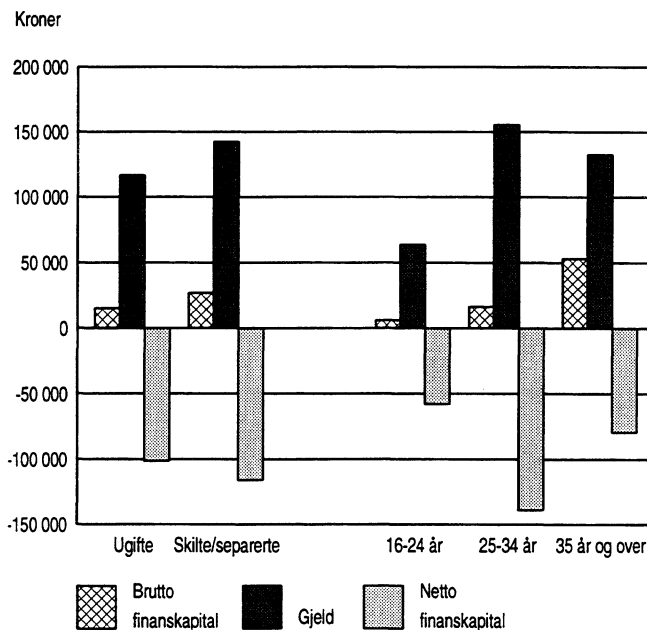
Kilde: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Enslige forsørgere med overgangsstønad har i gjennomsnitt klart lavere gjeld enn både par med barn i alderen 0-10 år og alle enslige forsørgere. I 1990 hadde par med barn i alderen 0-10 år en gjennomsnittlig gjeld pr. husholdning på 567 000 kroner, og for alle enslige forsørgere utgjorde tilsvarende gjeldsbeløp 210 000 kroner (Dahl et al. 1994). For begge disse husholdningsgruppene er netto finanskapitalen enda sterkere negativ enn for enslige forsørgere med overgangsstønad.

Enslige forsørgere med overgangsstønad har forholdsvis lav utdanning (kapittel 3). Sammenlignet med par med barn, har også enslige forsørgere med overgangsstønad sjelden selveid bolig (kapittel 7). Siden gjelden for de fleste unge i etableringsfasen består av studiegjeld og boliggjeld, synes det derfor rimelig at enslige forsørgere med overgangsstønad har lav gjeld sammenliknet med par med barn i samme aldersgruppe. Det er imidlertid ganske nærliggende å anta at den forholdsvis lave gjelden for enslige forsørgere med overgangsstønad ikke er begrunnet i at behovet for utdanning, bolig etc. er dekket for denne befolkningsgruppen. Disse husholdningene har generelt lav inntekt (kapittel 5), og dette gjør det vanskelig for dem å betjene store lån.

Blant enslige forsørgere med overgangsstønad har ugifte enslige forsørgere noe lavere gjeld og ikke så stor negativ netto finanskapital som skilte og separerte enslige forsørgere (figur 6.1.2). De aller yngste enslige forsørgere i alderen 16 til 24 år, har også betydelig lavere gjeld enn de eldre, og blant disse yngste, er ugifte enslige forsørgere sterkere representert enn skilte og separerte enslige forsørgere med overgangsstønad.

Figur 6.1.2. Gjennomsnittlig finanskapital og gjeld pr. husholdning for enslige forsørgere med overgangsstønad i grupper for ekteskapelig status/alder. 1990. Kroner

Kilder: SSBs Inntekts- og formuesundersøkelse 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

7. Materieell velferd

For å belyse pensjonisters og stønadsmottakeres materielle velferd er nyttet opplysninger som i noen grad avspeiler gruppenes realkapitalsituasjon. Dette er opplysninger om eie av bolig og boligforhold, og om eie av øvrige materielle goder, som fritidshus og bil (boks 7a). Mange vil likevel hevde at materieell velferd avhenger av flere faktorer enn de som er spesifisert her. Blant disse er trolig inntekt og finanskapital de viktigste faktorene, og vi minner derfor også om resultatene i kapitlene 5 og 6 som gir en oversikt over pensjonisters og stønadsmottakeres inntekter og finanskapital.

7.1 Boligforhold

Boligforholdene påvirker husholdningenes materielle velferd og levekår på mange måter. For de husholdningene som eier sin egen bolig, er boligen en del av formuen. Disse husholdningene kan eventuelt ta opp lån med pant i boligen, og boligen kan således nyttes til å skaffe andre materielle goder eller dekke forbruksbehov i husholdningen. Til leide boliger er det derimot som oftest knyttet liten eller ingen boligformue. Noen av de leide boligene, for eksempel framleieboligene, kan også representere usikre vilkår og boforhold for de husholdningene som leier en slik bolig.

(Boks 7a)

Opplysningene i dette kapitlet er fra Statistisk sentralbyrås Levekårsundersøkelse 1991. Levekårsundersøkelsen er en utvalgsundersøkelse, og det er her nyttet opplysninger fra hovedutvalget og fra ett av tilleggsutvalgene ved undersøkelsen. Hovedutvalget er trukket blant personer som var 16 år og eldre ved utgangen av 1990 og som var bosatt utenfor institusjon. Tilleggsutvalget omfatter enslige forsørgere, og dette utvalget er trukket blant personer som mottok utvidet barnetrygd som enslig forsørger ved utgangen av 1990, det vil si enslige forsørgere med barn i alderen 0-15 år. Til disse to utvalgene er knyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre for å skille ut de som er pensjonister og enslige forsørgere med overgangsstonad.

En del av opplysningene i levekårsundersøkelsen gjelder ikke bare den personen som er intervjuet, men hele husholdningen til denne personen. Opplysningene om bolig og materielle goder i dette kapitlet er eksempler på opplysninger som gjelder hele husholdningen.

Ved levekårsundersøkelsen er nyttet begrepet familiefase. Dette kjennemerket grupperer de personene som er intervjuet i det vesentlige etter alder, samlivsstatus og om personen har barn. I tillegg har vi her nyttet opplysninger om barns alder og om type stønad for å gruppere personene i følgende familiefaser:

Enslig forsørger med overgangsstonad: Mor eller far som bor alene med barn og hvor moren eller faren mottar overgangsstonad fra folketrygden. Overgangsstonaden faller som oftest bort når yngste barn er rundt 10 år.

Enslig forsørger: Mor eller far som bor alene med barn i alderen 0-15 år.

Par med barn i alderen 0-10 år: Gifte og samboende par med barn i alderen 0-10 år. Samboere med barn er således ikke regnet som enslige forsørgere.

Ved presentasjonen av statistikkresultatene har vi for personer (mødre og fedre) som er gruppert i familiefasen par med barn i alderen 0-10 år for korthets skyld nyttet betegnelsen par med barn i alderen 0-10 år, og tilsvarende korte betegnelse er innført for ensligforsørgergruppene.

Alders-, uføre- og etterlattepensjonist: Se definisjon i boks 1.3a, kapittel 1. Bare pensjonister som har mottatt pensjon i *hele* året 1990 er regnet med.

Tabell 7.1.1. Boforhold for pensjonister, personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 16 år og over. Prosent. 1991

	Alders- pensjo- nister	Uføre- pensjo- nister	Etterlatte- pensjo- nister	Personer 60-66 år som ikke mottar folketrygd- pensjon	Alle personer 16 år og over
Andel som					
Eier boligen (selveier)	62	58	82	77	71
Leier bolig (med/uten innskudd, tjenestebolig, framleie e.l.)	13	15	-	8	15
Bor moderne	85	89	100	94	90
Bor svært romslig	64	60	85	67	37

Kilde: SSBs Levekårsundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Siden vi bruker mye tid i eller ved boligen, er også vår velferd sterkt påvirket av boligstandard og miljøet i og rundt boligen. I 1990 brukte vi i gjennomsnitt drøyt 15 timer pr. døgn i eller ved boligen (Statistisk sentralbyrå 1992b), og dette timetallet er enda høyere for de eldre i befolkningen.

Selveid bolig er mindre vanlig blant alders- og uførepensjonistene enn blant etterlattepensjonistene

Om lag seks av ti alders- og uførepensjonister bodde i selveid bolig i 1991. Andelen selveiere i disse pensjonistgruppene er lavere enn generelt i befolkningen. Av alle personer 16 år og over bodde sju av ti i selveid bolig, og blant personer i alderen 60-66 år, det vil si blant personer som er i alderen rett før pensjonsalderen, var andelen selveiere enda noe høyere.

Blant etterlattepensjonistene er andelen selveiere svært høy. Vel åtte av ti av disse pensjonistene bodde i selveid bolig i 1991. Disse resultatene synes å underbygge det inntrykk som er skapt tidligere av at etterlattepensjonistene er en forholdsvis ressurssterk gruppe. I tillegg til å arve pensjon som sammen med relativt høye arbeids- og kapitalinntekter gir et godt økonomisk utkomme for mange, sitter etterlattepensjonistene rimelig nok igjen med den boligen som tidligere var felles for ektefellene.

Andre boformer enn selveid bolig, er eie av bolig gjennom borettslag e.l., leid bolig og annen boform (boks 7.1a). I 1991 bodde 11 prosent av alle personer 16 år

og over i bolig som var eid gjennom borettslag e.l., 15 prosent bodde i leid bolig, og 3 prosent hadde annen boform.

Blant alderspensjonistene bodde 13 prosent i leid bolig i 1991, og de tre boformene, utenom selveierformen, var omtrent like vanlige for disse pensjonistene. Blant uførepensjonistene hadde 15 prosent leid bolig og bare 8 prosent hadde annen boform. Ingen av etterlattepensjonistene bodde i leid bolig i 1991, og bare 3 prosent hadde annen boform. I disse resultatene er ikke inkludert opplysninger for eldre og funksjonshemmede som bor i institusjon.

Under halvparten av de eldste alderspensjonistene bor i selveid bolig

Særlig blant de eldste alderspensjonistene er det forholdsvis få som eier sin egen bolig. Bare 47 prosent av de som er 80 år eller eldre bodde i selveid bolig i 1991. Denne lave selveierandelen blant de eldste kan skyldes at disse aldri har eid boligen sin eller at de mot slutten av livet går over fra å være selveier til å velge andre boformer, for eksempel leid bolig. I Bysveen og Knutsen (1984) er det vist at andelen selveiere stabiliserer seg i 45-årsalderen, men at også noen går over fra å eie til å leie bolig etter at de har fylt 60 år.

Blant de eldste alderspensjonistene er det, relativt sett, flere kvinner enn menn. Den forholdsvis lave andelen med selveid bolig blant de eldste pensjonistene kan derfor delvis forklare at færre kvinnelige enn mannlige alderspensjonister bor i selveid bolig. Blant kvinner med alderspensjon var bare 56 prosent selveiere i 1991, mens tilsvarende andel var 70 prosent blant menn med alderspensjon. Det er rimelig at selveid bolig også er mest vanlig blant de som har høy inntekt, og som vist i kapittel 5, har menn med alderspensjon gjennomgående mye høyere inntekt enn kvinner med alderspensjon. I gjennomsnitt for alle alderspensjonistene er imidlertid andelen med selveid bolig omtrent like stor blant minstepensjonistene som blant pensjo-

Boks 7.1a

Hovedgrupper av boformer:

- eier boligen (selveid bolig)
- eier boligen gjennom borettslag, aksjeselskap e.l.
- leier bolig med eller uten innskudd, på framleie, tjenestebolig e.l. (leid bolig)
- annen boform, f.eks. trygdebolig, kårbolig etc.

nistene med større pensjon enn minstepensjon, til tross for at både kvinner, eldre pensjonister og pensjonister med lav inntekt er overrepresentert blant minstepensjonistene. Dette kan trolig best forklares med at minstepensjon er mer vanlig blant pensjonistene i spredtbygde strøk enn i byer og tettsteder, og at selveid bolig også er en mer vanlig boform i spredtbygde strøk enn i urbane strøk.

Blant uførepensjonistene er det noen flere med selveid bolig blant de i alderen 60-66 år enn blant de som er yngre enn 60 år. Kvinner er også oftere selveiere enn menn, og selveierandelen for kvinner og menn med uførepensjon var henholdsvis 62 prosent og 51 prosent i 1991. Blant uførepensjonistene har imidlertid størrelsen på pensjonen liten betydning for andelen selveiere.

Pensjonistene har stort sett god boligstandard

Det er generelt god boligstandard i Norge. Hele 90 prosent av alle personer 16 år og over og 94 prosent av alle personer i alderen 60-66 år bodde moderne i 1991 (boks 7.1b). Boligstandarden er god også for pensjonistene. Sammenlignet med befolkningen generelt, og befolkningen i alderen rett før pensjonsalderen, er det noen færre blant alders- og uførepensjonistene og flere blant etterlattepensjonistene som bor moderne (tabell 7.1.1).

Andelen alderspensjonister som bor moderne er høyere blant de yngste enn blant de eldste pensjonistene. I 1991 bodde 89 prosent av alderspensjonistene i alderen 67-74 år moderne, mot 77 prosent blant de i alderen 80 år og over. Selv om noen skifter bolig også etter at de er blitt pensjonister, blir de fleste alderspensjonistene boende i den boligen som de etablerte seg i eller flyttet til i yngre alder. For disse eldre boligene er boligstandarden som oftest lavere enn det som er vanlig for nyere boliger. Andelen alderspensjonister som bor moderne, er ellers ikke forskjellig for menn og kvinner, og heller ikke forskjellig for pensjonister med henholdsvis minstepensjon og større pensjon enn minstepensjon.

Andelen uførepensjonister som bor moderne, er noe høyere blant de eldste, det vil si blant pensjonistene i alderen 60-66 år, enn blant de yngre uførepensjonistene. Som vist i kapittel 5 er det ikke store forskjeller i inntekt mellom disse pensjonistgruppene, men forskjellen i boligstandard mellom gruppene kan ha sammenheng med at mange av de eldste uførepensjonistene har rukket å etablere seg i en bolig med forholdsvis bra standard før de ble uføre, mens dette ikke er vanlig blant de yngre uførepensjonistene. Blant uførepensjonistene er det også, relativt sett, flere menn enn kvinner, og færre minstepensjonister enn pensjonister med større pensjon som bor moderne, men disse forskjellene er små.

Boks 7.1b

I denne framstillingen er god boligstandard kjennetegnet ved opplysninger som angir om boligen er moderne eller svært romslig. Følgende definisjoner er nyttet:

Moderne bolig: En bolig er regnet som moderne dersom boligen har bad og WC, og ingen kalde eller fuktige rom.

Svært romslig bolig: En husholdning som består av to eller flere personer er regnet å bo svært romslig dersom det er minst dobbelt så mange rom som personer i boligen. En enslig (enpersonhusholdning) er regnet å bo svært romslig dersom det er minst tre rom i boligen. (I tallet på rom er ikke inkludert kjøkken, bad og entre).

Pensjonistene bor oftere i svært romslig bolig enn befolkningen generelt. I 1991 bodde 64 prosent av alderspensjonistene og 60 prosent av uførepensjonistene svært romslig. Blant etterlattepensjonistene var tilsvarende andel hele 85 prosent, mens bare 37 prosent av alle personer 16 år og over bodde i svært romslig bolig (tabell 7.1.1).

De fleste vil trolig oppfatte det som fordelaktig å bo svært romslig, selv om det for enkelte eldre eller funksjonshemmede kan være problemfylt å holde en slik bolig i orden og ved like. En svært romslig bolig er definert ved forholdet mellom antall rom og antall personer som bor i boligen. For de boligene som har forholdsvis små rom, vil likevel ikke boligarealet være særlig stort selv om boligen er klassifisert som svært romslig.

Siden de fleste pensjonisthusholdningene er små husholdninger på bare en eller to personer (kapittel 5), blir mange av disse husholdningene registrert med romslig bolig ut fra den definisjon vi har nyttet her. Boforholdsundersøkelsen 1988 viste at blant en- og topersonhusholdningene bodde rundt 60 prosent i boliger med henholdsvis minst tre eller fire rom, det vil si i svært romslig bolig etter vår definisjon. Av trepersonhusholdningene bodde bare 16 prosent i boliger med seks rom eller mer, og blant husholdningene på fire personer eller mer var tilsvarende andel enda mindre. Dette skyldes at det totalt sett finnes forholdsvis få boliger med mange rom. I 1988 ble det registrert at bare 20 prosent av boligene i landet hadde 6 rom eller mer (Statistisk sentralbyrå 1990b).

For undergrupper av alders- og uførepensjonister synes andelen av pensjonister som har svært romslig bolig å følge omtrent samme mønster som andelen av pensjonister som har moderne bolig. Blant alderspensjonistene er det færre av de eldre enn av de yngre pensjonistene som bor svært romslig, mens kjønn og pensjonsstørrelse betyr lite for om alderspensjonistene bor svært romslig eller ikke. Blant uførepensjonistene

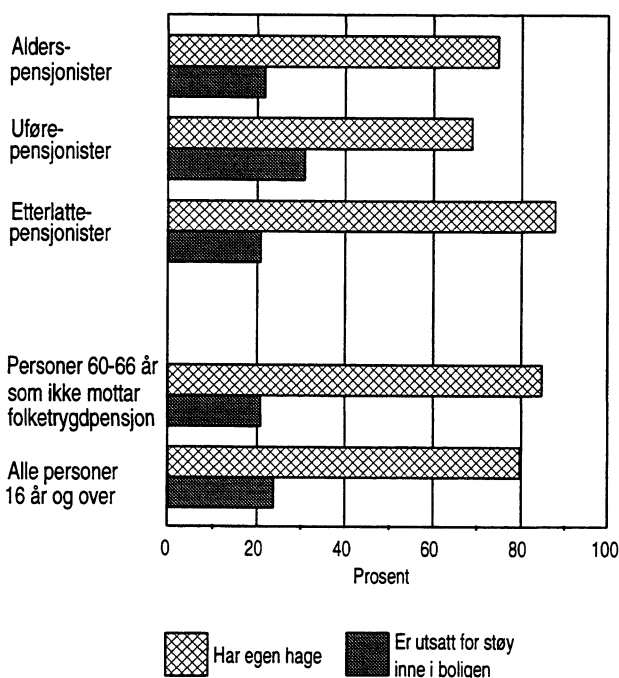
er det flere av de i alderen 60-66 år som bor svært romslig enn av de i alderen under 60 år. Andelen som bor svært romslig er ellers lavere blant kvinnelige enn blant mannlige uførepensjonister, og også lavere blant pensjonistene med minstepensjon enn blant de med større pensjon.

Nesten ni av ti etterlattepensjonister har egen hage

På samme måte som boformen og boligstandardens påvirker levekårene, er også miljøet i og rundt boligen av betydning for vår velferd. Vi bruker mye tid i eller ved boligen, og boligen er et viktig sted for hvile og rekreasjon. Mange vil derfor kunne ha glede av å ha egen hage, og en bolig som er lite utsatt for støy er å foretrekke framfor en sterkt støybelastet bolig.

Etterlattepensjonistene har oftere egen hage enn befolkningen generelt. I 1991 hadde 88 prosent av etterlattepensjonistene egen hage, og blant alle personer 16 år og over var tilsvarende andel 80 prosent. Egen hage forekommer noe sjeldnere blant alders- og uførepensjonistene. I 1991 hadde 75 prosent av alderspensjonistene og 69 prosent av uførepensjonistene egen hage. Disse resultatene synes rimelige sett i sammenheng med hvilke grupper som har selveid bolig. Mange med selveid bolig har egen hage, og for pensjonistgruppene har vi tidligere påvist et likeartet mønster når det gjelder andelen som har selveid bolig.

Figur 7.1.1. Bomiljø for pensjonister, personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 16 år og over. Prosent. 1991

Kilder: SSBs Levekårsundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Uførepensjonister er noe oftere utsatt for støy inne i boligen enn andre pensjonister

Det å være utsatt for støy inne i boligen kan være både ubehagelig og sjenerende. Om en bolig er mye støyutsatt eller ikke, er for en stor del avhengig både av boligens lokalisering og tekniske standard.

Uførepensjonistene er noe oftere utsatt for støy inne i boligen enn andre pensjonister, men forskjellene er ikke store. I 1991 var vel 30 prosent av uførepensjonistene utsatt for støy inne i boligen, mens tilsvarende andel var vel 20 prosent både blant alders- og etterlattepensjonistene. Andelen som er utsatt for støy inne i boligen, er ikke særlig forskjellig for pensjonistene sammenlignet med befolkningen generelt. I 1991 var 24 prosent av alle personer 16 år og over utsatt for støy inne i boligen.

Svært få enslige forsørgere med overgangsstønad eier sin egen bolig

Selveid bolig er en sjelden boform for enslige forsørgere med overgangsstønad. Dette gjelder både ved sammenligning med pensjonistene og med befolkningen generelt. I 1991 bodde bare 24 prosent av alle enslige forsørgere med overgangsstønad i selveid bolig, og tilsvarende andel var vel 70 prosent blant befolkningen generelt. Selveierandelen for enslige forsørgere med overgangsstønad er lav, også sammenlignet med par med barn i samme aldersgruppe og med alle enslige forsørgere. I 1991 bodde 78 prosent av par med barn i alderen 0-10 år i selveid bolig, og for alle enslige forsørgere var selveierandelen 39 prosent.

Eie av bolig gjennom borettslag e.l. er like vanlig som selveid bolig blant enslige forsørgere med overgangsstønad. Leid bolig er likevel mest vanlig blant enslige forsørgere med overgangsstønad, og denne boformen er langt vanligere blant disse husholdningene enn ellers i befolkningen. Nesten halvparten av alle enslige forsørgere med overgangsstønad bodde i leid bolig i

Tabell 7.1.2. Boforhold for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år. Prosent. 1991

	Enslige forsørgere med overgangsstønad	Par med barn 0-10 år
Andel som Eier boligen (selveier)	24	78
Leier bolig (med/uten innskudd, tjenestebolig, framleie e.l.)	48	11
Bor moderne	77	91
Bor svært romslig	13	8

Kilde: SSBs Levekårsundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

1991, mens andelen med leid bolig utgjorde 11 prosent blant par med barn 0-10 år, og 15 prosent blant befolkningen generelt.

Den lave selveierandelen blant enslige forsørgere med overgangsstønad er ikke overraskende. Som vist tidligere, er dette en ressurs svak gruppe (kapitlene 3-6). Enslige forsørgere med overgangsstønad er også noe overrepresentert i de større byene, og selveide boliger forekommer sjeldnere i større byer enn ellers i landet.

Selveierandelen blant enslige forsørgere med overgangsstønad er høyere blant eldre enn blant yngre stønadsmottakere. Bare 14 prosent av de som er under 25 år, eide sin egen bolig i 1991. Tilsvarende andel var henholdsvis 25 prosent for de i alderen 25-34 år, og 34 prosent for de i aldersgruppen 35 år og eldre. De eldre er også oftere skilte eller separerte enn de yngre, og blant de før-gifte og ugifte var selveierandelen henholdsvis 32 og 19 prosent i 1991. Resultatene kan tyde på at en del av de som har vært gift og som gjennomgående er noe eldre og mer etablerte enn de yngre, enten bor i en tidligere felles bolig fra før ekteskapet ble oppløst, eller at de ved samlivsbruddet har kommet ut med en boligformue som de har kunnet relassere i en selveid bolig. Det er likevel grunn til å framheve at det også blant de før-gifte er mange som leier bolig.

Enslige forsørgere med overgangsstønad har bra boligstandard.....

Også for enslige forsørgere med overgangsstønad er det mest vanlig å bo i moderne bolig. Det er likevel noen færre blant disse som bor moderne enn blant par med barn i alderen 0-10 år. I 1991 bodde nesten åtte av ti enslige forsørgere med overgangsstønad i moderne bolig, og denne andelen var omtrent like høy blant alle enslige forsørgere. Blant par med barn i alderen 0-10 år tilsvarte andelen landsgjennomsnittet, det vil si at ni av ti av disse parene bodde i moderne bolig. Andelen enslige forsørgere med overgangsstønad som bor moderne varierer lite med stønadsmottakerens alder, men det er noen flere blant de førgifte enn blant de ugifte som bor i moderne bolig.

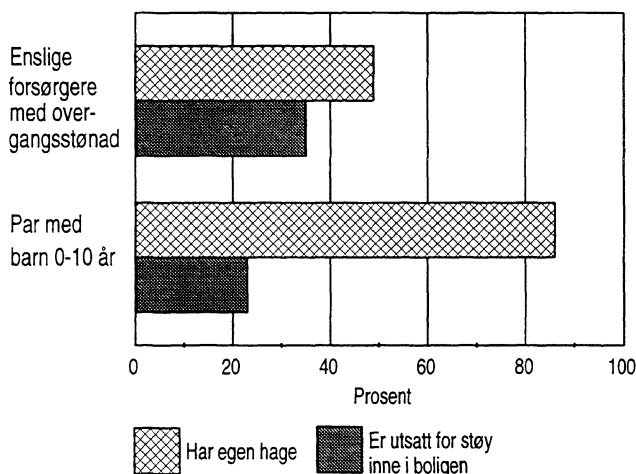
Enslige forsørgere med overgangsstønad har oftere svært romslig bolig enn par med barn i samme aldersgruppe, men de kommer dårlig ut sammenlignet med alle enslige forsørgere. I 1991 bodde 13 prosent av alle enslige forsørgere med overgangsstønad svært romslig. Tilsvarende andel var 8 prosent blant par med barn i alderen 0-10 år, og 23 prosent blant alle enslige forsørgere. Andelen enslige forsørgere med overgangsstønad som bor svært romslig, varierer verken med alder eller ekteskapelig status.

...men de har dårligere bomiljø enn andre

Det å ha egen hage må være positivt for alle husholdninger med barn. Barna, og spesielt de små barna, har således en forholdvis trygg lekeplass ute. Dette godet

er imidlertid svært skjevt fordelt blant husholdningene med barn, og enslige forsørgere kommer dårligst ut. Blant enslige forsørgere med overgangsstønad hadde bare 49 prosent egen hage i 1991, mens tilsvarende andel var hele 86 prosent blant par med barn i alderen 0-10 år og 59 prosent blant alle enslige forsørgere.

Figur 7.1.2. Bomiljø for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år. Prosent. 1991

Kilder: SSBs Levekårsundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Utsatthet for støy inne i boligen er også mer vanlig blant enslige forsørgere med overgangsstønad enn blant par med barn i samme aldersgruppe. Blant enslige forsørgere med overgangsstønad var 35 prosent utsatt for støy inne i boligen i 1991, og tilsvarende andel for alle enslige forsørgere var bare litt lavere. Blant par med barn i alderen 0-10 år var 23 prosent utsatt for støy inne i boligen, og denne andelen tilsvarte gjennomsnittet for alle personer 16 år og over.

7.2 Andre materielle goder

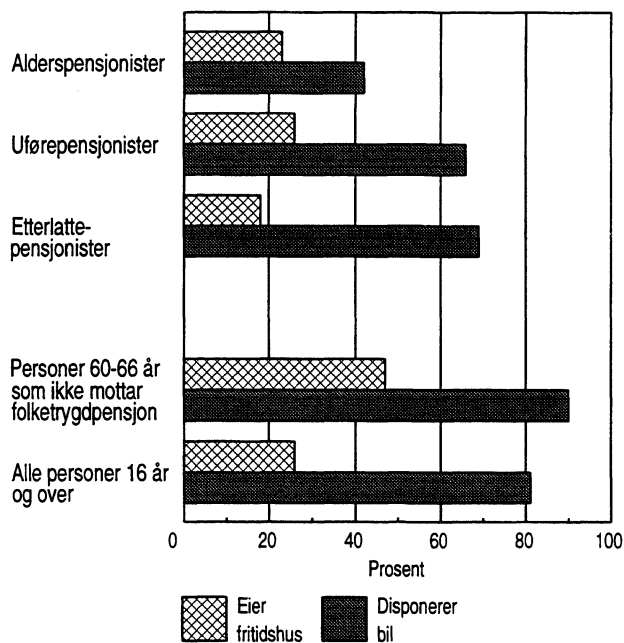
Det å eie fritidshus eller disponere bil påvirker husholdningenes levekår på flere måter. Fritidshuset er et gode som husholdningen kan dra nytte av i sin fritid, mens bilen for mange husholdningers del, vil kunne bidra til at en del dagligdagse gjøremål lettere kan utføres. I det følgende har vi fokusert på eie av fritidshus og bil blant pensjonister og enslige forsørgere med overgangsstønad. Som i avsnitt 7.1 er disse dataene fra Levekårsundersøkelsen 1991, og vi minner om at opplysningene om fritidshus og bil gjelder hele husholdningen og ikke bare den person som er intervjuet ved undersøkelsen (boks 7a). I framstillingen nedenfor har vi for korthets skyld nyttet uttrykk som for eksempel andelen alderspensjonister som eier fritidshus. Med dette uttrykket menes da egentlig andelen alderspensjonister i husholdninger som eier fritidshus.

En av fire uførepensjonister eier fritidshus

Blant pensjonistene er det flest blant uførepensjonistene som eier fritidshus. I 1991 eide 26 prosent av uførepensjonistene fritidshus, og andelen med fritidshus var like høy blant uførepensjonistene som blant befolkningen generelt. Blant alders- og etterlattepensjonistene var tilsvarende andel noe lavere, henholdsvis 23 prosent og 18 prosent, mens nesten halvparten av alle personer i alderen rett før pensjonsalder eide fritidshus i 1991.

Figur 7.2.1. Materielle goder for pensjonister, personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 16 år og over. Prosent. 1991

Kilder: SSBs Levekårsundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

Blant alderspensjonistene avtar andelen som eier fritidshus med økt alder for pensjonistene. Flere av de mannlige enn av de kvinnelige alderspensjonistene eier fritidshus, og det er også flere som eier fritidshus blant pensjonistene som har større pensjon enn minstepensjon, enn blant de som har minstepensjon. Andelen med fritidshus blant uførepensjonistene varierer lite med alder. Blant uførepensjonistene er det ellers flere kvinner enn menn, og også noen flere minstepensjonister enn pensjonister med større pensjon som eier fritidshus.

Bare fire av ti alderspensjonister disponerer bil

Bare vel 40 prosent av alderspensjonistene disponerte bil i 1991. Andelen som disponerte bil var vesentlig høyere blant uføre- og etterlattepensjonistene, nær 70 prosent, og til sammenligning var landsgjennomsnittet om lag 80 prosent i 1991.

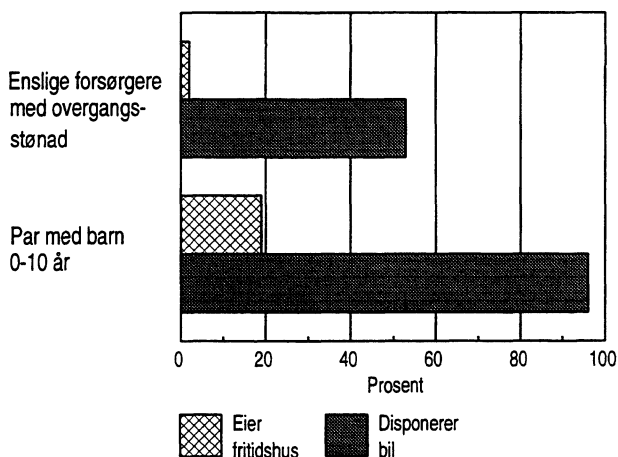
Det at så få alderspensjonister disponerer bil, sammenlignet med andre pensjonister, skyldes kanskje at en del av alderspensjonistene har et forholdsvis beskjedent behov for bil. En del av de eldste alderspensjonistene vil også ha begrensede muligheter til selv å kjøre og ta hånd om en bil. Andelen alderspensjonister som disponerer bil er langt lavere blant eldre enn blant yngre pensjonister, og også lavere blant kvinner enn blant menn. Blant undergrupper av uførepensjonister er det bare små forskjeller i andelen pensjonister som disponerer bil, men de eldre pensjonistene disponerer bil noe oftere enn de yngre.

Få med fritidshus eller bil blant enslige forsørgere med overgangsstønad

Når det gjelder eie av fritidshus og bil, kommer enslige forsørgere med overgangsstønad svært dårlig ut sammenlignet både med befolkningen generelt og med par med barn i samme alder.

Bare 2 prosent av enslige forsørgere med overgangsstønad eide fritidshus i 1991. Blant par med barn i alderen 0-10 år var tilsvarende andel 19 prosent, og blant alle enslige forsørgere 9 prosent. Andelen som disponerer bil er også veldig lav blant enslige forsørgere med overgangsstønad. I 1991 disponerte bare 53 prosent av disse husholdningene bil, mens det å disponere bil er svært vanlig for andre barnefamilier. Blant par med barn i alderen 0-10 år disponerte 96 prosent bil i 1991, og blant alle enslige forsørgere var tilsvarende andel 70 prosent.

Figur 7.2.2. Materielle goder for enslige forsørgere med overgangsstønad og par med barn 0-10 år. Prosent. 1991

Kilder: SSBs Levekårsundersøkelse 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre.

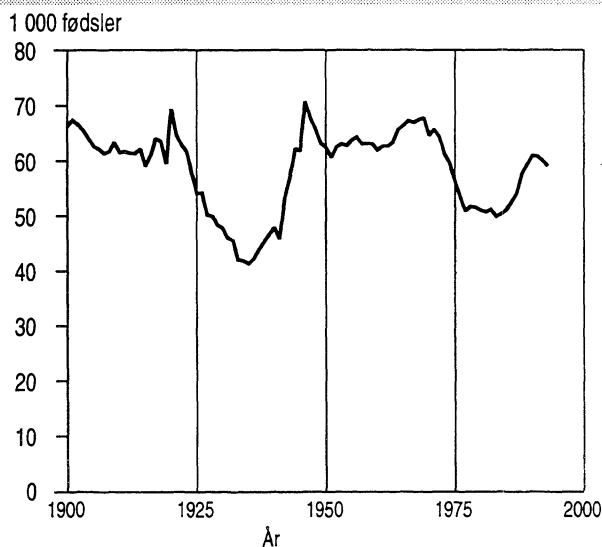
8. Den framtidige veksten i utgiftene til alders- og uførepensjon

En rekke forhold gjør det mulig å si mye om utviklingen i folketrygdens utgifter i flere tiår framover. De som blir pensjonister selv om 60-70 år, er allerede født. Av figur 8.1 framgår det at antall fødsler har variert mellom 40 000 og 70 000 pr. år i dette århundret. I tillegg har levealderen økt, slik at de store etterkrigskullene vil gi en markert og betydelig "eldrebølge" etter år 2010.

Videre ligger det innbakt i folketrygden en opptrapping av tilleggspensjonene langt inn i neste århundre. Disse to forholdene, de store etterkrigskullene og opptrappingen av pensjonsytelsene, vil føre til en kraftig økning i finansieringsbyrden for den yrkesaktive befolkningen etter år 2010. Vi prøver i dette kapitlet å belyse hvordan utviklingen vil bli under rimelige forutsetninger, og i hvilken grad det er mulig å påvirke utviklingen.

Spesielt forsøker vi å belyse utviklingen i skattetrykket som følge av endringer i folketrygdens utgifter og i den yrkesaktive befolkningen. Vi har tatt utgangspunkt i en antakelse om at folketrygden er skattefinansiert

Figur 8.0. Antall fødsler pr. år. Kohortstørrelser

og at pensjonister betaler skatt, men i mindre grad enn yrkesaktive. Vi har derfor beregnet en hypotetisk pensjonsavgift for hvert enkelt år gitt ved:

$$(1) \quad S_t = P_t / (L_t + 0,5 \cdot P_t)$$

hvor S er pensjonsavgiften, P er samlede utgifter til alders- og uførepensjon og L er samlede lønnsinntekter. Fram mot år 2010 vil folketrygdens utgifter øke, knyttet til en opptrapping av tilleggspensjonene, mens tallet på pensjonister vil endre seg lite (gitt at tilgangen av uføre holder seg lav). Samtidig vil arbeidsstyrken øke, slik at denne pensjonsavgiften bare øker moderat fra rundt 14 prosent i dag til 16 prosent i år 2010.

Etter år 2010 vil tallet på pensjonister begynne å øke betydelig, samtidig som veksten i arbeidsstyrken stopper opp. Den beregnede pensjonsavgiften vil måtte øke fra anslagsvis 16 prosent i år 2010 til snaut 23 prosent i år 2040. Etter dette vil pensjonsavgiften stabilisere seg på dette nivået hvis blant annet samlet fruktbarhetstall (antall barn hver kvinne får) holder seg rundt 1,89 og levealderen og pensjonsalderen ikke endres ytterligere. Det knytter seg imidlertid stor usikkerhet til disse beregningene. Ved å endre en og en faktor innenfor rimelige grenser vil ikke hovedbildet endre seg vesentlig. Imidlertid kan et sammenfall av flere heldige eller uheldige omstendigheter gi helt andre konklusjoner.

Vi har blant annet sett på et "aldringsalternativ" med lavere fruktbarhet, ingen innvandring, levealderen øker sterkere og tilgangen av uføre holder seg på det høye nivået fra 1989. Den beregnede pensjonsavgiften vil da raskt passere 35 prosent rundt midten av neste århundre. Motstykket er et "vekstalternativ" med økt fruktbarhet, høyere nettoinnvandring og svakere vekst i levealderen. I tillegg er det forutsatt at tilgangen av uføre holder seg på dagens lave nivå, at yrkesdeltakingen for menn øker til nivået fra 1987 og at kvinner får samme yrkesdeltaking som menn. I en slik situasjon vil den beregnede pensjonsavgiften forbli uendret, og i forhold til alders- og uførepensjonen vil ikke eldrebølgen utgjøre noe vesentlig problem.

En økning i pensjonsavgiften kan også unngås hvis tilleggspensjonene i folketrygden avvikles gradvis. Dette kan gjøres ved å la grunnbeløpet fortsette å vokse saktere enn lønnsnivået, samtidig som særtillegget økes slik at minstepensjonen opprettholdes. Med en årlig forskjell på 1-2 prosent mellom lønnsvekst og justering av grunnbeløpet vil pensjonssystemet i praksis bare bestå av minstepensjonen i løpet av første halvdel av neste århundre. Pensjonene vil da ligge noe under dagens nivå og betydelig under det som er antydnet i for eksempel regjeringens siste langtidsprogram. De reduserte ytelsene vil være nok til å kompensere for nedgangen i forsørgelsesraten, det vil si antall yrkesaktive per pensjonist. Innbakt i dette ligger at minstepensjonistene relativt sett vil ha samme inntekt i forhold til en gjennomsnittlig lønnstaker. Avvikles tilleggspensjonene på denne måten, kan pensjonsavgiften holdes uendret selv uten bedringer i for eksempel fruktbarheten eller yrkesdeltakingen.

8.1 Beregning av pensjoner

Alders-, uføre- og etterlattepensjonen i folketrygden har et tosidig siktemål. Dels skal pensjonen sikre alle pensjonister en anstendig minsteinntekt. Dels skal de yrkesaktive oppnå en pensjon som står i rimelig forhold til arbeidsinntekten. Oppfyllelse av de to målene er løst ved at pensjonene består av to deler, en minstepensjon til alle uansett yrkestilknytning og en tilleggspensjon som opparbeides på grunnlag av arbeidsinntekter i yrkesaktiv alder. Sammenhengen mellom tilleggspensjonene og tidligere arbeidsinntekter har i stor grad form av rettigheter som ikke uten videre kan fjernes. En forståelse av beregningsreglene for tilleggspensjon er derfor viktig for å kunne forstå utviklingen i folketrygdens utgifter.

Beregningen av pensjonsytelser og pensjonsrettigheter i folketrygden er knyttet til *grunnbeløpet* (G), som i 1993 hadde en gjennomsnittsverdi på 37 033 kroner. Ytelsene til alders-, uføre og etterlattepensjon fra folketrygden er i hovedsak satt sammen av tre komponenter:

$$(2) \quad \text{Pensjon} = \text{grunnpensjon} + \text{maksimum} \\ (\text{særtilllegg, tilleggspensjon})$$

Pensjonister som er gift med en pensjonist mottar en grunnpensjon på 0,75G, mens øvrige pensjonister mottar en grunnpensjon på 1G. Med noen unntak er særtillegget på 0,605G (1994). Summen av grunnpensjonen og særtillegget utgjør minstepensjonen, som er den ytelsen alle pensjonister er sikret. Særtillegget avkortes krone for krone mot tilleggspensjonen, og kommer følgelig bare minstepensjonistene til gode. Tilleggspensjonen beregnes i hovedsak etter følgende formel:

$$(3) \quad \text{Tilleggspensjon} = G \cdot \text{tilleggsprosenten} \\ \cdot \text{sluttpoengtallet} \cdot (\text{poengår}/40)$$

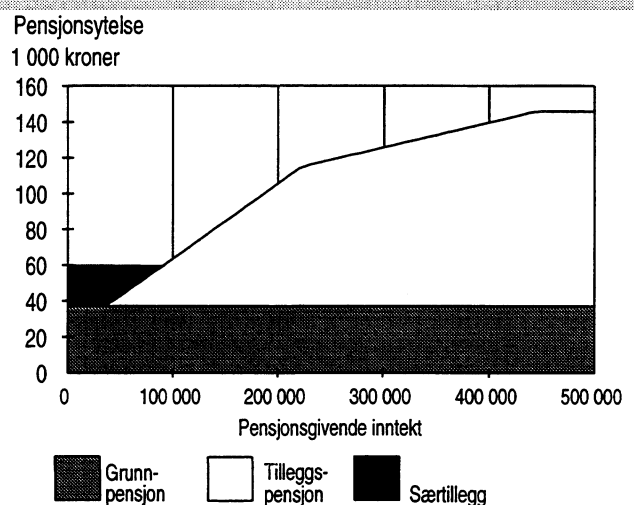
Tilleggsprosenten angir grovt sett hvor mange øre tilleggspensjonen øker når tidligere arbeidsinntekter i gjennomsnitt var en krone høyere. Tilleggsprosenten er 45 prosent for poengår opptjent før 1992 og 42 prosent for senere år. *Sluttpoengtallet* og *poengår* er to størrelser som beregnes i forhold til pensjonsgivende inntekt, som omfatter lønn, næringsinntekt, sykelønn, ledighetstrygd og lønnet svangerskapspermisjon. Pensjonspoeng beregnes for hvert år man er i alderen 17 til 69 ut fra pensjonsgivende inntekt samme år, ved følgende formel:

$$(4) \quad \text{Pensjonspoeng} = (\text{Inntekt} - G) / G$$

Inntekter utover 12G inngår ikke i beregningen av pensjonspoeng og inntekter mellom 6G og 12G deles med tre ganger grunnbeløpet (inntil 1992 mellom 8G og 12G). Dette utgjør henholdsvis et skråtak og et absoluttak for opptjeningen av pensjonsrettigheter, og bestemmer sammen med grunnbeløpet hva maksimalpensjonen vil være. Sluttpoengtallet er gjennomsnittet av de 20 beste positive pensjonspoengene, den såkalte besteårs-regelen, og er dermed et uttrykk for inntektsnivået i de beste inntektsårene. Poengår er antall positive pensjonspoeng, det vil si antall år hvor pensjonsgivende inntekt oversteg 1G. Er poengår større enn 40, settes poengår til 40. Figur 8.1.1. oppsummerer forholdet mellom pensjonsgivende inntekt som yrkesaktiv og pensjonsytelsene som alderspensjonist, under visse strenge betingelser.

Det er bare pensjonsgivende inntekter fra og med folketrygdens opprettelse i 1967 som inngår i beregningen av tilleggspensjonene. Personer født før 1937 har dermed ikke muligheten til å oppnå 40 poengår og full pensjonsopptjening. Dette motvirkes av *overkompen-*

Figur 8.1.1. Pensjoner etter inntekt¹

¹ Konstant lønnsnivå og grunnbeløp. Grunnbeløp = 37 033 kroner
Enslig pensjonist med tilstrekkelig antall poengår

sasjonsregelen som sier at tilleggspensjonen ikke skal deles med 40, men med antall mulige poengår for personer født i årene 1917 til 1936 (som tilsvarer fødselsår minus 1897). For personer født før 1917 deles antall poengår med 20. Overkompensasjonsregelen gjelder bare for den delen av sluttpoenget som ikke overskrider 4.

En del personer tilstås pensjonspoeng på annet grunnlag enn pensjonsgivende inntekt. Uførepensjonister får tildelt et beregnet pensjonspoeng for hvert år fra personen ble ufør og fram til personen blir 67 år (antatt pensjonsalder). Uførepoenget beregnes i forhold til tidligere arbeidsinntekter, og er en erstatning for de pensjonspoengene den trygdede ville tjent om han ikke var blitt ufør. Kvinner (og menn) med omfattende omsorgsoppgaver er fra og med 1992 sikret et pensjonspoeng på minimum 3 i de årene de har slike omsorgsoppgaver. Hjemmeværende mødre med barn under 7 år vil utgjøre hovedtyngden av de som får omsorgspoeng.

Enker (og enkemenn) kan velge mellom egen tilleggspensjon eller 55 prosent av summen egen tilleggspensjon og den tilleggspensjon den avdøde ektefellen ville hatt krav på.

8.2 Analysemetoder og forutsetninger

Beregningene i dette kapitlet bygger på framskrivinger fra MOSART; MOdell for mikrosimulering av Skolegang, ARbeidstilbud og Trygd. En nærmere beskrivelse av MOSART finnes i Fredriksen og Spurkland (1993), mens vi nedenfor gir en kort beskrivelse av modellen og de forutsetningene som ligger til grunn for referansebanen (et hovedalternativ som virkningsberegningene ses i forhold til).

Modellen starter med et tilfeldig utvalg av Norges befolkning i et startår som i denne versjonen er 1989. Deretter går modellen fram ett år av gangen, og simulerer hva som skjer med hvert enkelt individ i utvalget i løpet av dette året. Simuleringen skjer ved at modellen for hvert individ trekker om bestemte begivenheter inntreffer dette året, med sannsynligheter som er avhengig av kjennetegn ved individet selv. Disse sannsynlighetene beskriver ofte endringer i status, for eksempel at giftermål gir en endring fra ugift til gift. Av den grunn kalles de for *overgangssannsynligheter*, og vil normalt være estimert på observert atferd i et basisår.

Når simuleringen gjennomføres for et tilstrekkelig antall individer, kan modellen si noe om befolkningen i Norge. Begivenheter som simuleres er inn- og utvandring, dødelighet, fødsler, ekteskap, utdanning, trygdestatus og yrkesdeltaking. Samtidig legges nye individer til utvalget i form av nye årskull og nye innvandrere. Simuleringen fortsetter i denne versjonen fram til år 2060, og tidsrommet 1990-2060 kalles framskrivingsperioden. Resultatet av simuleringen blir

en modellpopulasjon med livshistoriene for hvert enkelt individ i utvalget. Spesielt vil livshistoriene omfatte fullstendige pensjonspoengrekker satt sammen av historiske pensjonspoeng opp til 1989 og pensjonspoeng avledet av simuleringen av yrkesdeltakingen etter 1989. Gitt forutsetningene bak simuleringen kan modellpopulasjonen brukes til framskrivinger av befolkningen og til fordelingsanalyser.

Tabell 8.1 gir en oversikt over noen av de begivenhetene som inngår i MOSART, og hvilke kjennetegn sannsynlighetene for at de skal inntreffe avhenger av. Tabell 8.2 oppsummerer hvilke forutsetninger som ligger til grunn for beregningene i dette kapitlet, i stor grad hvilke år overgangssannsynlighetene er hentet fra.

Tabell 8.2.1. Overgangssannsynligheter

Begivenhet	Avhenger av
Død	Kjønn, alder, uførhet, utdanning, ekteskapelig status
Fødsler	Alder, antall barn, varighet siden forrige fødsel
Giftermål	For kvinner: alder, ekteskapelig status, barn
Skilsmisse	For kvinner: alder
Skolegang	Kjønn, alder, utdanningsnivå, eventuelt fjorårets skolegang
Bli uføretrygdet	Kjønn, alder, utdanningsnivå, yrkesdeltaking, ekteskapelig status, barn
Yrkesdeltaking	Kjønn, alder, fjorårets yrkesdeltaking, utdanningsnivå, skolegang, trygdestatus, ekteskapelig status, antall barn, yngste barns alder

Tabell 8.2.2. Forutsetninger

Demografi	Inn- og utvandring: nettoinnvandring på 8 000 personer i året Dødelighet: levealder øker med 4-5 år fram mot år 2050 Fødsler: paritetsavhengige rater fra 1989, Samlet fruktbarhetstall på 1,89 Giftermål/skilsmisse: overgangsrate fra 1984 fra modellen MAKE
Skolegang	Utdanningstilbøyelighet som i 1993
Trygdestatus	Tilgang av uføre: gjennomsnittet av årene 1989-1993
Arbeidstilbud	Arbeidsstyrken: yrkesdeltaking som i 1993 Inntektsvekst: konstant reallønnsnivå etter 1993
Priser	Kronebeløp er oppgitt i faste 1993-kroner
Beregningsregler	Historiske regler og satser opp til 1993, fast grunnbeløp og særtillegg etter 1993

I disse beregningene har vi benyttet forutsetninger om befolkningsutviklingen som ligger tett opp til Statistisk sentralbyrås offisielle befolkningsframskriving fra 1993. Nettoinnvandringen er på 8 000 personer i året, og nye innvandrere tildeles kjennetegn i stor grad som gjennomsnittet av befolkningen. Forventet levealder øker med 4-5 år fram mot år 2050, for deretter å stabilisere seg. Samlet fruktbarhetstall (forventet antall barn en kvinne vil føde) er i simuleringen holdt på 1,89, om lag det som har blitt observert i Norge i de senere årene. Antallet fødsler som blir simulert i modellen bestemmer også størrelsen på de nye årskullene som legges til modellpopulasjonen hvert år.

I utvalget som modellen starter med, er ektefeller trukket ut sammen, og tilknytningen opprettholdes gjennom simuleringen. Hvis en av ektefellene dør, blir den andre enke eller enkemann. Øvrige bevegelser i ekteskapielig status blir simulert med utgangspunkt i kvinnene. Hvis hun skiller seg, gjør også mannen det, og blir hun gift, finner modellen en tilfeldig ikke-gift mann til henne i samme aldersgruppe.

MOSART simulerer hvilke utdanningsaktiviteter hvert individ følger og hvilken innvirkning disse får på utdanningsnivået. Utdanningsnivået øker betydelig gjennom framskrivingsperioden, og kvinner får etterhvert et markert høyere utdanningsnivå enn menn.

Trygdestatus omfatter alders-, uføre- og etterlattepensjon fra folketrygden, samt avtalefestet pensjon (AFP). Risikoen for å bli ufør er gjort avhengig av en rekke kjennetegn, og tilgangen av uføre er satt til gjennomsnittet av årene 1989 til 1993. De øvrige endringer i trygdestatus er enten sjeldne eller knyttet til andre begivenheter (aldersgrenser), og simuleres derfor på en enklere måte. Framskrivningen omfatter ikke andre sosiale utgifter, slik som arbeidsledighetstrygd, attføring, sosialhjelp eller tjenestepensjoner.

Framskrivningen av arbeidsstyrken er basert på at yrkesprosenten etter kjønn, alder og andre gitte variabler holder seg konstante gjennom framskrivingsperioden. Modellen viser dermed effekten på arbeidsstyrken av endringer i befolkningens størrelse og sammensetning. Videre fordeles denne yrkesdeltakingen utover befolkningen i yrkesaktiv alder, slik at modellen i rimelig grad fanger opp at noen personer har en mer stabil yrkesdeltaking enn andre. Utdanningsnivået øker som nevnt mer for kvinner enn for menn, og det gjør at forskjellene i yrkesdeltaking mellom kjønnene avtar noe gjennom framskrivingsperioden (mer utdanning = høyere inntekt). Noen ytterligere likestilling på arbeidsmarkedet utover dette er ikke lagt inn i beregningene.

Alle kronebeløp er oppgitt i faste 1993-kroner. Vi har forutsatt at lønnsnivået holder seg konstant fra 1993 og ut hele framskrivingsperioden. Dette betyr lite så lenge grunnbeløpet reguleres i forhold til lønnsnivået.

Grunnbeløpet inngår både i teller og nevner ved beregningen av pensjonene, og lønnsveksten vil dermed i liten grad påvirke forholdet mellom nivået på pensjonene og lønnsnivået. I disse beregningene har vi også latt grunnbeløpet og særtillegget være faste. Det betyr at grunnbeløpet holdes fast i forhold til lønnsnivået, eller at begge "vokser" like raskt.

8.3 Noen hovedresultater

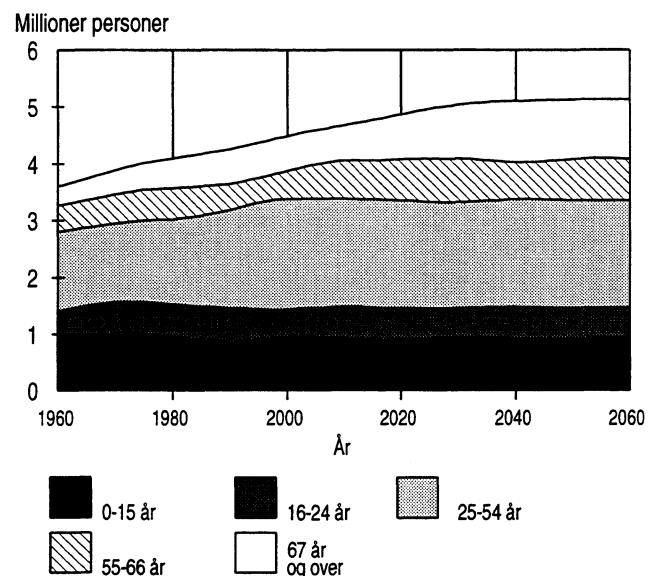
Befolkningen

De store variasjonene i antallet fødsler i dette århundret vil i sterk grad påvirke befolkningsutviklingen i årene framover, og figur 8.3.1. oppsummerer en del av disse forholdene. Fram mot år 2000 vil det fortsatt være vekst i de mest yrkesaktive aldersgruppene, det vil si 25 til 54 år. Etter århundreskiftet vil de aldersgruppene uførepensjonister rekrutteres fra øke betydelig, og etterhvert også de eldste aldersgruppene.

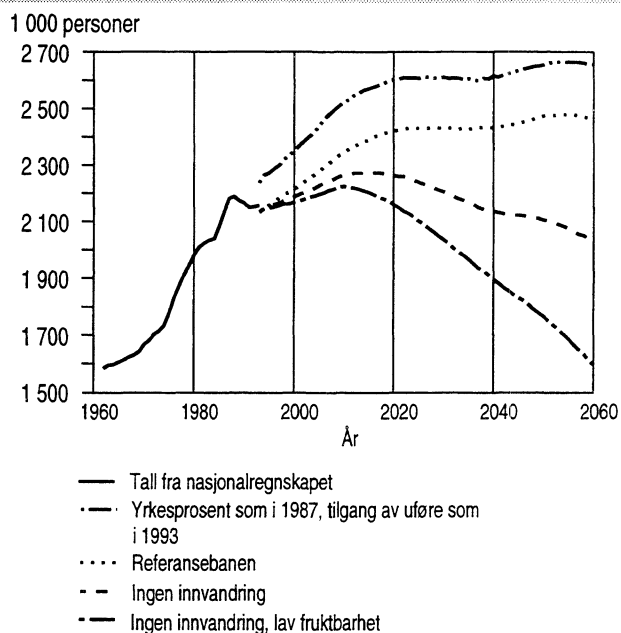
Arbeidsstyrken

En sterk økning i kvinners yrkesdeltaking har gitt en betydelig vekst i arbeidsstyrken de siste 20-30 årene slik det framgår av figur 8.3.2. Med en forutsetning om konstant yrkesdeltaking for hver gruppe av befolkningen vil framskrivningen vise effekten av endringer i befolkningens størrelse og sammensetning. Arbeidsstyrken kan ventes å øke fram mot år 2020, men utslagene blir moderat sammenlignet med utviklingen de siste 30 årene. Med en varig bedring av situasjonen på arbeidsmarkedet, hvor yrkesdeltakingen fra 1987 blir gjenopprettet og tilgangen av uføre blir lav, vil både veksten i og størrelsen på arbeidsstyrken bli markert høyere. Figur 8.3.2. illustrerer også at innvandring og fruktbarhet er viktige forutsetninger, og at det over en del år kan gi store utslag i arbeidsstyrkens størrelse.

Figur 8.3.1. Befolkningen etter alder

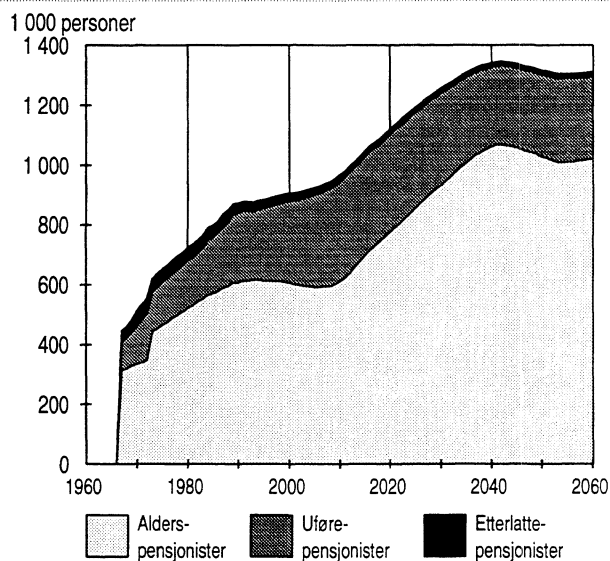
Figur 8.3.2. Arbeidsstyrken

Antall pensjonister

Tallet på alderspensjonister vil fram mot år 2010 stabiliseres, for så å øke betydelig etterhvert som de store etterkrigskullene når pensjonsalder. Med en økning i levealderen på 4-5 år fram mot år 2050, vil tallet på alderspensjonister nå en topp etter år 2040, drøyt 70 prosent høyere enn i dag. Utviklingen i tallet på uførepensjonister er langt mer usikker, og vi har i figur 8.3.3. vist et forløp med en tilgang av uføre som gjennomsnittet av årene 1989 til 1993. Antall uførepensjonister vil øke fram mot år 2010 etter hvert som de store etterkrigskullene nærmer seg pensjonsalder.

Figur 8.3.3. Antall pensjonister i folketrygden

I år 2010 vil det da være rundt 330 000 uførepensjonister, mot 230 000 i dag. Med tilgangen av uføre fra henholdsvis årene 1989 (høyt) og 1993 (lavt), vil antall uføre kunne bli så høyt som 420 000 eller så lavt som 250 000. Dette illustrerer at uførepensjonen vil utgjøre en vesentlig del av problemene knyttet til eldrebølgen, og at det er høyst uklart hvor omfattende uførepensjonsordningen vil bli.

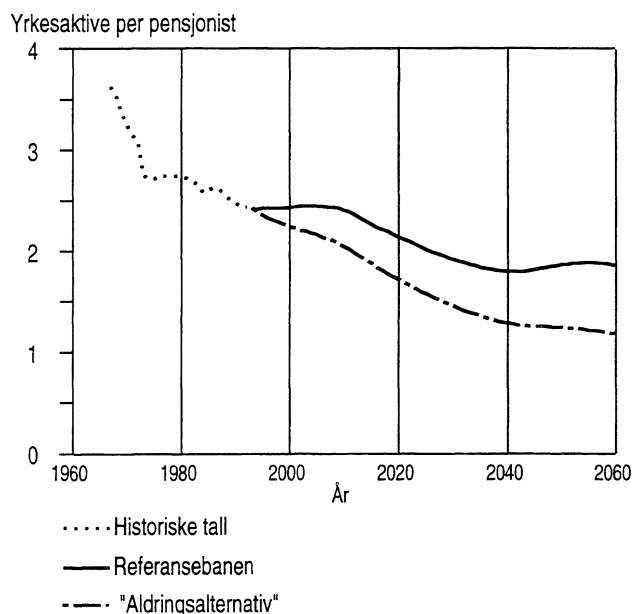
Forsørgelsesraten

Forholdet mellom antall yrkesaktive og antall pensjonister er en viktig indikator for folketrygdens betydning, og figur 8.3.4. viser utviklingen i årene framover i referansebanen og i et tenkt aldringsalternativ (se innledningen). De siste tiårene har forsørgelsesraten forverret seg betydelig, mens den i liten grad vil endre seg fram mot år 2010, gitt en viss innvandring og en rimelig utvikling på arbeidsmarkedet. Etter hvert som de store etterkrigskullene forlater arbeidsstyrken og går over på alders- og uførepensjon, vil forsørgelsesraten svekkes på ny. Etter år 2040 vil den stabilisere seg på et nivå i underkant av 1,9 mot et nivå på drøyt 2,4 i dag. I aldringsalternativet kan antall yrkesaktive per pensjonist komme ned under 1,2, og da har vi ikke trukket inn arbeidsløse, sosialklienter og andre trygdemottakere.

Folketrygdens pensjonsytelser

Figur 8.3.5. viser utviklingen i gjennomsnittlige alderspensjoner for menn og kvinner i ulike fødselskull (tallene er hentet fra Fredriksen og Koren (1993), og vil avvike noe fra referansebanen). Personer født før år 1900 har ikke hatt muligheten til å opparbeide seg tilleggspensjoner i folketrygden, og følgelig er samtlige

Figur 8.3.4. Yrkesaktive per pensjonist

av disse minstepensjonister. Når alderspensjonene øker for hvert nytt årskull av menn født mellom 1900 og 1950, skyldes dette at opptjeningstiden i folketrygden er lengre for de yngste kullene. 1937-kullet vil være de første med mulighet til full opptjeningstid. Imidlertid vil 1950-kullet være de første som får alle sine yrkesaktive år med i beregningen av tilleggspensjonene (de var 17 år da folketrygden ble opprettet i 1967). Kullene etter 1937 vil dermed ha større mulighet til å velge bort dårlige poengår, og pensjonene forsetter derfor å øke noe for de født etter 1937.

Når alderspensjonene går ned for menn født etter 1950, skyldes dette i første rekke 1992-reformen. Spesielt ble *framtidige* muligheter for å tjene opp høye tilleggspensjoner redusert gjennom lavere tilleggspersent og lavere opptjeningstak. Kull født før 1975 vil imidlertid beholde de rettighetene som ble opparbeidet før 1992, og følgelig vil de få høyere pensjoner enn de som er født senere. I tillegg øker arbeidsinntektene mer for kvinner enn for menn som en følge av utjevningen i utdanningsnivå. Når vi har forutsatt at inntektsnivået ligger fast, må inntektene også gå ned for menn, og dermed reduseres pensjonene ytterligere noe for menn.

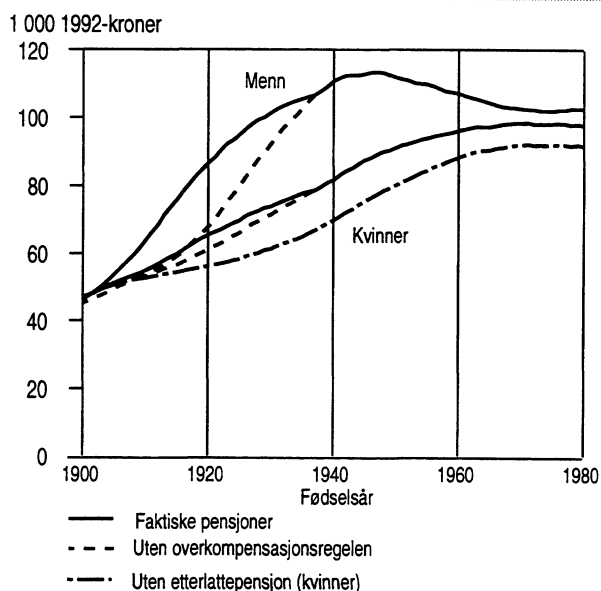
Når alderspensjonene fortsetter å øke for kvinner helt fram til 1960-kullet, skyldes dette mer enn oppbyggingen av folketrygden. Spesielt viktig er at kvinner har hatt en sterk økning i yrkesdeltakingen de siste 20 til 25 årene, og i våre beregninger vil det bare være kvinner født etter 1960 som vil ha denne høye yrkesdeltakingen i alle sine yrkesaktive år. I tillegg kommer at inntektsnivået fortsetter å øke noe for kvinner i disse beregningene som en følge av at utdanningsnivået

øker sterkere for kvinner enn for menn. Omsorgspoengene vil også langt på vei være forbeholdt kvinner født etter 1960. Derimot betyr reduksjonen i de høyeste tilleggspensjonene i 1992 lite for kvinner, siden vesentlig færre kvinner enn menn tjener mer enn 6G (222 000 kroner i 1993).

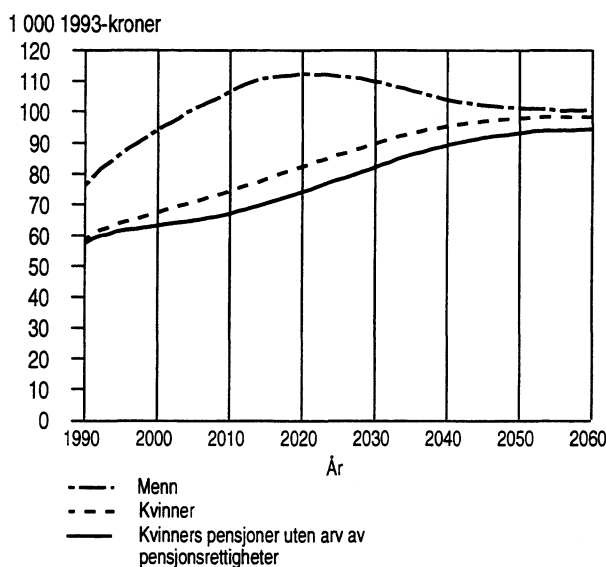
Figur 8.3.6. viser utviklingen i gjennomsnittlige alderspensjoner i årene 1990 til 2060, og kan forklares med forskjellene i pensjon mellom ulike fødselskull (figur 8.3.5). Spesielt vil alderspensjonene for menn fortsette å stige fram til år 2020, fordi nye kull av alderspensjonister her har lengre opptjeningstid og høyere pensjoner enn de kullene som faller fra. Etter år 2020 går alderspensjonene noe ned for menn, og det skyldes de nevnte innstramningene i folketrygden i 1992. Tilsvarende gjelder for kvinner; når hvert nytt årskull kvinner opp til 1960 får høyere tilleggspensjoner, vil også alderspensjonene for kvinner fortsette å øke helt fram til år 2040.

Figur 8.3.6. viser også at gjennomsnittlige alderspensjoner vil stige mer for menn enn for kvinner helt fram til år 2010, til tross for en sterk økning i kvinners yrkesdeltaking i samme periode. Årsaken til dette er at det tar lang tid fra det oppstår endringer i yrkesdeltakingen, til dette gir seg utslag i alderspensjonene. Videre er overkompensasjonsregelen meget gunstig for de som har jobbet *samtlig*e år siden 1967 og fram til aldersgrensen på 70 år. Dette gjelder tilnærmet for mange menn, som følgelig får brukbare tilleggspensjoner selv med kort opptjeningstid (se figur 8.3.5.). De som har vært yrkespassive i mange år i denne perioden, har derimot liten glede av overkompensasjonsregelen. Dette gjelder de fleste kvinner som har gått av eller skal gå av med alderspensjon i de nærmeste årene.

Figur 8.3.5. Pensjoner etter fødselsår

Figur 8.3.6. Pensjoner etter år

Figur 8.3.6. viser også at alderspensjonene for menn vil være høyere enn for kvinner i hele framskrivingsperioden. Imidlertid får kvinner høyere pensjonsdekning, det vil si pensjon i forhold til tidligere arbeidsinntekter. Forskjellen i pensjonsdekning skyldes delvis at folketrygden er progressiv, det vil si at personer med høye inntekter får mindre i pensjon i forhold til tidligere inntektsnivå. I tillegg kommer at kvinner drar fordel av omsorgspoeng, besteårs-regelen og i liten grad berøres av opptjeningstaket. Kvinner lever også i gjennomsnitt lenger enn menn, dermed blir det et større innslag av enslige kvinner blant de eldre, og som enslige pensjonister får de høyere grunnpensjon.

8.4 Analyse av forsørgelsesbyrden

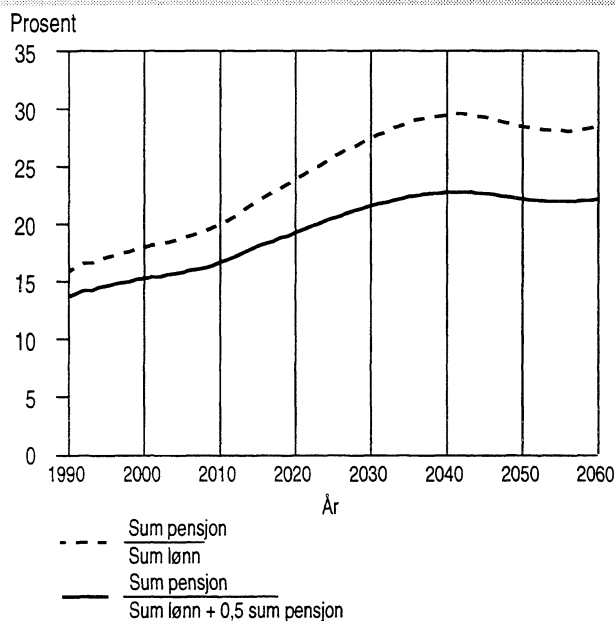
En vanlig måte å finansiere offentlige pensjonssystemer er å la de løpende pensjonsutgiftene bli dekket gjennom de løpende pensjonspremiene, et såkalt pay-as-you-go-system. Valg av skattebase, det vil si hvilke inntekter som skal inngå ved beregningen av pensjonspremiene, er ikke opplagt. Et kriterium kan være at pensjonistenes disponible inntekter (inntekt etter skatt) bør stå i et rimelig forhold til lønsmottakernes disponible inntekter. Når pensjonssystemet er best egnet til å styre bruttopensjonene¹, vil det bety at pensjonistene må betale skatt på linje med de yrkesaktive. Imidlertid vil en lik beskatning av lønn og pensjon bety en skatteskjerpelse for pensjonistene sammenlignet med dagens system, og indirekte en reell reduksjon i pensjonsytelsene. Vi har tatt utgangspunkt i en løsning som er nærmere dagens situasjon, hvor pensjoner beskattes med halvparten av satsene for lønnsinntekt:

$$(5) \quad S_t = P_t / (L_t + 0,5 \cdot P_t)$$

hvor S utgjør en hypotetisk pensjonsavgift, P utgjør pensjonsutgiftene og L utgjør samlede lønnsinntekter. I den grad pensjonene styres i forhold til lønnsnivået, vil økonomisk vekst ha liten betydning for utviklingen i skattetrykket som følge av pensjonssystemet. Pensjonsavgiften vil dermed avhenge av pensjonistenes relative velstand og av forsørgelsesraten, det vil si antall yrkesaktive per pensjonist. Med et bredere skattegrunnlag enn lønn og pensjon kan dette modifiseres noe, og økonomisk vekst kan tenkes å påvirke utstøtningen fra arbeidsmarkedet.

Figur 8.4.1. illustrerer utviklingen i denne hypotetiske pensjonsavgiften med de forutsetningene som gjelder for referansebanen. Fram mot år 2010 vil pensjonsutgiftene øke som en følge av opptrappingen av tilleggs-pensjonene, mens antall pensjonister i liten grad endres.

Figur 8.4.1. Pensjonsavgifter

Dette motsvares langt på vei av en økning i antall yrkesaktive, slik at økningen i pensjonsavgiften blir høyst moderat. Etter år 2010 begynner antallet pensjonister å øke betydelig, samtidig som veksten i arbeidsstyrken stopper opp. Dette gjør at pensjonsavgiften vil øke fra et nivå rundt 14-16 prosent i dag til snaut 23 prosent i år 2040. Figur 8.4.1. viser også utviklingen i "pensjonsavgiften" hvis man utelater pensjonsytelser i skattegrunnlaget for folketrygden. Pensjonsavgiften starter da noe høyere, og veksten vil bli vesentlig sterkere som en følge av at skattegrunnlaget er smalere. I det følgende vil vi vise *virksomheter* av andre forutsetninger omkring befolkningsutvikling, yrkesdeltaking, uførepensjon og pensjonsytelser. Tabell 8.3 oppsummerer noen av disse effektene.

Endringer i befolkningsutviklingen

Innvandring og fruktbarhet har variert mye gjennom dette århundret og det har til dels vært en sterk økning i forventet levealder. Forutsetningene i referansebanen med hensyn til disse faktorene er satt til det som har vært situasjonen på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet. I noen alternative beregninger har vi endret én og én av disse faktorene innenfor det som virker som et rimelig variasjonsområde sammenlignet med de siste 20-30 årene.

Innvandring er alternativt satt 12 000 personer per år, mot 8 000 i referansebanen. Over tid gir dette et visst utslag i pensjonsavgiften, og i år 2030 vil en økning i innvandringen med 4 000 personer gi en reduksjon i pensjonsavgiften på 0,8 prosentpoeng.

¹ Grunnbeløpet definerer både opptjeningen av pensjonsrettigheter og utbetalingen av pensjoner. Skal grunnbeløpet svinge for å dekke opp variasjoner i skattetrykket, vil det medføre at ulike fødselskull får ulike pensjonssystemer.

Tabell 8.4.1. Virkninger på pensjonsavgifter

	År				
	1993	2000	2010	2030	2060
	Prosent				
Referansebanen.....	15,3	16,5	18,2	24,2	25,0
Virkningsberegninger	Differanse i prosentpoeng				
Samlet fruktbarhetstall på 2,08		0,1	0,2	-0,7	-2,1
Samlet fruktbarhetstall på 1,60		-0,2	-0,1	1,0	3,6
Levealder øker 1-2 år		-0,2	-0,5	-1,6	-2,6
Levealder øker 7-8 år		0,1	0,4	1,2	2,6
Dødelighet uten kovariater.....		0,6	0,9	0,9	0,8
Innvandring på 12 000 personer per år		-0,1	-0,3	-0,8	-0,9
Tilgang av uføre som i 1989.....		1,0	2,0	2,0	2,0
Tilgang av uføre som i 1993.....		-0,9	-1,5	-1,5	-1,5
Yrkesprosjenter som i 1987.....		-1,3	-1,4	-1,3	-1,4
"Likestilling"		-2,5	-2,1	-1,7	-1,9
Aldringsalternativ.....		1,3	2,8	6,6	12,0
Vekstalternativ		-5,0	-5,8	-7,7	-10,4
1 prosent underregulering av G		-0,8	-2,2	-5,5	-8,2

Etter år 2030 endres ikke pensjonsavgiften, fordi den økte innvandringen da gir seg utslag i flere pensjonister. På riktig lang sikt vil størrelsen på (en konstant) netto innvandring være uten betydning for aldersfordelingen og dermed pensjonsavgiften. Imidlertid snakker vi da om vesentlig mer enn 70 år, slik at det er mindre relevant for planleggingen av trygdesystemet.

I et alternativ er samlet fruktbarhetstall (fødsler per kvinne) redusert til 1,60, noe under det som ble observert på begynnelsen av 1980-tallet, men samtidig høyere enn i mange regioner/land i Europa for øvrig. I et annet alternativ er samlet fruktbarhetstall økt til 2,08, det vil si at hver kvinne i gjennomsnitt vil føde et pikebarn tatt hensyn til andelen guttefødsler og dødelighet (reproduksjon). Det tar lang tid før endringer i fruktbarheten slår ut i pensjonsavgiften, og det skyldes det enkle faktum at dagens nyfødte i liten grad blir yrkesaktive før om 25-30 år. Over tid blir effektene sterkere enn for de angitte endringer i innvandringen. Dette skyldes blant annet at endringer i fruktbarhet vil ha en permanent virkning på aldersfordelingen, i motsetning til endringer i innvandringen.

Levealder er i et alternativ økt med 7-8 år fram mot år 2050, og dette er ingen urimelig økning sammenlignet med utviklingen gjennom dette århundret. Endringer i levealderen vil i liten grad påvirke arbeidsstyrken, men slå direkte ut i tallet på pensjonister, gitt at pensjonsalderen holdes konstant. Tre ekstra årskull inne i pensjonssystemet vil i år 2060 øke pensjonsavgiften med drøyt 2,5 prosentpoeng.

Yrkesdeltaking og uførepensjon

Endringer i pensjonsalderen vil ha stor betydning for pensjonsavgiften fordi den både vil påvirke pensjonsutgiftene (antall pensjonister) og skattegrunnlaget (antall yrkesaktive). Videre har folketrygden sterke "progressive" elementer, det vil si at økt inntekt/yrkesdeltaking normalt ikke gir tilsvarende økning i tilleggspensjonene. Blant annet vil variasjoner i yrkesdeltakingen i yngre aldersgrupper trolig ha liten betydning for beregningen av tilleggspensjonen, da de fleste likevel tjener mer senere i livet og likevel får nok poengår. Tidlig uførhet betyr trolig også lite, gitt at grunnbeløpet følger lønnsnivået, da uførepensjonister får framført pensjonspoengene til pensjonsalderen og i liten grad ville fått et høyere lønnsnivå senere i livet dersom de hadde vært friske (uføre rekrutteres i stor grad fra grupper med lite utdanning). Tabell 8.4.1. viser betydningen av variasjonene i yrkesdeltakingen og tilgangen av uføre som har vært det siste tiåret. Forskjellene mellom beste og dårligste år vil gi et utslag i pensjonsavgiften på om lag 5 prosentpoeng.

Vi har også økt kvinners yrkesdeltaking opp til samme nivå som for menn med tilsvarende kjennetegn (alder, utdanning, ...), fra og med 1994. En slik full likestilling på menns premisser er neppe realistisk, da kvinner utfører en klart større andel av omsorgsarbeidet i hjemmene. Beregningen kan likevel antyde potensialet ved fortsatt økt kvinnelig yrkesdeltaking. Også her har folketrygden sterke progressive elementer. Etter hvert som kvinner nærmer seg menns yrkesmønstre, vil de miste de relative fordelene de har gjennom omsorgspoeng, etterlattepensjon, bestears-regel og opptje-

ningstak. Effekten på kvinners pensjoner blir derfor langt svakere enn økningen i yrkesdeltakingen/ inntektsgrunnlaget skulle tilsi. Pensjonsavgiften kan dermed reduseres med snaut 2 prosentpoeng.

Sammensatte virkningsberegninger

Hver for seg vil ikke de omtalte virkningsberegningene ha vesentlig innvirkning på totalbildet, men ved et sammenfall av heldige eller uheldige omstendigheter kan bildet endres vesentlig. Vi har sett på to ekstreme tilfeller, et "aldringsalternativ" og et "vekstalternativ". I aldringsalternativet har vi latt fruktbarheten falle til 1,60, innvandringen uteblir og levealderen øker med 7-8 år. Videre holder tilgangen av uføre seg på det høye nivået fra 1989. Mot midten av neste århundre vil da pensjonsavgiften raskt passere 35 prosent, og 45 prosent hvis pensjonsytelser utelates fra skattebasen. En viktig faktor bak det sterke utslaget er at endringene i forutsetningene forsterker hverandre. Utslaget av å gjøre skattebasen mindre er større jo mindre skattebasen allerede er (100 000 færre yrkesaktive slår sterkere ut jo færre yrkesaktive det er i utgangspunktet).

I vekstalternativet har vi latt samlet fruktbarhetstall øke til 2,08, innvandringen har økt til 12 000 personer per år og levealderen øker bare 1-2 år. Den svake økningen i levealderen kunne alternativt vært erstattet av en sterkere økning i levealderen og en passende økning i pensjonsalderen. Videre er tilgangen av uføre holdt på dagens (1993) lave nivå, menns yrkesdeltaking er økt til 1987-nivå og kvinners yrkesdeltaking er økt opp til menns nivå ("likestilling"). Vekstalternativet er ikke en situasjon som kan vedvare på lang sikt, fordi det vil gi en permanent befolkningsvekst. Men innenfor en planleggingshorisont på for eksempel 70 år er det mulig. Det viser seg da at pensjonsavgiften ikke behøver å øke, og i forhold til alders- og uførepensjonen vil ikke eldrebølgen utgjøre noe vesentlig problem.

Redusert vekst i pensjonsytelsene

Selv om pensjonene i folketrygden har form av "rettigheter", vil det i stor grad være mulig å styre pensjonsytelsene gjennom grunnbeløpet og ved å endre reglene for framtidig opptjening av rettigheter. Begge deler har vært brukt gjennom folketrygdens historie, og grunnbeløpet har anslagsvis økt 20 prosent mindre enn lønnsnivået fra 1967 til 1993. Endringer i reglene for opptjening av tilleggspensjoner vil ikke ha noen effekt før etter flere tiår og vil ofte bare endre pensjonene med noen få prosent (se Fredriksen og Spurkland (1993) for "1992-reformen" og Fredriksen og Koren (1993) for besteårs-regelen og omsorgsponget). Slike regelendringer er av den grunn lite egnet for å påvirke budsjettbalansen, med mindre de i sterk grad skulle påvirke antall pensjonister (dårligere ytelser, færre som ønsker pensjon).

Endringer i grunnbeløpet vil derimot ha både en umiddelbar effekt på pensjonene og en langsiktig effekt ved at opptjeningstaket blir senket. En videreføring av de siste års politikk vil langt på vei være at grunnbeløpet bare blir prisjustert og særtillegget økt slik at minstepensjonistene får del i velstandsutviklingen. Tabell 8.3 viser effekten av 1 prosent svakere årlig vekst i grunnbeløpet enn i lønnsnivået. Gjennomsnittlig tilleggspensjon (utover særtillegget) vil da være på 17 500 kroner i år 2030, mot 43 000 kroner i referansebanen. Effekten på pensjonsavgiften blir drastisk, faktisk er det mulig å unngå vekst i pensjonsavgiften ved å erstatte dagens system med tilleggspensjoner med en minstepensjon på samme (relative) nivå som i dag. Kritiske forutsetninger i forhold til dette er at fruktbarheten holder seg på dagens nivå, at yrkesdeltakingen opprettholdes og at pensjonsalderen står i et rimelig forhold til utviklingen i levealderen.

Litteratur

- Bysveen, Tor og Sigmund Knutsen (1984): *Boligetter-spørsmål og disposisjonsformer*, Rapport 1984:7. Norsk institutt for by- og regionforskning, Oslo
- Bø, Tor Petter, Morten Kjelsrud og Ole Sandvik (1993): "Arbeid", *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser nr. 1, Statistisk sentralbyrå
- Dahl, Grete (1993a): "Enslige forsørgere", *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser nr. 1, Statistisk sentralbyrå
- Dahl, Grete (1993b): Ulikhet i inntekt for pensjonister, *Økonomiske analyser*, nr. 3/4 1993, Statistisk sentralbyrå
- Dahl, Grete, Else Flittig og Jorunn Lajord (1994): *Inntekt, levkår og sysselsetting for pensjonister og stønadsmottakere i folketrygden*, Rapporter 94/8, Statistisk sentralbyrå
- Flittig, Else (1992): *Folketrygden. Utviklingen fra 1967 til 1990*, Rapporter 92/14, Statistisk sentralbyrå
- Flittig, Else og Jorunn Lajord (1993): Store levkårsforskjeller mellom grupper av enslige forsørgere, *Samfunnsspeilet* nr. 1 1993, Statistisk sentralbyrå
- Fredriksen, Dennis og Gina Spurkland (1993): *Framskrivning av alders- og uføretrygd ved hjelp av mikrosimuleringsmodellen MOSART*, Rapporter 93/7, Statistisk sentralbyrå
- Fredriksen, Dennis og Charlotte Koren (1993): Kvinners forsørgelsesmønstre og folketrygden, *Økonomiske analyser* nr. 8 1993, Statistisk sentralbyrå
- Jørgensen, Tor (1993): "Utdanning", *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser nr. 1, Statistisk sentralbyrå
- Sosialdepartementet (1992): *Trygghet - Verdighet - Omsorg*. NOU 1992:1
- Finans- og tolldepartementet (1993): *Levekår i Norge. Er graset grønt for alle ?* NOU 1993:17
- Sosial- og helsedepartementet (1994): *Fra arbeid til pensjon*. NOU 1994:2
- Rikstrygdeverket (1984): *Årsmelding og regnskap 1982*
- Rikstrygdeverket (1986): *Trygdestatistisk årbok 1985*
- Rikstrygdeverket (1991): *Trygdestatistisk årbok 1991*
- Rikstrygdeverket (1992): *Trygdestatistisk årbok 1992*
- Rikstrygdeverket (1993): *Trygdeetatens årsmelding 1993*
- Rikstrygdeverket (1994): *Trygdestatistisk årbok 1994*
- Statistisk sentralbyrå (1989): *Standard for utdanningsgruppering*. Standard for norsk statistikk nr. 7
- Statistisk sentralbyrå (1990a): *Trygdestatistikk Uføre 1987*, NOS B932
- Statistisk sentralbyrå (1990b): *Boforholdsundersøkelsen 1988*, NOS B892
- Statistisk sentralbyrå (1992a): *Arbeidsmarkedsstatistikk 1991*, NOS C20
- Statistisk sentralbyrå (1992b): *Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*, NOS C10
- Statistisk sentralbyrå (1993): *Statistisk årbok 1993*, NOS C85
- Statistisk sentralbyrå (1994): *Historisk statistikk 1994*, NOS C188
- Strøm, Steinar, Tom Wennemo og Rolf Aaberge (1993): *Inntektsulikhet i Norge 1973-1990*, Rapporter 93/17, Statistisk sentralbyrå
- Terum, Lars Inge (1993): *Stønad, samliv og sjølvforsørging*, Rapport 1993:1. Institutt for sosialforskning, Oslo

Vedlegg 1: Sentrale trygdebegrep, definisjoner og regler

I dette vedlegget er det redegjort for sentrale trygdebegrep og definisjoner, samt for de mest sentrale reglene i folketrygden pr. 1. januar 1994 for alders-, uføre- og etterlattepensjon og for stønader til enslige forsørgere.

Folketrygd: Trygder som er hjemlet i lov om folketrygd av 17. juni 1966 nr. 12.

Grunnbeløp (G): Grunnbeløpet er en sentral beregningsfaktor i folketrygden. G reguleres vanligvis pr. 1. mai hvert år ved stortingsvedtak. I 1993 var gjennomsnittet for G 37 033 kroner. Pr. 1. mai 1994 utgjorde G 38 080 kroner.

Alders-, uføre- og etterlattepensjon beregnes ut fra G og pensjonsgivende inntekt.

Pensjonsgivende inntekt: Pensjonsgivende inntekt samsvarer med personinntekt (skattelovens §55) med unntak av pensjoner. Pensjonsgivende inntekt er da hovedsakelig lønnsinntekt, inntekt av selvstendig næringsvirksomhet, sykepenger, fødselspenger, samt godtgjørelse som medlem av styrer, råd, utvalg etc.

På grunnlag av pensjonsgivende inntekt beregnes pensjonspoeng.

Pensjonspoeng: For et bestemt år er antall pensjonspoeng = (pensjonsgivende inntekt i året - G)/G. Ved beregning av framtidige pensjonspoeng for uførepensjonister, blir det trukket fra en så stor del av G som den som tilsvarende restarbeidsevnen, se nedenfor.

Pensjonspoeng regnes bare av pensjonsgivende inntekt som beløper seg til 12 ganger G. For pensjonsgivende inntekt mellom 6 G og 12 G medregnes kun en tredel av inntekten ved poengberegningen. Dette gjelder for pensjonspoeng opptjent etter 1. januar 1992. For pensjonspoeng opptjent før dette, medregnes hele den pensjonsgivende inntekt opp til 8 G og en tredel av pensjonsgivende inntekt mellom 8 G og 12 G.

Det godskrives videre pensjonspoeng for personer som har ubetalt omsorg for barn under sju år eller som utfører ubetalt omsorgsarbeid for eldre, syke eller funksjonshemmede. Dette gjelder omsorgsarbeid uten-

for institusjon. Disse får godskrevet 3 pensjonspoeng pr. år, med eventuelt fradrag for pensjonspoeng godskrevet som følge av at personen har pensjonsgivende inntekt.

Poengår: Antall år en person er godskrevet pensjonspoeng.

Sluttpoengtall: Sluttpoengtallet er gjennomsnittet av de 20 høyeste pensjonspoengene en person er godskrevet opp gjennom årene. Er personen godskrevet pensjonspoeng for færre enn 20 år, er sluttpoengtallet lik gjennomsnittet av alle pensjonspoengene.

Trygdet/pensjonstrygdet: Trygdet i folketrygden er - med noen unntak - alle som er bosatt i Norge, uansett statsborgerskap. En del norske statsborgere bosatt i utlandet er også trygdet. Utenlandske statsborgere som er bosatt i Norge og som er lønnet arbeidstaker hos fremmed stat e.l., er ikke trygdet. Pensjonstrygdet er en trygdet person med rett til alders-, uføre- eller etterlattepensjon eller eventuelt andre ytelser etter bestemmelsene i folketrygdens kapitler 7, 8 og 10. Nedenfor ser vi nærmere på hva som kreves for å ha rett til disse ytelsene.

Trygdetid/botid: Som trygdetid regnes alle år som en person har vært trygdet etter fylte 16 år og før fylte 67 år. Det godskrives likevel trygdetid for personer i det 67., 68. og 69. år dersom vedkommende tjener opp pensjonspoeng i disse årene. Trygdetid er et begrep som ble innført med folketrygden i 1967. Personer som var mellom 16 og 66 (69) år i tidsrommet etter 31. desember 1936 og fram til folketrygden trådte i kraft 1. januar 1967, får likevel medregnet disse årene som trygdetid. Botid er den tid en person er regnet som pensjonstrygdet, samt trygdetid etter regelen for årene 1936-1966, som nevnt ovenfor.

Alderspensjon

Alderspensjon består av grunnpensjon, tilleggspensjon og/eller særtillegg, samt eventuelle forsørgingstillegg for ektefelle og barn.

Retten til alderspensjon inntrer ved fylte 67 år. Som omtalt nedenfor, gjelder spesielle regler for uttak av alderspensjon for personer i alderen 67-69 år.

Grunnpensjon: Rett til grunnpensjon har den som er godskrevet minst tre års trygdetid og som oppholder seg i Norge. Opphold i utlandet regnes likt med opphold i Norge for personer som er pensjonstrygdet.

Personer med minst 20 års botid er unntatt fra kravet om opphold i Norge. Det samme er personer med rett til tilleggspensjon. Unntaket gjelder grunnpensjon etter en trygdetid som svarer til antall poengår tilleggspensjonen ytes ut fra.

Grunnpensjonen justeres i forhold til opparbeidet trygdetid. Full grunnpensjon krever 40 års trygdetid. Hvis trygdetiden er kortere, reduseres grunnpensjonen tilsvarende.

Full årlig grunnpensjon tilsvarer grunnbeløpet (G) for en alderspensjonist som lever alene eller for pensjonist som har ektefelle som ikke mottar alders- eller uførepensjon, attføringspenger i påvente av uførepensjon eller avtalefestet pensjon med statstilskudd. For alderspensjonist med ektefelle som mottar slike ytelser, utgjør full grunnpensjon 75 prosent av G. Hvis ektefellene lever atskilt, beregnes likevel grunnpensjonen som for enslig pensjonist.

Samboere som har felles barn eller som har vært gift med hverandre tidligere, behandles på samme vis som ektefeller.

Til flyktninger og statsløse ytes full grunnpensjon uten hensyn til godskrevet trygdetid. Dette gjelder kun under opphold i Norge, eventuelt ved opphold i utlandet dersom vedkommende tilfredsstiller kravene til å være pensjonstrygdet.

Tilleggspensjon: En person som er godskrevet pensjonspoeng for minst tre år har rett til tilleggspensjon. Tilleggspensjonen beregnes ut fra grunnbeløpet, sluttpoengtallet, antall poengår og en proSENTSATS som for tiden er 42 prosent (pensjonsprosenten). Dette gjelder for pensjonspoeng opptjent fra og med 1. januar 1992. For pensjonspoeng opptjent før denne dato, er pensjonsprosenten lik 45.

For å få full tilleggspensjon må en person være godskrevet pensjonspoeng i minst 40 år. Har en person færre enn 40 poengår, reduseres tilleggspensjonen tilsvarende. For pensjonister født før 1937, gjelder visse overgangsregler som tar hensyn til at mange ikke rekker å tjene opp full tilleggspensjon i perioden fra 1967 da folketrygden ble innført, til de får rett til alderspensjon.

Full tilleggspensjon utgjør 42 (45) prosent av beløpet som framkommer ved at grunnbeløpet multipliseres med sluttpoengtallet.

Formelen for beregning av tilleggspensjon blir da (for pensjonspoeng tjent opp etter 1. januar 1992):

$$\text{Tilleggspensjon} = (42 \cdot \text{grunnbeløp} \cdot \text{sluttpoeng-tall}) / 100 \cdot (\text{poengår} / 40)$$

Sært tillegg: Sært tillegg ytes til pensjonist som ikke har tilleggspensjon eller som har tilleggspensjon som er mindre eller lik særtillegget. Sært tillegg avkortes krone for krone mot tilleggspensjonen. Sært tillegg justeres også i forhold til pensjonistens trygdetid.

Stortinget fastsetter årlig særtillegget i prosent av grunnbeløpet. Det fastsettes en ordinær sats og en minstesats. Ordinær sats var pr. 1. mai 1993, 60,5 prosent av G og minstesatsen var 54,8 prosent av G.

Enslig pensjonist, pensjonist med rett til ektefelle tillegg og pensjonistektepar der begge mottar minstepensjon, jf. nedenfor, får særtillegg etter ordinær sats. For et ektepar der begge ektefeller er minstepensjonister vil det si at begge får beregnet særtillegg etter ordinær sats slik at samlet særtilleggssats for ekteparet utgjør 121 prosent av G. For en pensjonist med rett til ektefelle tillegg og der ektefellen er over 60 år, er særtilleggssatsen to ganger ordinær sats som er lik 121 prosent av G.

Pensjonist som har ektefelle med pensjon større enn minstepensjon får hovedsakelig særtillegg etter minstesatsen.

Samboere som har felles barn eller som har vært gift med hverandre tidligere, behandles på samme vis som ektefeller.

Minstepensjon: Minstepensjon utgjøres av grunnpensjon, særtillegg og tilleggspensjon som ikke overstiger verdien av særtillegget.

Ektefelle tillegg: En alderspensjonist som forsørger ektefelle, kan få ektefelle tillegg. Tillegget utgjør i utgangspunktet 50 prosent av pensjonistens fulle grunnpensjon. Ektefelle tillegg justeres imidlertid i forhold til pensjonistens inntekt, eksklusiv kapitalinntekt, og i forhold til pensjonistens trygdetid.

Det ytes ikke ektefelle tillegg dersom ektefellen har en egen årlig inntekt, inklusive kapitalinntekt, som overstiger grunnbeløpet. Ektefellen regnes da ikke som forsørget av pensjonisten. Det samme gjelder ektefelle som har alderspensjon, uførepensjon, attføringspenger i ventetid på uførepensjon eller avtalefestet pensjon med statstilskudd.

Samboere som har felles barn eller som har vært gift med hverandre tidligere, behandles på samme vis som ektefeller.

Barn tillegg: En alderspensjonist som forsørger barn under 18 år, kan få barn tillegg. Dette utgjør i utgangspunktet 25 prosent av grunnbeløpet for hvert barn. Også barn tillegg justeres i forhold til pensjo-

nistens inntekt, eksklusive kapitalinntekt, og i forhold til pensjonistens trygdetid.

Barn regnes ikke som forsørget dersom de har egen inntekt, inklusive kapitalinntekt, som overstiger grunnbeløpet.

Alderspensjon og arbeidsinntekt for personer 67-69 år:

Alderspensjonen for personer 67-69 år reduseres eller faller bort dersom vedkommende har en årlig arbeidsinntekt som overstiger grunnbeløpet. Pensjonen, eksklusive eventuelle forsørgingstillegg, reduseres med 50 prosent av den del av arbeidsinntekten som overstiger grunnbeløpet. Summen av pensjon og arbeidsinntekt kan ikke overstige den tidligere arbeidsinntekten.

Uførepensjon

Uførepensjonen består av grunnpensjon, tilleggspensjon og/eller særtillegg, samt eventuelle forsørgingstillegg for ektefelle og barn.

Det er hovedsakelig tre krav som må være oppfylt for å få rett til uførepensjon. Personen som søker om uførepensjon må ha vært pensjonstrygdet i minst 3 år fram til uførheten inntrådte. Er personen statsløs eller flyktning, kreves det kun at vedkommende er pensjonstrygdet. Personen må videre være mellom 16 og 66 år og ervervsevnen må etter gjennomgått behandling, arbeidstrening, opplæring eller annen form for attføring, være nedsatt med minst halvparten. Nedsettelsen av ervervsevnen må i vesentlig grad skyldes sykdom, skade eller lyte.

Ervervsevne/restartarbeidsevne/uføregrad:

Alle disse tre begrepene har å gjøre med personens muligheter for arbeidsinntekt eller innsats i et hvert arbeid (også ulønnet) som han kan utføre, sammenlignet med mulighetene før han ble ufør. For personer med ulønnet arbeid hjemme, er det reduksjonen i vedkommendes arbeidsevne som husmor/-far som blir bestemmende for uføregraden. Husmødre/-fedre vurderes som yrkeskvinner/-menn i visse tilfelle. Uføregraden uttrykker hvor mye ervervsevnen er redusert i forhold til før uførheten inntrådte. Er for eksempel ervervsevnen redusert med halvparten, settes uføregraden lik 50.

Full grunnpensjon og tilleggspensjon beregnes som for alderspensjon, men med den forskjell at det for uførepensjonister i tillegg beregnes framtidig trygdetid og framtidige pensjonspoeng fra uførheten inntrådte og til og med det året vedkommende fyller 66 år. Full grunnpensjon justeres etter vedkommendes trygdetid.

Full uførepensjon består av full grunnpensjon, eventuelt redusert i forhold til trygdetid lavere enn 40 år, og full tilleggspensjon. Uførepensjonen skal utgjøre så stor del av full uførepensjon som svarer til uføregraden. En uførepensjonist med uføregrad 100 får full

uførepensjon. For uførepensjonister med lavere uføregrad, blir uførepensjonen redusert i forhold til ervervsevnen. En som er 90 prosent ufør (uføregrad lik 90), får for eksempel alle ytelsene han/hun har krav på redusert med 10 prosent, og en som er 50 prosent ufør, får ytelsene redusert med 50 prosent. Det ytes vanligvis ingen uførepensjon dersom uføregraden er mindre enn 50.

I tillegg kommer eventuelt særtillegg, ektefelle- og barnetillegg. Disse beregnes som for alderspensjonister.

Det gjelder spesielle regler for beregning av uførepensjon for personer som er født uføre eller er blitt uføre før fylte 24 år. Disse får medregnet et framtidig årlig pensjonspoeng på minst 3,3 uavhengig av tidligere arbeidsinntekt og opptjening av pensjonspoeng. Dette gjelder alle som ikke var fylt 24 år da folketrygden trådte i kraft i 1967. Personer som er født uføre eller ble uføre før fylte 24 år, og som er født før 1943, kom dermed ikke inn under denne ordningen. Personer født i årene 1923-1942 og som er født uføre eller ble uføre før fylte 24 år har likevel rett til en minste garantert tilleggspensjon. Pensjonen for disse beregnes ut fra et sluttpoengtall lik 1,6 for personer født i årene 1923-1924, sluttpoengtall lik 2,0 for personer født i 1925 og sluttpoengtall lik 3,0 for personer født i årene 1926-1942.

Uførepensjonen kan endres eller falle bort dersom det skjer en vesentlig endring i de forhold som har vært avgjørende ved fastsettelsen av uførepensjonen.

Etterlattepensjon

Etterlattepensjon kan ytes til gjenlevende ektefelle. Samboere som har felles barn eller som har vært gift med hverandre tidligere, likestilles med ektefeller i retten til etterlattepensjon. Videre ytes det etterlattepensjon til barn som har mistet en av foreldrene eller begge (barnpensjon) og til etterlatt familiepleier. Som familiepleier regnes ugift person som i minst fem år har vært hjemme og hatt nødvendig tilsyn og pleie av foreldre eller annen nærstående person. Vi gir nedenfor en redegjørelse for etterlattepensjon til etterlatt ektefelle.

Etterlattepensjon til gjenlevende ektefelle ytes dersom ekteskapet har vart i minst fem år eller gjenlevende ektefelle har eller har hatt barn med avdøde eller gjenlevende ektefelle har omsorg for avdødes barn og ekteskapet og omsorgen for avdødes barn etter dødsfallet har vart i til sammen minst fem år. Som omsorgsperiode regnes bare tidsrom før barnet fyller 18 år.

En skilt ektefelle som ikke har inngått nytt ekteskap før den tidligere ektefelles død, har rett til etterlattepensjon dersom dødsfallet finner sted innen fem år etter skilsmissem og ekteskapet varte i minst 25 år eller

ekteskapet varte i minst 15 år og det var barn i ekteskapet.

Videre må gjenlevende ektefelle/skilt ektefelle være pensjonstrygdet og yngre enn 67 år og avdøde må ved dødsfallet ha vært pensjonstrygdet i minst tre år eller ha vært pensjonist (alders- eller uførepensjonist) de siste tre år før dødsfallet. Er gjenlevende ektefelle statsløs eller flyktning har vedkommende rett til etterlattepensjon uavhengig av avdødes trygdetid.

Full etterlattepensjon skal svare til den grunnpensjonen og 55 prosent av den tilleggspensjonen avdøde ville fått som 100 prosent uføretrygdet på tidspunktet for dødsfallet. Dersom den avdøde ektefellen ved dødsfallet hadde uføre- eller alderspensjon, får gjenlevende ektefelle den grunnpensjon og 55 prosent av den tilleggspensjon avdøde faktisk oppebar. Det regnes da ut fra full uføre- eller alderspensjon, slik at det ses bort fra eventuell reduksjon i ytelsen som avdøde mottok, som følge av lavere uføregrad enn 100 eller som følge av inntektsprøving når det gjelder alderspensjon.

Full etterlattepensjon, eventuelt med særtillegg, justeres i forhold til den ervervsinntekt gjenlevende ektefelle kan forventes å få. Hvis den forventede ervervsinntekten overstiger 50 prosent av grunnbeløpet, skal pensjonen med særtillegg, settes ned med 40 prosent av den overskytende inntekt.

Etterlattepensjonen faller bort ved inngåelse av ekteskap. Det er videre ikke mulig å motta både uførepensjon og etterlattepensjon. For en etterlattepensjonist som får rett til uførepensjon, skal full uførepensjon være lik full etterlattepensjon tillagt 55 prosent av personens egen tilleggspensjon. Full uførepensjon reduseres i forhold til forventet ervervsinntekt etter samme regler som for etterlattepensjonen.

Folketrygden har også andre ytelser enn etterlattepensjon for etterlatte ektefeller. Disse er stønad til barnetilsyn, stønad til utdanning og overgangsstønad, jf. beskrivelsen under stønader til enslige forsørgere.

Stønader til enslige forsørgere

Som enslig forsørger i folketrygden regnes ugift, skilt eller separert mor eller far som er alene om omsorgen for barn. Faktisk samlivsbrudd kan i spesielle tilfeller likestilles med separasjon. Som mor eller far regnes også en person som på grunn av dødsfall har fått foreldreansvaret for et eller flere barn ved dom. Sambore med bare særkullsbarn kan også på visse vilkår ha rett til stønad som enslige forsørgere.

For å få rett til ytelser fra folketrygden, må den enslige forsørgeren være trygdet i minst tre år umiddelbart før krav om ytelser settes fram, og den enslige forsørgeren og barnet eller barna må være bosatt i Norge og oppholde seg her.

Enslige forsørgere kan få overgangsstønad, stønad til barnetilsyn og stønad til utdanning. Til ugift, skilt eller separert kvinne som får barn, ytes nedkomststønad.

Overgangsstønad: Overgangsstønad ytes til enslig forsørger som midlertidig ikke kan forsørge seg selv ved eget arbeid, enten på grunn av omsorg for egne barn eller fordi vedkommende først etter en omstillingstid og eventuell utdanningstid, kan få høvelig arbeid.

Overgangsstønaden faller vanligvis bort når det yngste barnet er gått ut av 3. klasse i grunnskolen.

Full overgangsstønad består av grunnbeløp og særtillegg. Stønaden beregnes uavhengig av trygdetid, men reduseres i forhold til forventet årlig ervervsinntekt etter samme regler som beskrevet over for etterlattepensjonen.

Overgangsstønaden er begrenset i forhold til underholdsbidrag til forsørgeren eller til de barn vedkommende har omsorgen for. Folketrygden trer inn i forsørgerens og barnas krav på underholdsbidrag for et beløp som svarer til utbetalt overgangsstønad. Folketrygdens krav er likevel begrenset til 70 prosent av det samlede bidraget som overstiger det fastsatte minstebidraget.

Stønad til barnetilsyn: Stønaden gis til enslig forsørger som på grunn av opplæring eller arbeid utenfor hjemmet, må overlate det nødvendige tilsyn med barna til andre.

Stønad til utdanning: Stønaden gis til enslig forsørger som trenger utdanning eller opplæring for å bli i stand til helt eller delvis å forsørge seg selv.

Alle stønadene som ytes til enslige forsørgere faller bort dersom vedkommende inngår ekteskap eller flytter sammen med den andre av barnets foreldre. De faller også bort dersom den enslige forsørgeren mottar uføre- eller etterlattepensjon, med unntak av barnpensjon, eller andre stønader til uføre eller etterlatte.

Vedlegg 2: Regelendringer

Dette vedlegget gir en oversikt over de viktigste regelendringene for ordningene med alders-, uføre- og etterlattepensjon og stønad til enslige forsørgere i perioden 1967-1994. Det er lagt særlig vekt på de endringene som er skjedd i årene 1980-1994. Regelendringer som gjelder øvrige ytelser fra folketrygden er ikke tatt med. Videre går vi her ikke nærmere inn på de trygdemessige konsekvensene av EØS-reglene ut over det som er nevnt tidligere.

Alderspensjon

Den 1. juli 1969 ble særtillegget innført. Satsen var 7,5 prosent av grunnbeløpet (G) i 1969. Fra og med 1972 fikk enslig pensjonist og pensjonist som forsørger ektefelle en noe høyere sats enn pensjonist med ektefelle som også var pensjonist. Satsen for enslig pensjonist/pensjonist som forsørger ektefelle var i 1972 16,0 prosent av G, og for pensjonist med ektefelle som er pensjonist 15,33 prosent av G. Tilsvarende prosenter i 1993 var 60,5 og 54,8. Fra og med 1. april 1989 fikk pensjonist som forsørger ektefelle som er 60 år eller mer, to ganger prosentetsats for pensjonistektepar. Fra og med 1. januar 1994 får slik pensjonist to ganger høyeste sats, dvs. to ganger 60,5 prosent av G. Fra og med 1. januar 1994 er videre ektepar der begge mottar minstepensjon, sikret samme særtillegg som enslige. Det vil si at særtillegget økes fra 54,8 prosent til 60,5 prosent av grunnbeløpet for hver av minstepensjonistene.

Kompensasjonstillegget ble innført 1. januar 1970. Hensikten med dette tillegget var å gi pensjonister kompensasjon for inntektstap som følge av innføring av merverdiavgiften. I 1970 utgjorde kompensasjonstillegget 500 kroner for enslig pensjonist og pensjonist med ektefelle som ikke har pensjon og som ikke forsørges av pensjonisten, og 750 kroner for ektepar der begge mottar pensjon og for pensjonist som mottar forsørgertillegg for ektefelle.

Kompensasjonstillegget ble avviklet med virkning fra 1. mai 1992.

Ved en midlertidig ordning ble det fra 1971 åpnet adgang til å ta ut redusert førtids alderspensjon mellom 67 og 70 år for personer med nedsatt arbeidsevne.

Denne ordningen opphørte i 1973 da pensjonsalderen for alderspensjon ble senket til fylte 67 år.

Samtidig med senkingen av aldersgrensen, ble det innført en ventetilleggsordning for personer mellom 67 og 70 år. Personer som ikke tok ut full pensjon fra fylte 67 år, fikk et tillegg i pensjonen. Dette utgjorde 0,75 prosent av den pensjonen som ikke ble hevet, multiplisert med antall måneder man ventet med å ta ut pensjonen. Ordningen ble opphevet med virkning fra 1. april 1984.

Fra og med 1. mai 1976 fikk arbeidstakere over 60 år rett til 6 virkedagers ekstra ferie. Feriegodtgjørelsen skal forskutteres av arbeidsgiver, og deretter refunderes av folketrygden. Fra og med 1. mai 1987 ble refusjonstaket senket fra 12 G til 6 G. Den 1. januar 1990 ble refusjonsordningen fra folketrygden opphevet og forpliktelsen overført til arbeidsgiverne.

I løpet av 1991 og 1992 har det vært foretatt en rekke regelendringer som gjelder pensjoner generelt, og også spesielt for alderspensjon.

Fra og med 1. januar 1991 fikk vi følgende regelendringer:

- Barnetillegget til pensjonister reduseres forholdsmessig dersom pensjonisten har lavere trygdetid enn 40 år. Barnetillegget har tidligere utgjort 25 prosent av G pr. barn uavhengig av pensjonistens trygdetid. Den nye regelen gjelder for barnetillegg tilstått med virkning etter 1. januar 1991.
- Virkningstidspunktet for pensjoner flyttes til kalendermåneden etter at vilkårene er oppfylt. For alderspensjonen vil dette i praksis innebære utsettelse med en måned. Tidligere fikk pensjonisten alderspensjon fra den 1. i den måneden vedkommende fylte 67 år. Som følge av utsettelsen, som nevnt ovenfor, er det foretatt lovendringer som gir adgang til å utbetale andre pensjoner (enn alderspensjon) til og med den måneden personen fyller 67 år.

- Mer restriktive regler om pensjon for personer bosatt i utlandet og pensjonister som kommer til Norge fra utlandet.

Fra og med 1. mai 1991 skal ektefelle- og barnetillegg prøves mot pensjonistens egen pensjons- og arbeidsinntekt og for barnetillegget, også mot ektefellens inntekt. Tillegget for forsørget ektefelle reduseres med 50 prosent av slik inntekt over et fribeløp, som er lik minstepensjon for ektepar pluss 0,25 G. Fribelet for barnetillegget er som for ektefelletillegget pluss 0,25 G pr. forsørget barn. Dersom barnet ikke bor sammen med begge foreldrene, utgjør fribelet et beløp lik minstepensjon for enslige pluss 0,75 G for første forsørget barn og pluss 0,25 G for hvert av de øvrige forsørget barn. Disse fribeløpene reduseres forholdsmessig dersom pensjonistens grunnpensjon er redusert på grunn av lavere trygdetid enn 40 år.

Barne- og ektefelletilleggene har tidligere ikke vært prøvet mot pensjonistens egen pensjons- og arbeidsinntekt. Pensjonistens eventuelle kapitalinntekt er ikke med i prøvingsgrunnlaget. Barnetillegget har imidlertid vært prøvet mot ektefellens arbeidsinntekt hvis denne utgjør minst 4 G på årsbasis. Denne regelen oppheves samtidig med innføringen av de nye reglene for inntektsprøving av forsørgertilleggene.

Pr. 1. januar 1992 er følgende regelendringer gjort gjeldende:

- Procentsatsen for beregning av tilleggspensjonen senkes fra 45 til 42 prosent. Videre senkes inntektsgrensen ved beregning av pensjonspoeng på grunnlag av pensjongivende inntekt. Pensjongivende inntekt inntil 6 G medregnes fullt ut. Inntekt mellom 6 G og 12 G medregnes med en tredel. Dette vil føre til at maksimalt pensjonspoeng for beregning av tilleggspensjon vil bli lik 7. Tidligere var det den delen av den pensjongivende inntekt mellom 8 G og 12 G som bare ble medregnet med en tredel. Maksimalt tilleggspensjonspoeng ble da lik 8,33.

Opptjening av tilleggspensjon beregnes etter gamle regler fram til 1. januar 1992. Tilleggspensjon opptjent etter dette skal beregnes etter nye regler. For uføre- og etterlattepensjonister beregnes tilleggspensjonen ut fra faktisk opptjente pensjonspoeng samt ut fra beregnede framtidige pensjonspoeng. I en del løpende uføre- og etterlattepensjoner er det dermed regnet med framtidige pensjonspoeng som ikke lenger kan opptjenes etter de nye reglene. Det er derfor gitt forskrifter om omregning av tilleggspensjonen for disse tilfellene.

- Ordningen med pensjonspoeng for ubetalt omsorgsarbeid innføres. Personer som har omsorg for barn under 7 år eller som pleier eldre, syke og

funksjonshemmede utenfor institusjon, får godskrevet 3 pensjonspoeng pr. år. Det gjøres fradrag for pensjonspoeng opptjent på grunnlag av pensjongivende inntekt eller framtidig beregnet pensjonspoeng for uføre. Pensjonspoeng godskrives kun for omsorgsarbeid som er utført etter 1. januar 1992.

Ved omsorg for barn under 7 år, godskrives pensjonspoengene den som mottar barnetrygd for barnet.

Pensjonspoeng ved pleie av eldre, syke eller funksjonshemmede utenfor institusjon kan godskrives fra og med kalenderåret pleieren fyller 17 år og til og med kalenderåret vedkommende fyller 69 år. Omsorgsarbeidet må videre utgjøre minst 22 timer pr. uke inkludert reisetid, og ha pågått i minst 6 måneder i et kalenderår.

- Endring i reglene for avkorting av alderspensjon mellom fylte 67 og 70 år. Tidligere var begrensningen på inntektsgivende arbeid mellom fylte 67 og 70 år, at summen av pensjon og arbeidsinntekt ikke oversteg 80 prosent av tidligere arbeidsinntekt. Regelen er nå at alderspensjonen reduseres med 50 prosent av den delen av arbeidsinntekten som overstiger grunnbeløpet. Summen av pensjon og arbeidsinntekt kan ikke overstige den tidligere arbeidsinntekten. Den tidligere arbeidsinntekten fastsettes på grunnlag av pensjonspoeng opptjent mellom fylte 59 og 63 år.
- Som forsørget ektefelle/barn regnes ikke ektefelle/barn som har egen årlig inntekt, inkludert kapitalinntekt, som overstiger grunnbeløpet. Tidligere så man bort fra kapitalinntekter.

I 1993 var det ingen vesentlige endringer i reglene for alderspensjon.

Pr. 1. januar 1994 er det innført regler som trygderettslig likestiller visse grupper samboerpar og ektepar. Endringen omfatter samboere som har felles barn eller som har vært gift med hverandre tidligere. Lovendringene berører både alders-, uføre- og etterlattepensjonen fra folketrygen. For samboere der begge mottar pensjon, vil det bety redusert grunnpensjon for alders- og uførepensjon. Denne skal utgjøre 75 prosent av grunnbeløpet for hver av samboerne, slik reglene er og har vært for ektepar der begge er pensjonister. Til gjengjeld får samboere etterlattepensjon og forsørgingstillegg etter samme regler som for ektefeller. Samboere hadde tidligere ingen rett til disse ytelsene. Regelendringen gjelder kun for de som får pensjon etter 1. januar 1994.

Uførepensjon

Alle regelendringene i 1991 og de fleste av endringene i 1992 samt endringene i 1994, som er nevnt under

alderspensjon, gjelder også for uførepensjon. I det videre tar vi kun med endringer som gjelder uførepensjon spesielt.

Den 1. mai 1981 ble det innført spesielle regler for beregning av uførepensjon for personer som er født uføre eller som er blitt uføre før fylte 20 år. Disse fikk medregnet et framtidig årlig poengtall på minst 2,0 pr. år. Ordningen gjaldt den gang unge uføre som ikke var fylt 20 år ved folketrygdens ikrafttreden 1. januar 1967, det vil si alle født etter 1946.

Den 1. januar 1984 ble aldersgrensen hevet til 21 år. Endringen ble gitt tilbakevirkende kraft. Unge uføre som var født etter 1945 ble omfattet av ordningen. Den 1. januar 1989 ble aldersgrensen videre hevet til 22 år, med virkning for unge uføre født etter 1944. Den 1. mai 1992 ble aldersgrensen hevet til 24 år med virkning for unge uføre født etter 1942.

1. mai 1987 ble det årlige poengtallet hevet til 2,5, fra 1. mai 1988 til 3,0 og fra 1. mai 1991 til 3,3.

Fra 1. juli 1989 ble det innført en ordning med en minstegarantert tilleggspensjon for personer som er født uføre eller ble uføre før fylte 22 år, i perioden 1923-1944. Pensjonen ble beregnet etter et slutt-poengtall lik 1,6. Fra og med 1. januar 1991 ble det innført en gradering i slutt-poengtall for unge uføre født i denne perioden. Personer født 1923-1924 fikk et garantert slutt-poengtall på 1,6 og personer født 1925-1944 fikk et slutt-poengtall lik 2,0. Fra og med 1. januar 1992 ble det foretatt en ytterligere gradering. Unge uføre født 1923-1924 har fremdeles 1,6, og de født i 1925 2,0. Personer født 1926-1944 får et garantert slutt-poengtall lik 2,5. Fra og med 1. mai 1992 ble slutt-poengtallet for unge uføre født 1926-1942 endret til 3,0. Dette omfatter nå bare unge uføre født fram til 1942 og ikke 1944 i og med at aldersgrensen for fødte uføre/unge uføre ble hevet til 24 år, jf. over.

I 1985 ble det fastsatt nye retningslinjer som innebar at retten til uførepensjon skulle vurderes på et strengere grunnlag enn tidligere. Kravene til yrkesmessig mobilitet ble skjerpet. Videre innebar de nye retningslinjene en innskjerping av praksis ved vurdering av hjemmearbeidende som potensielle yrkesaktive ved vurdering av søknad om uførepensjon. I 1986 avsa imidlertid trygderetten en kjennelse som tilsidesatte disse nye retningslinjene for vurdering av hjemmearbeidende. Retningslinjene ble på dette punkt endret slik at de ble i samsvar med tidligere praksis. Etter lovendring i 1992 ble det fastsatt forskrift om oppjustering av uføregraden med 20 prosent for personer som er dels yrkesaktive, dels hjemmearbeidende, slik at yrkesarbeidet tillegges mer vekt enn hjemmearbeidet ved fastsettelse av uføregraden.

I 1989 kom Sosialdepartementet med forskrifter som innskjerper reglene om uførepensjon for personer med

psykososiale problemer og som er under 35 år. Departementet setter som betingelse for uførepensjon at vedkommende har gjennomgått eller har forsøkt å gjennomgå tilbudt attføringsopplegg.

Samme år gav Rikstrygdeverket retningslinjer om fibromyalgi der det blant annet heter at uførepensjonering på tidlig stadium av lidelsen bør unngås. I meldingen maner Rikstrygdeverket til tilbakeholdenhet med uførepensjonering av yngre pasienter.

Hvis det skjer vesentlige endringer i de forhold som har vært avgjørende ved fastsettelsen av uførepensjonen, kan saken prøves på nytt. I 1989 ble det foretatt endringer i inntektsgrensen for hva som ble regnet som vesentlig endring. Tidligere kunne en uførepensjonist tjene inntil 10 prosent av den inntekten vedkommende hadde før uførheten inntraff, mens man heretter kan ha en inntektsøkning på inntil en halv G før uføregraden (og dermed pensjonen) kan bli gjenstand for ny vurdering. Fra 1992 skal det ved bedømmelsen av uføregraden tas hensyn til *all* pensjonsgivende inntekt som uførepensjonisten fortsatt har av arbeid eller virksomhet. Hensikten med denne endringen er å likestille næringsdrivende og arbeidstakere som fortsatt har inntekt som uførepensjonist.

Den 1. januar 1990 ble særordningen med å tilstå uførepensjon på grunn av alderssvekkelse for personer over 64 år, opphevet. Ordningen ble innført i 1973 samtidig med at pensjonsalderen ble redusert til 67 år.

I 1991 ble det innført strengere krav til omskolering og eventuelt flytting som alternativ til uførepensjon (geografisk og yrkesmessig mobilitet). Videre skal graden av uførhet vurderes mot *ethvert* arbeid vedkommende kan utføre, mens vikåret tidligere var "høvelig" arbeid.

I juni 1991 ble det vedtatt regelendringer som innebærer innstramming i sykdomsvilkåret for uførepensjon. Sykdom, skade eller lyte skal etter dette være en *vesentlig* årsak til nedsatt arbeidsevne. Ved vurderingen av uførepensjonering har også tidligere kravet vært at arbeidsevnen er varig nedsatt med minst halvparten på grunn av sykdom, skade eller lyte. Sykdomsvilkåret har med andre ord vært et sentralt kriterium, og regelendringen skjerper dette kravet. Den 26. september 1991 er det ved forskrift, gitt nærmere bestemmelser om hvilke krav som skal stilles til sykdom, skade eller lyte og den nedsatte ervervsevnen som vilkår for rett til uførepensjon. Ved lidelser uten objektive funn, er vilkårene for uførepensjon bare oppfylt dersom det foreligger bred medisinsk faglig enighet.

I 1993 ble det også foretatt en del regelendringer/innføringer angående uførepensjon.

- Retten for trygdeetaten til å etterprøve uførepensjons saker er blitt nærmere presisert. Hensikten med endringen er å hjelpe pensjonister med en betydelig restarbeidsevne til å få utnyttet denne i inntektsgivende arbeid, slik at man unngår unødig passivisering.
- Kravet til trygdetid før man søker om uførepensjon er nå tre år mot ett år tidligere. Denne endringen vil også gjelde for etterlattepensjon.
- Innskjerping av reglene for å kunne motta uførepensjon under utenlandsopphold.

Etterlattepensjon til etterlatte ektefeller

For å få etterlattepensjon, må minst ett av følgende tre alternative vilkår være oppfylt. Ekteskapet har vart i minst 5 år *eller* gjenlevende ektefelle har eller har hatt barn med avdøde *eller*, på visse vilkår, når gjenlevende ektefelle har omsorg for avdødes barn etter dødsfallet, jf. vedlegg 1. Fra 1. januar 1987 ble det siste alternative vilkåret skjerpet. Ekteskapet og omsorgen for avdødes barn etter dødsfallet måtte til sammen ha vart i minst 5 år. Til gjengjeld kunne den etterlatte motta overgangsstonad så lenge omsorgen for barnet varte, men maksimalt inntil barnet var 18 år.

Fra 1. januar 1990 ble avkortingsreglene for pensjon/overgangsstonad i forhold til egen inntekt endret. Tidligere hadde grunnpensjon og tilleggspensjon blitt avkortet under ett, mens særtillegget ble avkortet for seg. Dette innebar strengere avkortingsregler for dem som mottok minsteytelser i forhold til dem som hadde større pensjon. Nå blir alle avkortet på samme måte, det vil si at pensjonen/overgangsstonaden avkortes med 40 prosent av inntekt som overstiger halve grunnbeløpet.

Som nevnt gjelder noen av endringene vi har redegjort for under alders- og uførepensjon for 1991-1994, også for etterlattepensjon.

Overgangsstonad til enslige forsørgere

Med bakgrunn i endrede ordninger mellom foreldre når det gjelder hvordan de deler omsorgen for barn mellom seg, ble det i 1985 fastslått at den av foreldrene som søkte om overgangsstonad måtte være sammen med barnet/barna minst to tredeler av tida. Hvis barnet/barna bor skiftevis hos mor og far, må omsorgsperioden for den som søker overgangsstonad overstige 6 måneder.

Fra 1. januar 1990 har en person som på grunn av dødsfall har fått foreldreansvaret for ett eller flere barn ved dom, rett til folketrygdens ytelser for enslige forsørgere. Fra samme tidspunkt beregnes overgangsstonaden uavhengig av trygdetid. Videre ble reglene endret for avkorting av overgangsstonaden i forhold til inntekt. Endringen tilsvarer endringen for etterlattepensjonister nevnt over. Dette innebar romsligere av-

kortingsregler, og flere fikk mulighet for å motta avkortet overgangsstonad.

Overgangsstonaden med særtillegg er begrenset i forhold til underholdsbidrag til forsørgeren eller til de barn vedkommende har omsorgen for. Folketrygden trer inn i forsørgerens og barnas krav på underholdsbidrag for et beløp som svarer til utbetalt overgangsstonad. Folketrygdens krav er likevel begrenset til 70 prosent av det samlede bidraget som overstiger det fastsatte minstebidraget. Før 1. mai 1990 beholdt folketrygden hele bidraget som var høyere enn minstebidraget. Er bidraget større enn overgangsstonaden, beholder ensligforsørgeren alt som overstiger overgangsstonaden.

Barnetrygden hører ikke inn under folketrygden. Vi finner det likevel relevant å ta med en endring i reglene for utvidet barnetrygd. Fra 1. januar 1994 får samboere med både særkullsbarn og fellesbarn ikke lenger utvidet barnetrygd for særkullsbarn. Den samme innskrenkningen gjelder samboere som bare har særkullsbarn, men som har bodd sammen i minst 12 av de siste 18 månedene. Den utvidede barnetrygden vil for disse først falle bort fra 1. juni 1994.

Fra 1. januar 1994 er det videre innført strengere regler for at ugifte, skilte og separerte forsørgere kan få ytelser under opphold i utlandet.

De sist utgitte publikasjonene i serien Rapporter

Recent publications in the series Reports

- 95/7 Geir Frengen, Frank Foyn og Richard Ragnarsøn: Innovasjon i norsk industri og oljeutvinning i 1992. 1995-93s. 95 kr ISBN 82-537-4135-9
- 95/8 Annegrete Bruvoll og Gina Spurkland: Avfall i Noreg fram til 2010. 1995-33s. 80 kr ISBN 82-537-4136-7
- 95/9 Taran Fæhn, Leo Andreas Grünfeld, Erling Holmøy, Torbjørn Hægeland og Birger Strøm: Sammensetningen av den effektive støtten til norske næringer i 1989 og 1991. 1995-106s. 110 kr ISBN 82-537-4137-5
- 95/10 Ole Tom Djupskås og Runa Nesbakken: Energibruk i husholdningene 1993 Data fra forbruksundersøkelsen. 1995-46s. 80 kr ISBN 82-537-4138-3
- 95/11 Liv Grøtvedt og Liv Belsby: Barns helse. Helseundersøkelsene. 1995-53s. 95 kr ISBN 82-537-4140-5
- 95/12 Kristin Rypdal: Anthropogenic Emissions of SO₂, NO_x, NMVOC and NH₃ in Norway. 1995-56s. 95 kr ISBN 82-537-4145-6
- 95/13 Odd Frank Vaage: Feriereiser 1993/94. 1995-48s. 80 kr ISBN 82-537-4149-9
- 95/14 Bodil Merethe Larsen og Runa Nesbakken: Norske CO₂-utslipp 1987-1993 En studie av CO₂-avgiftens effekt. 1995-40s. 80 kr ISBN 82-537-4158-8
- 95/15 Odd Frank Vaage: Kultur- og mediebruk 1994. 1995-68s. 95 kr ISBN 82-537-4159-6
- 95/16 Toril Austbø: Kommunale avløp Økonomi. 1995-39s. 80 kr ISBN 82-537-4162-6
- 95/17 Jan-Erik Lystad: Camping i Norge 1984-1994. 1995-80s. 95 kr ISBN 82-537-4170-7
- 95/18 Torstein Bye, Tor Arnt Johnsen og Mona Irene Hansen: Tilbud og etterspørsel av elektrisk kraft til 2020 Nasjonale og regionale framskrivinger. 1995-37s. 80 kr ISBN 82-537-4171-5
- 95/19 Marie W. Arneberg, Hanne A. Gravningsmyhr, Kirsten Hansen, Nina Langbraaten, Bård Lian og Thor Olav Thoresen: LOTTE – en mikro-simuleringsmodell for beregning av skatter og trygder. 1995-66s. 95 kr ISBN 82-537-4173-1
- 95/20 Ragni Hege Kitterød: Tid nok, - men hva så? Tidsbruk og tidsopplevelse blant langtids-arbeidsledige. 1995-123s. 110 kr ISBN 82-537-4177-4
- 95/21 Nico Keilman and Helge Brunborg: Household Projections for Norway, 1990-2020 Part I: Macrosimulations. 1995-82s. 95 kr ISBN 82-537-4178-2
- 95/22 Ragni Hege Kitterød: Tidsbruk og arbeidsdeling blant norske og svenske foreldre. 1995-100s. 110 kr ISBN 82-537-4179-0
- 95/23 Hilde Rudlang: Bruk av edb i skolen 1995. 1995-77s. 95 kr ISBN 82-537-4181-2
- 95/24 Leif Brubakk, Morten Aaserud, Wilma Pellekaan and Fritz von Ostvoorn: SEEM - An Energy Demand Model for Western Europe. 1995-66s. 95 kr ISBN 82-537-4185-5
- 95/25 Hilde Lurås: Framskrivning av miljøindikatorer. 1995-30s. 80 kr ISBN 82-537-4186-3
- 95/26 Geir Frengen, Frank Foyn and Richard Ragnarsøn: Innovation in Norwegian Manufacturing and Oil Extraction in 1992. 1995-93s. 95 kr ISBN 82-537-4189-8
- 95/27 Knut H. Alfsen, Bodil M. Larsen og Haakon Vennemo: Bærekraftig økonomi? Noen alternative modellscenarier for Norge mot år 2030. 1995-62s. 95 kr ISBN 82-537-4190-1
- 95/28 Lasse Sigbjørn Stambøl: Flytting og arbeidsstyrken Flyttetilbøyelighet og flyttemønster hos arbeidsledige og sysselsatte i perioden 1988-1993. 1995-66s. 95 kr ISBN 82-537-4193-6
- 95/30 Terje Skjerpen: Seasonal Adjustment of First Time Registered New Passenger Cars in Norway by Structural Time Series Analysis. 1995-35s. 80 kr ISBN 82-537-4200-2
- 95/31 Annegrete Bruvoll og Karin Ibenholt: Norske avfallsmengder etter årtusenskiftet. 1995-41s. 80 kr ISBN 82-537-4208-8
- 95/33 Tor Arnt Johnsen og Bodil M. Larsen: Kraftmarkedsmodell med energi- og effekt-dimensjon. 1995-54s. 95 kr ISBN 82-537-4212-6

B

Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 00 44 80
Telefaks: 22 86 49 76

eller:

Akademika - avdeling for
offentlige publikasjoner
Møllergt. 17
Postboks 8134 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 11 67 70
Telefaks: 22 42 05 51

ISBN 82-537-4198-7
ISSN 0806-2056

Pris kr 95,00

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway